

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ІЗМАЇЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ПЕРЕГНЯК ІГОР ВОЛОДИМИРОВИЧ

УДК 378.147:[356.13+34](477)

ДИСЕРТАЦІЯ

**ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ
ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ЗА КОНТРАКТОМ
У НАВЧАЛЬНИХ ЦЕНТРАХ
ДЕРЖАВНОЇ ПРИКОРДОННОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ**

011 – освітні, педагогічні науки

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело _____ І.В. Перегняк

Науковий керівник: Кічук Ярослав Валерійович, доктор педагогічних наук, професор

АНОТАЦІЯ

Перегняк І.В. Формування правової компетентності військовослужбовців за контрактом у навчальних центрах Державної прикордонної служби України. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 011 – освітні, педагогічні науки. – Ізмаїльський державний гуманітарний університет, Ізмаїл, 2022.

У дисертації розв’язано наукове завдання щодо формування правової компетентності військовослужбовців за контрактом у процесі навчання у навчальних центрах Державної прикордонної служби України (далі – ДПСУ). На сучасному етапі розвитку вітчизняної педагогіки проблема професійної підготовки військовослужбовців різних категорій досліджують чимало науковців. Проте проблематика формування правової компетентності у військовослужбовців за контрактом у навчальних центрах прикордонного відомства ще не була предметом спеціального наукового дослідження.

У дисертаційному дослідженні розкрито авторське розуміння правової компетентності військовослужбовця за контрактом ДПСУ та її базові параметри (критерії, показники діагностування). Конструкт «правова компетентність військовослужбовця за контрактом ДПСУ» трактуємо як його професійно важливе інтегроване утворення, систему знань категорій права, своїх прав та обов’язків, умінь їх активно відстоювати й захищати, навичок і вмій використовувати наявні юридичні механізми для захисту прав і інтересів держави та громадян на державному кордоні, цінностей і мотивів правової культури, що проявляється у відповідальній поведінці і забезпечує результативну взаємодію з особами, які перетинають державний кордон.

Правова компетентність військовослужбовців за контрактом ДПСУ містить у собі такі складові, що характеризують їх як професіоналів: правові знання, законослухняну позицію, позитивний соціально-правовий досвід, професійно важливі уміння, самооцінку та контроль, домінуючі цінності та мотиви професійної діяльності; осмисленість професійної діяльності.

Основними критеріями діагностування сформованості правової компетентності військовослужбовців за контрактом ДПСУ є знаннєво-регулювальний, особистісно-іміджевий, діяльнісно-комунікативний і рефлексивний (суб'єктний).

Знаннєво-регулювальний критерій дає можливість з'ясувати рівні засвоєння військовослужбовцями за контрактом правових знань: розуміння сутності, змісту, цілей і завдань правозастосовної діяльності; знання ефективного виконання обов'язків за посадою; обізнаність із методами та способами виконання обов'язків.

Особистісно-іміджевий – визначає наявність професійно важливих та особистісних якостей, які впливають на результативність професійної діяльності. Показниками цього критерію є професійно важливі і необхідні для професійної діяльності якості; усвідомлення значущості своєї діяльності; прагнення до підвищення рівня правової компетентності, самовдосконалення та саморозвитку.

Діяльнісно-комунікативний – розкриває здатність використовувати професійно важливі знання під час реалізації правозастосовних функцій у процесі професійної діяльності. Показниками цього критерію є професійні правозастосовні уміння; оволодіння методами, способами і досвідом самостійного розв'язання фахових завдань.

Рефлексивний – визначає здатність військовослужбовця осмислити передумови, закономірності і механізми власної професійної діяльності, соціального та індивідуального способу існування. Він передбачає об'єктивне самооцінювання власних дій у процесі цілеспрямованої професійної діяльності, що дає можливість виокремити складові успіху або виявити причини невдачі своєї діяльності.

Визначено рівні сформованості правової компетентності військовослужбовців за контрактом ДПСУ – високий, достатній, базовий і допустимий. Результат оцінювання за відповідним компонентом у діапазоні 10-12 балів відповідає високому рівню сформованості правової компетентності військовослужбовців за контрактом,

у діапазоні 7-9 – достатньому, у діапазоні 4-6 – базовому та у діапазоні 1-3 – допустимому.

Визначено й теоретично обґрунтовано такі педагогічні умови формування правової компетентності військовослужбовців за контрактом у навчальних центрах ДПСУ:

професійна підготовка військовослужбовців на засадах компетентнісного підходу з урахуванням моделі сучасного військовослужбовця за контрактом ДПСУ;

регулярний моніторинг якості фахової підготовки військовослужбовців за контрактом відповідно до вимог професійної діяльності;

інтеграція змістових модулів правових дисциплін і дисциплін за фахом, де системостворювальною є роль елективних курсів;

активізація професійного самовдосконалення військовослужбовців шляхом педагогічного керівництва цим процесом;

забезпечення інформаційно-розвивального освітнього середовища через комплексне використання дидактичних ресурсів інформаційно-комунікаційних технологій (далі – ІКТ).

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що:

вперше теоретично обґрунтовано педагогічні умови формування правової компетентності у військовослужбовців за контрактом у навчальних центрах Державної прикордонної служби України (професійна підготовка військовослужбовці на засадах компетентнісного підходу з урахуванням моделі сучасного військовослужбовця за контрактом ДПСУ; регулярний моніторинг якості фахової підготовки військовослужбовців за контрактом відповідно до вимог професійної діяльності; інтеграція змістових модулів правових дисциплін та дисциплін за фахом, де системостворювальною є роль елективних курсів; активізація професійного самовдосконалення військовослужбовців шляхом педагогічного керівництва цим процесом; забезпечення інформаційно-розвивального освітнього середовища через комплексне використання дидактичних ресурсів ІКТ);

спроєктовано професійно орієнтовану модель формування правової компетентності військовослужбовців за контрактом, яка спрямована на оволодіння сукупністю загальних теоретичних знань і практичних навичок у галузі права;

вдосконалено: структурно-компонентний склад поняття «правова компетентність військовослужбовців за контрактом Державної прикордонної служби України» (пізнавальний, мотиваційно-ціннісний, функціональний та комунікаційний компоненти) і критеріальний підхід (знаннєво-регулювальний, діяльнісно-комунікативний, особистісно-іміджевий і рефлексивний) шляхом наповнення їх відповідним змістом; визначено показники критеріїв діагностування сформованості правової компетентності у військовослужбовців за контрактом та схарактеризовано її рівні сформованості (високий, достатній, базовий і допустимий);

дістали подальшого розвитку методичні аспекти професійної підготовки військовослужбовців за контрактом у Державній прикордонній службі України; зокрема, з цією метою розроблено Проект універсальної посадової інструкції фахівця морського та кінологічного профілю, що розширило їх знання та набуття вмінь від суто профільних до правоохоронних функцій;

Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає в тому, що зміст, форми і методи формування правової компетентності у військовослужбовців за контрактом, передбачені обґрунтованими у дослідженні педагогічними умовами, втілено в практику роботи навчальних центрів ДПСУ; створено «Тренажери з адміністративно-юрисдикційної діяльності» для виконання окремих операцій з адміністративно-юрисдикційної діяльності, за допомогою якого курсанти вивчають не тільки теоретичні аспекти, а й виконують практичні завдання (вирішують службові ситуації); «Тренажер з навігації» для вивчення курсантами навчального центру Морської охорони міжнародних нормативно-правових документів з питань судноплавства; навчально-методичне забезпечення – елективні курси «Правоохоронна діяльність (моряк)» та «Правоохоронна діяльність (кінолог)», що інтегрували в

собі низку інших дисциплін. Ці педагогічні інструменти запроваджено в навчальному процесі під час викладання курсу «Правова підготовка» у Навчальному центрі Морської охорони та Кінологічному навчальному центрі.

Матеріали дослідження можуть бути використані в освітньому процесі у навчальних центрах, при підготовці й перепідготовці персоналу ДПСУ в системі курсів підвищення кваліфікації, при створенні програм, методичних посібників і рекомендацій для офіцерів, які працюють із військовослужбовцями за контрактом.

На основі аналізу теоретичних джерел і нормативних документів визначено компоненти, критерії та показники сформованості правової компетентності військовослужбовців за контрактом навчальних центрів ДПСУ у процесі професійної підготовки. З урахуванням цих результатів розроблено логіку й методику експериментального дослідження, метою якого було дослідження впливу педагогічних умов на процес формування правової компетентності військовослужбовців за контрактом.

Результати дослідно-експериментальної роботи, метою якої було перевірити ефективність обґрунтованих педагогічних умов, вказують на те, що висунуту гіпотезу дослідження підтверджено. Порівняльний аналіз рівнів сформованості правової компетентності військовослужбовців за контрактом – курсантів у контрольних (далі – КГ) та експериментальних групах (далі – ЕГ) до та після формувального етапу експерименту свідчить про те, що кількість курсантів ЕГ із високим рівнем сформованості правової компетентності є набагато більшою, ніж у КГ. Водночас кількість курсантів з низьким рівнем сформованості правових знань, умінь і навичок в ЕГ менше, ніж у КГ. При цьому розподіл курсантів КГ та ЕГ за рівнями сформованості правової компетентності за особистісно-іміджевим, знаннево-регулювальним, діяльнісно-комунікативним і рефлексивним критеріями відрізняються між собою на рівні статистичної значущості $p \leq 0,05$, тобто надійність оцінок не менша ніж 95 %. Статистичну достовірність отриманих результатів доведено за допомогою Т-критерію Вілкоксона. Отримані результати свідчать про те, що підвищення рівня сформованості правової компетентності курсантів в ЕГ на відміну від КГ

відбулось саме в результаті впровадження у фахову підготовку обґрунтованих і реалізованих педагогічних умов та передбачених ними педагогічних форм, методів і засобів її формування.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів досліджуваної проблеми. Перспективними напрямками подальших розвідок можна вважати з'ясування ролі інформальної освіти в аспекті компетентного застосування нових інформаційних технологій у процесі розвитку правової компетентності військовослужбовців у навчальних центрах, розроблення системи підготовки військовослужбовців за контрактом на основі визначення базових професійних компетенцій прикордонників.

Ключові слова: педагогічні умови, правова компетентність, військовослужбовці за контрактом (курсанти), професійна підготовка, формування, освітній процес, інтерактивні методи навчання, Державна прикордонна служба України, Навчальний центр морської охорони, Кінологічний навчальний центр.

ABSTRACT

Perehniak I.V. Formation of legal competence of the contracted servicemen at the training centers of the State Border Guard Service of Ukraine. – The Qualification Scientific Work as a manuscript.

Thesis for obtaining the Doctor of Philosophy Degree in Specialty 011 Educational, Pedagogical Sciences. – Izmail State University of Humanities, Izmail, 2022.

This dissertation investigates the problem of forming legal competence of the contracted servicemen during the training at the training centers of the State Border Guard Service of Ukraine (SBGSU). At the current stage of development of national Pedagogy, a great number of researchers are studying the professional training of servicemen of various categories. However, the problem of the formation of legal competence of contracted military personnel at the training centers of Ukrainian Border Agency has not been the subject of special research yet.

The dissertation study has revealed the author's understanding of the phenomenon of legal competence of contracted serviceman of the SBGSU and its basic characteristics (criteria, diagnostics indicators). The concept «legal competence of a serviceman under the SBGS contract» is interpreted as a professionally significant integrated property of a person that is based on the system of knowledge of legal categories, his rights and duties, the ability to actively defend and protect them, the skills to use available legal mechanisms to protect the rights and interests of the state and citizens at the state border, the values and motives of legal culture. It is manifested in a responsible behavior and ensures an effective interaction with people crossing the state border.

The legal competence of the contracted servicemen of the SBGS consists of the following components which characterize a person: legal knowledge, legal position, positive social and legal experience, professionally important skills, self-assessment and control, motives and sense of professional activity.

The main criteria for forming legal competence of the contracted servicemen of SBGS are knowledge-regulatory, personal image-building, activity-communicative and reflexive-competent.

The *knowledge-regulatory criterion* characterizes the level of legal knowledge acquired by the contract servicemen: their comprehension of the essence, contents, goals and tasks of the law enforcement activity; their ability to effectively perform the duties for the position; their awareness of the methods and ways of performing duties.

The *personal image-building criterion* is defined by the professionally important personal qualities that influence the result of the professional activity. The indicators of this criterion are professionally important and necessary for professional activities, awareness of the significance of their activities; aspiration to raise the level of legal competence, self-improvement and self-development.

The *activity-communicative criterion* is revealed in the ability to use professionally important knowledge during the implementation of law and order functions. The indicators of this criterion are professional law enforcement skills;

mastery of methods, techniques and experience of self-directed execution of professional tasks.

The reflexive-competent criterion is defined by the ability of a serviceman to comprehend the conditions, regularities and mechanisms of his own professional activity, social and individual way of living. It provides for an objective assessment of his own actions in the process of purposeful professional self-development, which makes it possible to identify the components of success or to identify the causes of failure of one's activity.

According to these criteria, the levels of legal competence of the contracted servicemen at the SBGS training centers were determined as high, sufficient, basic and acceptable. The evaluation by the corresponding criteria in the range of 10-12 points corresponds to a high level of legal competence of servicemen under contract, in the range 7-9 - sufficient, in the range 4-6 - basic, and in the range 1-3 - admissible.

The following pedagogical conditions for forming legal competence of the contracted servicemen at the training centers of the SBGSU were motivated by:

professional training of the servicemen on the basis of a competence-based approach, taking into account the model of a modern serviceman under contract of the SBGSU;

regular monitoring of the quality of professional training of contracted servicemen in accordance with the requirements of their professional activity;

integration of the content modules of legal disciplines and disciplines in the specialty, where the role of elective courses is system-forming;

activation of professional self-improvement of the servicemen through pedagogical guidance of this process;

providing informative and developmental educational environment through the integrated use of didactic information communicative technologies (ICT) resources.

The scientific novelty of the obtained results lies in the fact that:

for the first time the pedagogical conditions of forming legal competence of contracted servicemen at the training centers of the State Border Guard Service of Ukraine are substantiated, namely: the professional training of the servicemen on the basis of a competence approach, taking into account the model of a modern serviceman

under contract of the SBGSU; regular monitoring of the quality of training of military contracted servicemen in accordance with the requirements of professional activity; integration of content modules of legal disciplines and disciplines in the field, where the role of elective courses is systematically established; active promotion of professional self-improvement of servicemen by pedagogical management of this process; support of informative and developmental educational environment through the integrated use of didactic ICT resources;

a professionally oriented model of forming legal competence of contracted servicemen was implemented, which is aimed at mastering general theoretical knowledge and practical skills in the field of law;

there were improved: the structural-component composition of the notion «legal competence of contracted servicemen of the State Border Guard Service of Ukraine» (cognitive, motivational-value, functional and communication components) and criterial approach (knowledge-regulatory, activity-communicative, personal and image, and reflexive) by filling them with the appropriate content, the indicators were determined and the levels of legal competence of the military servicemen under the contract were characterized (high, sufficient, basic and acceptable);

further development was given to: methodological aspects of professional training of servicemen under contract in the Border Guard Service of Ukraine; the Draft of the universal job description of the specialist of a maritime and cynological profile was developed, that expanded their knowledge and acquiring skills from purely profile to law enforcement functions;

The practical significance of the results of the study is that the content, forms and methods of legal competence formation of contracted servicemen, provided by substantiated pedagogical conditions in the study, are implemented in the practice of SBGSU training centers activities; it has been developed "Simulators of administrative and jurisdictional activities" to perform certain operations of administrative and jurisdictional activities, where cadets study not only theoretical aspects, but also perform practical tasks (solve business situations); "Navigation simulator" for cadets studying of international legal documents on shipping at the Marine Guard Training

Center; educational and methodological support - elective courses "Law enforcement (sailor)" and "Law enforcement (canine)", which are integrated with a number of other disciplines. These pedagogical tools were introduced in the educational process during the teaching of the course "Legal Training" at the Marine Guard Training Center and the Canine Training Center.

The research materials can be used in the educational process in training centers and retraining of SBGSU staff, in the system of advanced training courses, in creating programs, manuals and recommendations for officers working with contracted servicemen.

Based on the analysis of the theoretical sources and normative documents, the components, criteria and indicators of the forming legal competence of contracted servicemen of SBGSU training centers in the process of professional training were determined. Taking into account these results, the logic and methodology of experimental research were developed, the purpose of which was to study the influence of the pedagogical conditions on the process of forming legal competence of servicemen under contract.

The results of the experimental work, which aimed to test the effectiveness of substantiated pedagogical conditions, indicate that the hypothesis of the study was confirmed. A comparative analysis of the levels of forming legal competence of contracted servicemen - cadets in control groups (CG) and experimental groups (EG) before and after the formative stage of the experiment shows that the number of cadets - participants in EG - with a high level of legal competence is much greater than the number of cadets with the same level in CG.

At the same time, the number of cadets with a low level of legal knowledge, skills and abilities in EG is less than in CG. At the same time, the distribution of CG and EG cadets according to the levels of forming legal competence according to personal personal and image, knowledge-regulatory, activity-communicative, reflexive-competent criteria differ in the level of statistical significance $p \leq 0,05$, that is the reliability of assessments is not less than 95%. The statistical reliability of the obtained results was proved using the Wilcoxon T-test. The obtained results indicate

that the increase in the level of forming legal competence of cadets in EG in contrast to CG occurred as a result of the introduction into professional training a number of reasonable pedagogical conditions and their provided pedagogical forms, methods and tools.

The study does not cover all aspects of the research problem. Perspective approaches of further research include clarifying the role of informal education in terms of competent application of new information technologies in the development of legal competence of the servicemen in training centers, the development of a system of training contracted servicemen based on defining basic professional competencies of border guards.

Key words: pedagogical conditions, legal competence of contracted servicemen (cadets), professional training, formation, educational process, interactive methods of study, State Border Guard Service of Ukraine, Marine Guard Training Center, Canine Training Center.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, опубліковані в наукових виданнях, що індексуються в міжнародних наукометричних баз даних Web of Science або Scopus:

1. Перегняк І.В. Досвід і перспективи застосування ІКТ для професійної підготовки фахівців прикордонної служби України в Навчальному центрі морської охорони. Електронне наукове фахове видання «Інформаційні технології і засоби навчання». 2021. №3. Том 83. С. 60–78. (Наукометричні бази: Web of Science (ESCI), США; Google Академія, США; Open Ukrainian Citation Index (OUCI), Ukraine).

Наукові праці, опубліковані в зарубіжних періодичних фахових наукових виданнях:

2. Перегняк І.В. Досвід використання електронного тренажера з адміністративно-юрисдикційної діяльності як педагогічного інструменту підвищення рівня правової компетентності військовослужбовців прикордонного відомства України. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and*

Psychology. 2021. Nov. P. 33–35. IX (101), Issue: 259. Budapest, Hungary. (Наукометричні бази: INDEX COPERNICUS: ICV 2020: 94.89). p-ISSN 2308-5258. e-ISSN 2308-1996.

3. Perehniak I. International law enforcement educational space as a content of parameters of legal training of Ukrainian border guards. *The scientific heritage*. (Budapest, Hungary). 2020. №47. Vol. 3. P. 35–38. (Наукометричні бази: Index Copernicus; Quality Factor; Slideshare; Calameo; ISSUU; ISI; General Impact Factor (GIF), Academic Resource Index; ZENODO; Scientific Journal Impact Factor; Scientific Indexing Services (SIS); Ijifactor Indexing; Cosmos).

Наукові праці, в яких опубліковано основні наукові результати дисертації:

4. Перегняк І.В. Євроінтеграційний вектор оптимізації професійної підготовки військовослужбовців Державної прикордонної служби України. Збірник наукових праць «Педагогічний альманах» КЗВО «Херсонська академія неперервної освіти». 2018. Випуск 37. С. 180–185. (Наукометричні бази: Index Copernicus, Google Scholar, Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського);

5. Перегняк І.В. Критеріальний підхід до формування правової компетентності у військовослужбовців за контрактом. Щомісячний науково-педагогічний журнал «Молодь і ринок» Дрогобицького державного педагогічного університету. 2019. Випуск 4 (171). С. 138–144. (Наукометричні бази: Google Scholar; ERIH PLUS; Index Copernicus (ICV 2017: 69.05; ICV 2018: 80.20; ICV 2019: 85.80), Poliss Scholarly Bibliography (PBN));

6. Перегняк І.В. Методична система формування правової компетентності військовослужбовців за контрактом. Збірник наукових праць «Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету». Серія «Педагогічні науки». 2019. Випуск 42. С. 119–125. (Наукометричні бази: Index Copernicus; Google Scholar; Eurasian Scientific Journal Index (ESJI); Researchbib Journal Index and Archive (ResearchBib); Scientific Indexing Services);

7. Перегняк І.В. Педагогічні умови конструктивного формування правової компетентності військовослужбовців за контрактом. Збірник наукових праць

«Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету». Серія «Педагогічні науки». 2019. Випуск 45. С. 116–122. (Наукометричні бази: Index Copernicus; Google Scholar; Eurasian Scientific Journal Index (ESJI); Researchbib Journal Index and Archive (ResearchBib); Scientific Indexing Services);

8. Перегняк І.В. Розвиток у військовослужбовців Державної прикордонної служби України позитивно-активного ставлення до самовдосконалення правової компетентності. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія: Педагогічні науки*. 2018. №3 (14). С. 444–455. (Наукометричні бази: Google Академія, США; Open Ukrainian Citation Index (OUCI), Україна; Index Copernicus, Польща);

9. Перегняк І.В. Формування правової компетентності військовослужбовців за контрактом Державної прикордонної служби України». *Збірник наукових праць «Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету»*. Серія «Педагогічні науки». 2017. Випуск 36. С. 186–190. (Наукометричні бази: Index Copernicus; Google Scholar; Eurasian Scientific Journal Index (ESJI); Researchbib Journal Index and Archive (ResearchBib); Scientific Indexing Services).

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

10. Перегняк І.В. Деякі аспекти моделювання професійної підготовки майбутнього військовослужбовця Державної прикордонної служби України. *Вища школа в контексті євроінтеграційних процесів : збірник доповідей і тез Міжнародної науково-практичної конференції*. (м. Черкаси, 26–27 квітня 2017 року). Черкаси : ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2017. С. 144–147.

11. Перегняк І.В. Деякі аспекти проблеми соціально-правових відносин та етико-релігійної толерантності у вітчизняному прикордонному відомстві. *Проблеми соціальних відносин та етико-релігійної толерантності у поліетнічних екіпажах суден : матеріали міжнародної науково-практичної конференції*. (м. Ізмаїл, 16 березня 2017 року). Ізмаїл : ДІ НУ «ОМА», 2017. С. 132–136.

12. Перегняк І.В. Деякі аспекти психологічної готовності фахівців соціономічної сфери до роботи в оновленому правовому полі. *Глобальні виклики педагогічної освіти в університетському просторі : матеріали III*

міжнародного конгресу (м. Одеса, 18–21 травня 2017 року) / Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2017. С. 481–482.

13. Перегняк І.В. Підготовка військовослужбовців за контрактом вітчизняного прикордонного відомства: деякі традиції та інновації. *Традиції та інновації в сучасній педагогічній діяльності: європейський вимір.* : збірник наукових праць за матеріалами науково-практичної конференції (м. Ізмаїл, 17 лютого 2017 року). Ізмаїл : РВВ ІДГУ, 2017. С. 72–76.

14. Перегняк І.В. Про один із експериментальних підходів до вдосконалення правової компетентності військовослужбовців у навчальних центрах Державної прикордонної служби України. *Стан та перспективи розвитку педагогіки та психології в Україні та світі : матеріали міжнародної науково-практичної конференції* (м. Київ, Україна, 6–7 вересня 2019 року). Київ : ГО «Київська наукова організація педагогіки та психології», 2019. Ч. 2. С. 24–27.

ЗМІСТ

ВСТУП	20
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ДЕРЖАВНОЇ ПРИКОРДОННОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ	29
1.1. Правова компетентність як предмет наукових досліджень	29
1.2. Особливості фахової діяльності та особистісно-професійні вимоги до військовослужбовців за контрактом Державної прикордонної служби України.....	43
1.3. Зміст та структура правової компетентності у військовослужбовців за контрактом ДПСУ.....	61
Висновки до розділу 1.....	87
РОЗДІЛ 2. ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ЗА КОНТРАКТОМ ДЕРЖАВНОЇ ПРИКОРДОННОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ	91
2.1. Загальна методика дисертаційного дослідження.....	91
2.2. Педагогічні умови формування правової компетентності у військовослужбовців за контрактом у навчальних центрах ДПСУ	98
2.3. Модель організаційної системи формування правової компетентності військовослужбовців за контрактом	115
2.4. Критерії діагностування сформованості правової компетентності у військовослужбовців за контрактом	130
Висновки до розділу 2	147
РОЗДІЛ 3. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ У ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ЗА КОНТРАКТОМ В НАВЧАЛЬНИХ ЦЕНТРАХ ДЕРЖАВНОЇ ПРИКОРДОННОЇ СЛУЖБИ	150

3.1. Стан сформованості правової компетентності у військовослужбовців за контрактом у навчальних центрах	150
3.2. Зміст і методика організації дослідного експерименту	162
3.3. Аналіз результатів формувального експерименту	181
Висновки до розділу 3	208
ВИСНОВКИ	210
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	217
ДОДАТКИ	245
Додаток А. Анкета діагностування стану правової компетентності у курсанта Навчального центру морської охорони	245
Додаток Б. Опитувальник №1 (методика А. Реана).....	246
Додаток В. Опитувальник №2 (методика К. Замфір)	247
Додаток Г. Анкета для визначення впливу рівня правової компетентності військовослужбовців за контрактом на професійну стабільність, надійність та ефективність оперативно-службової діяльності	248
Додаток Д. Таблиця лінійного розподілу результатів анкетування для визначення впливу рівня правової компетентності військовослужбовців за контрактом на професійну стабільність, надійність та ефективність оперативно-службової діяльності	251
Додаток Е. Анкета 1 для самооцінювання ступеня реалізації потреб військовослужбовців за контрактом ДПСУ у розвитку та саморозвитку.....	255
Додаток Ж. Анкета 2 для самооцінювання ступеня реалізації потреб військовослужбовців за контрактом ДПСУ у розвитку та саморозвитку.....	256
Додаток И. Анкета 3 для визначення впливу рівня правової компетентності військовослужбовців за контрактом на професійну стабільність, надійність і ефективність оперативно-службової діяльності.....	258
Додаток К. Карта оцінки рівня правової компетентності.....	262
Додаток Л. Методика виявлення ціннісних орієнтацій (спрямованості) особистості (за методикою М. Рокича)	263

Додаток М. Бланк експертного оцінювання педагогічних умов формування правової компетентності військовослужбовців за контрактом Державної прикордонної служби України у системі професійної підготовки	266
Додаток Н. Проєкт універсальної посадової інструкції інспектора-кінолога.	268
Додаток П. Проєкт універсальної посадової інструкції фахівця морського профілю, що входить до складу оглядових груп корабля (катеру) морської охорони	273
Додаток Р. Описи компетенцій у когнітивній сфері навчальної діяльності...	278
Додаток С. Описи компетенцій у афективній сфері навчальної діяльності.....	279
Додаток Т. Описи компетенцій у психомоторній сфері навчальної діяльності	281
Додаток У. Зразок опитування для моніторингу якості підготовки інспекторів прикордонної служби.....	282
Додаток Ф. Елективний курс «Правоохоронна діяльність (моряк)».....	283
Додаток Х. Елективний курс «Правоохоронна діяльність (кінолог)».....	285
Додаток Ц. Тренажер з адміністративно-юрисдикційної діяльності.....	287
Додаток Ш. Дидактичні блоки «Тренажеру з навігації»	288
Додаток Щ. Акти реалізації.....	289
Додаток Ю. Список публікацій здобувача за темою дисертації.....	303
Додаток Я. Відомості про апробацію результатів дисертації.....	304

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ГЦПОСДПСУ	– Головний центр підготовки особового складу Державної прикордонної служби України імені генерал-майора Ігоря Момота
ДПСУ	– Державна прикордонна служба України
ЕГ	– експериментальна група
ЗС	– збройні сили
ЗВО	– заклад вищої освіти
ІКТ	– інформаційно-комунікаційні технології
КГ	– контрольна група
КНЦ ДПСУ	– Кінологічний навчальний центр Державної прикордонної служби України
НЦМО ДПСУ	– Навчальний центр морської охорони Державної прикордонної служби України
УПП	– Уніфікована програма підготовки

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. У 2015 році було запроваджено Стратегію розвитку Державної прикордонної служби України та Концепцію інтегрованого управління кордонами. Ці документи суттєво вплинули на загальну перебудову та розвиток системи охорони державних рубежів, а також на підготовку відповідного персоналу до виконання ними завдань у стрімко змінюваних сучасних умовах. У зв'язку з цим особливою гостротою набуває підготовка юридично обізнаних фахівців Державної прикордонної служби, які здатні самостійно виконувати завдання та приймати рішення в рамках визначеного правового поля. Завдання надійної охорони та захисту державного кордону України виконують саме військовослужбовці за контрактом.

Військовослужбовці за контрактом є тією категорією, на яку покладається надзвичайно велике за змістом службове навантаження. Серед посад, які вони можуть обіймати, є такі: інспектори прикордонного контролю, інспектори прикордонної служби різних категорій, старшини підрозділів, техніки, командири катерів, комендори, боцмани, рульові тощо. Фактично ця категорія військовослужбовців за чисельністю та обсягом виконуваних завдань у структурі сучасної ДПСУ є домінуючою. Саме військовослужбовці за контрактом здійснюють безпосередньо пропуск через державний кордон осіб та вантажів у пунктах пропуску, кількість яких щороку збільшується, а також здійснюють опитування та огляд суден на прикордонних водоймах, у межах юрисдикції України.

На державному кордоні України перше враження представників іноземних держав від спілкування з прикордонниками є визначальним у сприйнятті України як держави в цілому, а рівень професійної компетентності прикордонника, як правило, є еталоном оцінки українського соціуму загалом. Саме тому на сучасному етапі розвитку прикордонного відомства вирішенню проблеми формування професійної компетентності і зокрема її складової – правової компетентності – в усіх категорій військовослужбовців, а у

військовослужбовців за контрактом особливо, приділяється найбільша увага. Зазначені категорії військовослужбовців мають знати свої права та обов'язки, уміти їх активно відстоювати і захищати, чітко уявляти своє місце в державній структурі, розуміти взаємну відповідальність особистості і держави, використовувати наявні державні механізми для захисту прав і інтересів на кордоні України. Саме цих якостей як складових правової компетентності на цей час часто бракує особистості сучасного військовослужбовця ДПСУ.

За реалій сьогодення військовослужбовці виконують завдання із забезпечення національних, воєнних, економічних інтересів України на державному кордоні в умовах збройної агресії на сході країни, постійних спроб організованих злочинних угруповань протиправно переміщувати через державний кордон нелегальних мігрантів, предмети контрабанди, зброю, боєприпаси та провадити інші злочинні дії, які здебільшого характеризуються напористістю та зухвалістю.

Водночас зростають і вимоги до професійної компетентності персоналу ДПСУ. Сучасна Державна прикордонна служба України є правоохоронним органом спеціального призначення. Надані їй на законодавчому рівні владні повноваження щодо провадження діяльності з охорони та захисту кордону покладають на її військовослужбовців відповідальність за неухильне дотримання нормативно-правових та підзаконних актів держави. Щоб успішно виконувати свій службовий і громадянський обов'язок, сучасний прикордонник має бути широко освіченою, висококультурною людиною, яка володіє глибокими професійними знаннями й уміннями в різних галузях і особливо у правовій царині. Тільки за цих умов він може успішно виконувати поставлені перед ним державою завдання, виступати гарантом дотримання прав громадян, які перетинають державний кордон.

Проблема формування правової компетентності фахівців не є новою у професійній педагогіці. Теоретичні і методичні аспекти правового виховання у Збройних Силах (ЗС) та інших військових формуваннях України обґрунтовували вчені В. Кухар, В. Мірошніченко, В. Царенко, В. Хома. Про необхідність розвитку правових якостей прикордонників наголошується в наукових

розробках А. Катковського, С. Крука, А. Кучеренка, М. Морозова, В. Райка, Ю. Сердюка та ін. Важливі для дослідження аспекти підготовки прикордонників до майбутньої діяльності були в центрі уваги І. Блощинського, Т. Бунєєва, А. Галімова, Г. Грибенюка, І. Грязнова, О. Діденка, О. Корольова, А. Кучеренка, М. Мацишина, М. Недбая, Є. Потапчука, Ю. Сичевського, В. Чернявського, С. Чистякова та інших. Разом з тим проблема формування правової компетентності військовослужбовців за контрактом у навчальних центрах ДПСУ не була предметом окремого дослідження.

На основі результатів аналізу наукових джерел з окресленої проблематики, нормативно-правових документів та практики професійної підготовки військовослужбовців за контрактом можна зробити висновок, що наявна система формування правової компетентності зазначеної категорії персоналу в навчальних центрах ДПСУ характеризується ще й наявністю протиріч між:

зростанням вимог суспільства до якості професійної підготовки військовослужбовців за контрактом, зумовлених особливостями охорони державного кордону в сучасних умовах, і відсутністю теоретико-методичного забезпечення для її досягнення;

між змістом фахової підготовки військовослужбовців і завданнями, окресленими у нормативно-правових документах щодо значущості правової компетентності як норми діяльності прикордонних служб, особливо сусідніх з Україною країн та країн – членів НАТО;

між великим педагогічним потенціалом, закладеним у змісті фахової підготовки щодо формування правової компетентності військовослужбовців за контрактом і низькою результативністю форм, методів і засобів організації цього процесу, а також недостатньою обґрунтованістю педагогічних умов та моделі формування їх правової компетентності.

Таким чином, велика значущість правової компетентності військовослужбовців за контрактом ДПСУ як складової їх готовності до професійної діяльності, відсутність ефективної системи її формування під час професійної підготовки в навчальних центрах прикордонного відомства, а також наявні протиріччя визначили вибір теми

дослідження: *«Формування правової компетентності військовослужбовців за контрактом у навчальних центрах Державної прикордонної служби України».*

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дослідження виконано відповідно до плану наукової та науково-організаційної діяльності Ізмаїльського державного гуманітарного університету в межах науково-дослідної роботи «Теоретико-методичні засади формування професійної ідентичності майбутніх фахівців дошкільної, початкової та спеціальної освіти» (державний реєстраційний номер 0119U101082).

Тему дисертації затверджено вченою радою Ізмаїльського державного гуманітарного університету (протокол №7 від 30.03.2017 р.) та узгоджено на засіданні бюро Міжвідомчої ради з координації досліджень у галузі освіти, педагогіки і психології НАПН України (протокол №5 від 26.09.2017 р.).

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати й експериментально перевірити педагогічні умови формування правової компетентності військовослужбовців за контрактом у навчальних центрах Державної прикордонної служби України.

Відповідно до мети визначено такі **завдання дослідження**:

1. На основі аналізу теорій професійної освіти й емпіричного досвіду виявити ступінь розробленості проблеми дисертаційного дослідження, конкретизувати суть поняття «правова компетентність військовослужбовців за контрактом ДПСУ».

2. Обґрунтувати зміст правової компетентності військовослужбовців за контрактом та схарактеризувати її структурно-компонентний склад.

3. Визначити й теоретично обґрунтувати педагогічні умови формування правової компетентності військовослужбовців за контрактом.

4. Спроекувати професійно орієнтовану модель формування правової компетентності військовослужбовців за контрактом, визначити критерії і показники її діагностування, схарактеризувати рівні сформованості.

5. Експериментально перевірити ефективність педагогічних умов формування правової компетентності у військовослужбовців за контрактом у

навчальних центрах ДПСУ.

Об'єкт дослідження – професійна підготовка персоналу Державної прикордонної служби України.

Предмет дослідження – педагогічні умови формування правової компетентності у військовослужбовців за контрактом у навчальних центрах Державної прикордонної служби України.

Гіпотеза дослідження полягає в припущенні, що формування правової компетентності військовослужбовців за контрактом буде результативним, якщо у навчальних центрах запровадити такі педагогічні умови:

професійна підготовка військовослужбовців на засадах компетентнісного підходу з урахуванням моделі сучасного військовослужбовця за контрактом ДПСУ;

регулярний моніторинг якості фахової підготовки військовослужбовців за контрактом відповідно до вимог професійної діяльності;

інтеграція змістових модулів правових дисциплін та дисциплін за фахом, де системоутворювальною є роль елективних курсів;

активізація професійного самовдосконалення військовослужбовців шляхом педагогічного керівництва цим процесом;

забезпечення інформаційно-розвивального освітнього середовища через комплексне використання дидактичних ресурсів ІКТ.

Для вирішення поставлених завдань було застосовано комплекс взаємодоповнюючих **методів дослідження**:

теоретичні – аналіз наукових джерел, нормативно-правових документів для розкриття змісту й визначення особливостей професійної підготовки військовослужбовців за контрактом ДПСУ; аналіз навчально-методичної документації, досвіду професійної підготовки й оперативно-службової діяльності, порівняння, абстрагування, класифікація і систематизація теоретичних та експериментальних даних, теоретичне моделювання професійно-педагогічного процесу для розроблення професійно орієнтованої моделі формування правової компетентності, визначення діагностичного апарату дослідження та обґрунтування педагогічних умов формування правової

компетентності у військовослужбовців за контрактом у навчальних центрах Державної прикордонної служби України;

емпіричні – педагогічне спостереження, анкетування, бесіди, метод експертної оцінки – для визначення педагогічних умов формування правової професійної компетентності, самооцінка, узагальнення незалежних характеристик;

експериментальні – педагогічний експеримент (констатувальний, формувальний етапи): констатувальний етап педагогічного експерименту для діагностування рівнів сформованості правової компетентності у військовослужбовців за контрактом і формувальний етап – для перевірки результативності педагогічних умов формування правової компетентності у військовослужбовців за контрактом у навчальних центрах Державної прикордонної служби України;

методи математичної статистики – для опрацювання отриманих даних і встановлення залежностей між досліджуваними явищами, для інтерпретації результатів упровадження обґрунтованих педагогічних умов у процесі фахової підготовки військовослужбовців за контрактом.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що:

вперше теоретично обґрунтовано педагогічні умови формування правової компетентності у військовослужбовців за контрактом у навчальних центрах Державної прикордонної служби України (професійна підготовка військовослужбовці на засадах компетентнісного підходу з урахуванням моделі сучасного військовослужбовця за контрактом ДПСУ; регулярний моніторинг якості фахової підготовки військовослужбовців за контрактом відповідно до вимог професійної діяльності; інтеграція змістових модулів правових дисциплін та дисциплін за фахом, де системостворювальною є роль елективних курсів; активізація професійного самовдосконалення військовослужбовців шляхом педагогічного керівництва цим процесом; забезпечення інформаційно-розвивального освітнього середовища через комплексне використання дидактичних ресурсів ІКТ);

спроєктовано професійно орієнтовану модель формування правової компетентності військовослужбовців за контрактом, яка спрямована на оволодіння сукупністю загальних теоретичних знань і практичних навичок у галузі права.

вдосконалено: структурно-компонентний склад поняття «правова компетентність військовослужбовців за контрактом Державної прикордонної служби України» (пізнавальний, мотиваційно-ціннісний, функціональний та комунікаційний компоненти) і критеріальний підхід (знаннєво-регулювальний, діяльнісно-комунікативний, особистісно-іміджевий і рефлексивний) шляхом наповнення їх відповідним змістом, визначено показники критеріїв діагностування сформованості правової компетентності у військовослужбовців за контрактом та охарактеризовано її рівні сформованості (високий, достатній, базовий і допустимий);

дістали подальшого розвитку методичні аспекти професійної підготовки військовослужбовців за контрактом у Державній прикордонній службі України; зокрема, з цією метою розроблено Проект універсальної посадової інструкції фахівця морського та кінологічного профілю, що розширило їх знання та набуття вмінь від суто профільних до правоохоронних функцій.

Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає в тому, що зміст, форми і методи формування правової компетентності у військовослужбовців за контрактом, передбачені обґрунтованими у дослідженні педагогічними умовами, втілено в практику роботи навчальних центрів ДПСУ;

створено спеціальні електронні тренажери «Тренажери з адміністративно-юрисдикційної діяльності» для виконання окремих операцій з адміністративно-юрисдикційної діяльності, за допомогою якого курсанти вивчають не тільки теоретичні аспекти, а й виконують практичні завдання (вирішують службові ситуації); спеціальний електронний «Тренажер з навігації» для вивчення курсантами навчального центру Морської охорони міжнародних нормативно-правових документів з питань судноплавства; навчально-методичне забезпечення – елективні курси «Правоохоронна діяльність (моряк)»

та «Правоохоронна діяльність (кінолог)», що інтегрували в собі низку інших дисциплін. Ці педагогічні інструменти запроваджено в навчальному процесі під час викладання курсу «Правова підготовка» у Навчальному центрі Морської охорони та Кінологічному навчальному центрі.

Матеріали дослідження можуть бути використані в освітньому процесі у навчальних центрах, при підготовці й перепідготовці персоналу ДПСУ в системі курсів підвищення кваліфікації, при створенні програм, методичних посібників і рекомендацій для офіцерів, які працюють із військовослужбовцями за контрактом.

Результати дослідження впроваджено в освітній процес Кінологічного навчального центру Державної прикордонної служби України (акт №31/2805 від 11.09.2020 р.), Навчального центру морської охорони Державної прикордонної служби України (акт №31/784 від 16.11.2020 р.), Головного центру підготовки особового складу Державної прикордонної служби України імені генерал-майора Ігоря Момота (акт №31/4406 від 26.10.2021 р.) та Ізмаїльського державного гуманітарного університету (довідка №1-7/828 від 08.11.2021 р.).

Апробація результатів дослідження. Теоретичні положення й результати дослідження обговорено на таких наукових конференціях:

міжнародних: міжнародній студентській науково-практичній конференції «Проблеми соціальних відносин та етико-релігійної толерантності у поліетнічних екіпажах суден» (м. Ізмаїл, 16 березня 2017 р.); міжнародній науково-практичній конференції «Вища школа в контексті євроінтеграційних процесів» (м. Черкаси, 26-27 квітня 2017 р.); III Міжнародному конгресі «Глобальні виклики педагогічної освіти в університетському просторі» (м. Одеса, 18-21 травня 2017 р.), міжнародній науково-практичній конференції: «Стан та перспективи розвитку педагогіки та психології в Україні та Світі» (м. Київ, 6-7 вересня 2019);

всукраїнських: «Традиції та інновації в сучасній педагогічній діяльності: європейський вимір» (м. Ізмаїл, 17 лютого 2017 р.).

Публікації. Основні результати дослідження за темою дисертації опубліковано: в 6 наукових статтях – у фахових виданнях України в галузі

педагогіки, в 2 статтях – у періодичних зарубіжних наукових виданнях, в 1 статті у науковому виданні, що індексуються в міжнародній наукометричній базі даних Web of Science та в 5 публікаціях – у матеріалах наукових конференцій.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел, який налічує 235 найменувань, 24 додатки на 60 сторінках. Повний обсяг дисертації становить 304 сторінки, обсяг основного тексту – 179 сторінок і містить 5 рисунків на 4 сторінках та 18 таблиць на 15 сторінках.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ДЕРЖАВНОЇ ПРИКОРДОННОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ

1.1 Правова компетентність як предмет наукових досліджень

Правова компетентність військовослужбовців за контактом формується у системі професійної підготовки персоналу ДПСУ. Згідно з вимогами керівних документів Адміністрації ДПСУ [153; 155; 156; 157; 161; 162] підготовка персоналу – це цілеспрямована діяльність посадових осіб органів охорони кордону щодо управління процесом підготовки і виховання всіх категорій особового складу, яка має на меті вдосконалення та якісне виконання директив і наказів, програм підготовки всіх категорій особового складу для надійної охорони державного кордону України та виконання інших спеціальних завдань. Вона передбачає визначення (уточнення) цілей, завдань і вимог до підготовки особового складу, побудову структури підготовки особового складу [80, с. 82].

Згідно зі Статутом Навчального центру морської охорони державної прикордонної служби України курсанти Навчального центру – це випускники закладів повної загальної середньої освіти, які уклали перший контракт про проходження військової служби на посадах рядового складу, сержантського і старшинського складу та зараховані до Навчального центру на здобуття освіти за освітніми програмами (навчальними планами) первинної професійної підготовки [186, с. 10.]

Згідно зі статутом Кінологічного навчального центру Державної прикордонної служби України курсанти Навчального центру – це громадяни, які уклали перший контракт про проходження військової служби на посадах рядового, сержантського і старшинського складу, зараховані до цього навчального закладу на навчання за відповідними програмами професійно-технічної освіти та призначені на відповідні посади [185, с. 6].

Аналізуючи визначення двох навчальних центрів Державної прикордонної служби, визначимо загальне поняття. Курсанти навчальних центрів – це громадяни України, випускники закладів повної загальної середньої освіти, які уклали перший контракт про проходження військової служби на посадах рядового складу, сержантського і старшинського складу та зараховані до Навчального центру на здобуття освіти за освітніми програмами (навчальними планами) професійно-технічної освіти та призначені на відповідні посади. Іншими словами, військовослужбовці за контрактом, які навчаються у навчальних центрах прикордонного відомства.

У намаганні визначити найбільш плідну педагогічну концепцію у професійній підготовці персоналу ДПСУ дедалі більшої уваги приділяється компетентнісній парадигмі освіти. Сьогодні не лише прогресивна освітня спільнота визнає, що набуття ключових компетенцій надає людині можливість орієнтуватися в інформаційному просторі, швидкоплинному розвитку ринку праці, вмотивовано вчитись упродовж життя. Цей підхід впроваджено також і у підготовку майбутніх офіцерів, що підтверджують результати досліджень О. Євсюкова [43], І. Захарова [51], В. Капустіна [55], О. Луцького [87], Л. Маслак [90], Т. Мацевка [92], Н. Петренко [136], К. Тушко [196], С. Чернова [211], так і у підготовку військовослужбовців за контрактом. Окремі аспекти впровадження компетентнісного підходу у цей процес розкрито у дослідженнях О. Даниленка [34], А. Катковського [59], А. Кучеренка [80], Н. Пономаренко [147], В. Ягупова [219].

Побудова професійної підготовки військовослужбовців за контрактом на засадах компетентнісного підходу є логічним кроком, оскільки цей підхід визнано пріоритетним у працях як вітчизняних (Н. Бібик [16], О. Овчарук [107], О. Пометун [145], О. Савченко [174], О. Трембовецького [195], М. Фіцули [203]), так і зарубіжних дослідників (Н. Єршова, Дж. Констант, Ю. Мозер, О. Панової [118], М. Полякової [144], Д. Равена [169], Д. Рушена та Л. Салганика [226], В. Сластенина [183], А. Субетто [188], С. Уиддет та С. Холлифорда [199], А. Хасиятуллина [204], С. Чернова та А. Миллера [211]). Сучасні вітчизняні науковці і практики намагаються уніфікувати термінологічний апарат, зважаючи на

загальносвітову тенденцію, яка полягає в активному вживанні понять компетенція, компетентність, компетентна особистість. Йдеться ще й про суттєве розширення та поглиблення наукових уявлень про основні категорії компетентнісного підходу. Так, досліджуючи компетентнісний підхід, сучасні зарубіжні вчені наголошують на тому, що доцільно попередньо вказувати конкретний зміст, який вкладає науковець у поняття «компетенція» і «компетентність». Дійсно, деякі вчені (С. Уїддет, С. Холлифорд [199]) вважають, що здатність особистості виявляти певну поведінку є компетенційною здатністю виконувати лише робочі завдання та виступає як компетентність, тобто поняття «компетенція» може виявлятися у ширших ситуаціях, ніж «компетентність».

Основна ідея компетентнісно орієнтованого підходу до навчання полягає в тому, що головним результатом освіти оцінюються не окремі знання, уміння й навички, а здатність і готовність людини до ефективної та продуктивної діяльності в різних соціально-значущих ситуаціях. У зв'язку з цим у рамках компетентнісного підходу провідним є не стільки нарощування обсягу знань, скільки надбання різностороннього досвіду діяльності [16, с. 51]. Компетентнісний підхід передбачає об'єднання в єдине ціле освітнього процесу і його осмислення, в ході якого відбувається становлення особистісної позиції того, хто навчається, його ставлення до предмета своєї діяльності.

На основі результатів аналізу наукових праць з проблеми впровадження зазначеного підходу можна зробити висновок, що в сучасній науці та практиці загально визнаного визначення ключових понять компетентнісно орієнтованої освіти поки що не склалось. Деякі дослідники вважають, що засновником компетентнісного підходу був ще Аристотель, який вивчав можливості людини, що позначається грецькою «*atere*» – сила, яка розвивалася і вдосконалювалася до такої міри, що стала характерною рисою особистості. Але більшого поширення набула така точка зору, що поняття компетентність і компетенція стали використовуватися з 1958 року [37].

У сучасному становленні компетентнісного підходу в освіті умовно виділяють три основні етапи.

Перший етап (1960–1970 рр.) відзначається впровадженням у науковий апарат категорії «компетенція», виробленням передумов для відмежовування понять компетенція / компетентність. Термін Competence-based education (CBE) – «освіта, орієнтована на компетенції» походить від Ноама Хомського, всесвітньо відомого вченого-лінгвіста, який застосував це поняття у 1965 р. стосовно теорії мови, трансформаційної граматики. Водночас у роботі Р. Уайта (1959 р.) «Motivation reconsidered: the concept of competence» поняття компетенції змістовно наповнюється власне особистісними складовими, включаючи мотивацію. Пізніше це поняття отримало новий розвиток в американській концепції освіти на основі компетенцій у 70-х роках ХХ століття [233].

Другий етап (1970-1990 рр.) характеризується використанням поняття компетенція як у теорії, так і у практиці навчання мови, професіоналізму в управлінні, керівництві, менеджменті, в навчанні спілкуванню. У цей час розробляється зміст поняття «соціальні компетенції». У роботі Дж. Равена «Компетентність у сучасному суспільстві» (Лондон, 1984 р.) подано розгорнуте тлумачення компетенції: «це таке явище, яке складається з великої кількості компонентів, багато з яких належать скоріше за все до когнітивної сфери, а інші – до емоційної ... Ці компоненти можуть замінити один одного як складові ефективної поведінки». При цьому, як наголошує Дж. Равен, «види компетентності» по суті є «мотивованими здібностями» [169].

На початку 1990-х рр. у зарубіжній педагогічній науці з'являється поняття «ключові компетенції», які Міжнародна організація праці ввела в кваліфікаційні вимоги до фахівців у системі післядипломної освіти, підвищення кваліфікації та перепідготовки управлінських кадрів [188].

Згідно з цим поняттям у середині 1990-х рр. визначаються вимоги до підготовки фахівців у професійній освіті.

У радянській педагогіці як подібні до компетентнісного підходу можна розглядати праці, основані на системно-діяльнісному підході.

Третій етап починається з 1990-х рр. Компетентнісний підхід як поняття і як системна концепція, що описує рівень освіченості людини, став інтенсивно

розвиватися в кінці 90-х років ХХ-го століття і у перші роки ХХІ-го століття під впливом моделей освіти в Західній Європі та США, зокрема і Болонського процесу, який розвивався в кінці 90-х років ХХ-го століття. Цей процес потребує єдиного розуміння змісту кваліфікацій і ступенів у всіх програмах підготовки фахівців у країнах-учасницях Болонського процесу. Пріоритетним напрямом спільних зусиль було визначення загальних і спеціальних компетенцій випускників навчальних закладів.

У результаті аналізу наукової літератури з проблеми дослідження встановлено, що для опису завершального результату навчання та властивостей особистості більшість авторів використовує поняття «компетенція» і «компетентність». З огляду на це можна припустити, що до цього часу немає єдиного розуміння сутності термінів «компетенція» і «компетентність». Ці поняття були предметом наукових досліджень багатьох учених (Н. Бібік [16], І. Зимньої [52], Н. Кузьміної [77], О. Овчарук [107], О. Пометун [145], Дж. Равена [169], Р. Уайта [234], А. Хуторського [208, 209] та ін.). Для виявлення рівня співвіднесеності понять «компетентність» та «компетенція» коротко розглянемо специфіку кожного з них окремо.

Учені мають різні підходи до поняття «компетентність», проте, розглядають її у тій чи іншій площині. Наведемо погляди деяких учених щодо його трактування:

– *компетентність - характеристика особистості, яка є значно ширшою за поняття знання, уміння, навички. Вона дається людині в результаті оцінювання результативності та ефективності дій, направлених на вирішення певних завдань або проблем [69, с. 16].*

– *компетентність - здатність до чогось. Наприклад, здатність задовільняти як індивідуальні, так і соціальні потреби, реалізовувати визначені завдання. До такого трактування прийшли експерти програми Definition and Selection of Competencies. На взаємовідповідному пізнавальному ставленню, практичних навичок, цінностей, емоції, поведінкових компонентів, знань, вмінь того, що можна зібрати для певної ативної дії побудована кожна компетентність [223].*

На думку експертів з країн Європейського Союзу поняття «компетентність» означає здатність до креативного та ефективного використання знань та вмінь у професійних відносинах між людьми, вирішення конкретних ситуацій задля активного застосування навчальних досягнень [233, с. 6].

Дослідники В. Кальней та С. Шишов під визначенням «компетентність» розуміють здатність, на основі здобутих знань, діяти. Вона передбачає вміння діяти самостійно на підґрунті універсальних знань» [215, с. 21]. Французький педагог Ж. Перре, подібно до трактувань в останніх публікаціях ЮНЕСКО, визначає це поняття як «поєднання навичок та вмінь, які особистість може використовувати в різних ситуаціях і контекстах та під час опанування новими ситуаціями» [46].

На думку О. Пометун, компетентність людини містить у собі раніше набутий під час навчання набір знань, умінь, навичок і ставлень, що допомагають вирішувати (розв'язувати) ситуації та проблемні питання в визначеній сфері діяльності. В залежності від умов та потреб різноманітних видів діяльності людина використовує сформовані компетентності у соціальних та інших контекстах. Враховуючи вищезазначене, компетентністю є освітня результативно-діяльнісна характеристика. А під її рівнем вважається певний щабель компетентностей для досягнення необхідного мінімального чи достатнього результату [145, с. 18].

Науковець Н. Бібік розглядає поняття «компетентність» через усталені поняття: «комплекс умінь», «умілість» [16, с. 49].

Зарубіжні педагоги В. Краєвський [75], Є. Бережнова [14] та А. Хуторської [208] описують компетентність як взаємозв'язок певних знань та здібностей, що дають змогу ґрунтовно судити про цю сферу й ефективно функціонувати в ній.

– *компетентність - спроможність*. Фахівці Міжнародного департаменту стандартів для навчання, досягнення та освіти дотримуються думки, що це спроможність фахово здійснювати діяльність, виконувати певну роботу. Для досягнення певних стандартів у професійній галузі та ефективного виконання

завдань особистість має володіти відповідними знаннями, навичками тощо [231, с. 1].

– *компетентність - мета і результат навчання*. Дослідниця лінгводидактики Л. Черепанова стверджує, що здатність до виконання будь-якої діяльності – це результат, якому має сприяти навчання, і мета, якої має досягти сучасна школа загалом. Мету й результат навчання в усіх навчальних сферах коректніше назвати компетентністю [214]. Подібну точку зору висловлює і Н. Русова, яка трактує компетентність як «вироблену на базі отриманих знань, умінь, навичок для вирішення теоретичних та практичних завдань здатність до певної діяльності в житті» [173].

Психолог і педагог І. Зимня розглядає компетентність як «актуальний прояв компетенції, як інтелектуально й особистісно-обумовлений досвід соціально-професійної діяльності людини, як знання, на базі яких людина може використовувати компетенції» [52].

Узагальнюючи погляди науковців з приводу поняття «компетентність», констатуємо, що єдиної думки вчених стосовно цієї проблеми немає, проте, існує певна динаміка та високий рівень її актуальності для освіти.

Це підтверджується також і тим, що поняття «компетентність» тлумачиться і у Законі України «Про вищу освіту» як «здатність особи успішно соціалізуватися, навчатися, провадити професійну діяльність, яка виникає на основі динамічної комбінації знань, умінь, навичок, способів мислення, поглядів, цінностей, інших особистих якостей» [151].

Учені також тлумачать по-різному і поняття «компетенція», але, на нашу думку, всі проаналізовані трактування мають спільну основу з певними відмінностями. Узагальнення напрацювань науковців щодо сутності названого терміну можна окреслити трьома основними підходами.

Відповідно до першого, найбільш загальним визначенням *компетенції є комплекс необхідних знань, умінь, навичок, способів дії та ставлень особистості у певній царині знань*. Цієї точки зору дотримуються фахівці з лінгводидактики.

Разом з тим зазначена тріада (знання, уміння і навички) складає зміст будь-якої навчальної дисципліни [210].

Термін «компетенція» вживається і в Загальноєвропейських рекомендаціях. У залежності від різних контекстів, умов та потреб для здійснення різних видів мовленнєвої діяльності використовуються сформовані компетенції [48, с. 9]. Тут компетенцією постає сума знань, умінь та характерних рис, що дає змогу особистості виконувати певні дії.

Відповідно до другого підходу *компетенцією є те, на що претендують, чи те, чого планують досягти*. Такої позиції дотримується низка науковців, серед яких і Б. Хасан [69, с. 17].

Відповідно до третього *компетенція – це рівень знань, умінь, навичок тощо*. За матеріалами роботи семінару МОН України та проекту Програми розвитку Організації Об'єднаних Націй «Освітня політика та освіта», під компетенцією розуміється об'єктивна категорія, суспільно визначений рівень знань, умінь і навичок, ставлень у певній царині діяльності людини [145, с. 16–26].

В аспекті ще одного, четвертого, підходу під *компетенцією розуміються знання, вміння та навички з галузеву науки*. Наприклад, щодо лінгвістики, то виділяють мовну, мовленнєву, соціокультурну та соціолінгвістичну компетенції, а також стратегічну та дискурсивну [215, с. 7].

Відповідно до п'ятого підходу, компетенцію розглядають як здатність. На думку українського вченого-дидактика К. Баханова, під *компетенцією розуміється «загальна здатність, що базується на знаннях, досвіді, цінностях, а також здібностях, набутих завдяки навчанню»* [10, с. 38].

За змістом ще одного підходу, *компетенція розглядається як «готовність до...»*. Зокрема Н. Бібік визначає компетенцію як соціально закріплений результат освіти. Іншими словами компетенції можуть бути виокремлені як вимоги до засвоєння суб'єктами навчання комплексу знань, досвіду в певній царині знань, способів діяльності та якостей особистості. Нею також подається

визначення компетенції через сталі поняття «готовність до... та здатність до...» [16, с. 49].

Не можна залишити поза увагою точку зору, відповідно якої компетенція – це коло питань чи повноважень. Її представляють педагог І. Осмоловська (компетенція як коло питань, в яких хтось є добре обізнаним, володіє знаннями, досвідом, і як коло повноважень певного органу або посадової особи) [111, с. 79], а також В. Краєвський [75] та А. Хуторської [209]. На думку останніх, компетенція в перекладі з латинської «competentia» визначається як обізнаність людини стосовно певного кола питань, яка має досвід. Вона передбачає набір пов'язаних між собою якостей особистості – знань, умінь, навичок та способів діяльності, важливих для якісної діяльності в певних процесах.

Учені наголошують на тому, що формування компетенцій здійснюється засобами змісту освіти. У результаті цього у суб'єкта учіння розвиваються здібності і виявляються можливості вирішувати в повсякденному житті реальні проблеми. Освітні компетенції передбачають у собі компоненти функціональної грамотності, але не обмежуються ними [209].

Отже, можемо зазначити, що більшість науковців не ототожнюють між собою поняття «компетенція» та «компетентність».

Цієї точки зору дотримуємося і ми. При цьому під компетентністю будемо розуміти систему знань, умінь, навичок, цінностей і ставлень, інших особистісних якостей, що в процесі навчання набуваються та дають змогу людині визначати, ідентифікувати і розв'язувати (незалежно від контексту, ситуації) завдання і проблеми, притаманні певній сфері діяльності.

Щодо компетенції, то, на нашу думку, це лише складова ширшого поняття компетентності. Людина може й не бути компетентною, володіючи різними видами компетенції. Компетенція виступає такою одиницею, за допомогою якої можна оцінити здатність людини до ефективного виконання конкретної роботи. Тому у своєму дослідженні пропонуємо використовувати «компетентність» як загальне широке поняття, а «компетенція» як більш вузьке (знання, вміння, навички), хоча такий поділ теж можна вважати дискусійним.

Відповідно до логіки наукового дослідження розглянемо більш докладно тлумачення поняття «правова компетентність» у науковій літературі. Будь-яка компетентність особистості є відображенням її уявлень про особисті компетенції, вміння застосовувати можливості кожної з них. Це ж стосується й правової компетентності, де репрезентовано «інструментальні» («знання», «вміння») та «термінальні» («досягнення», «відповідальність») компетенції. Отже, цей різновид компетентності формується на основі використання відповідних знань, умінь, досвіду, наявних цінностей і життєвої позиції особистості щодо зазначеної сфери майбутньої професійної діяльності. «Правова компетентність, як особистісно-правова якість, інтегрує не лише відповідні компетенції, а й ставлення особистості до сфери майбутньої професійної діяльності. Як і будь-яка інша якість, вона може мати вияв на нижчих рівнях сформованості – «властивості», «якості», а на найвищому рівні – «особливості» особистості» [62, с. 141-147].

Аналізуючи науковий фонд з проблематики компетентнісного підходу, ми дійшли висновку, що правова компетентність є не лише однією з інтегративних стосовно особистості майбутнього фахівця, а й виступає обов'язковою, вагомою та постійною характеристикою. В повному вигляді цю компетентність може бути конкретизовано через результативні параметри – «знати», «вміти», «досягати», «відповідати».

Результати аналізу наявних наукових досліджень, предметом яких є правова компетентність, дають змогу зробити висновок про те, що у прямій постановці її формування розглядалося лише в дисертаційних дослідженнях Я. Кічука «Теоретичні і методичні засади формування правової компетентності майбутнього соціального педагога в умовах університетської педагогічної освіти» [63], В. Олійника «Формування правової компетентності керівників навчальних закладів у системі післядипломної педагогічної освіти» [109], В. Ситяніна «Формування правової компетентності науково-педагогічних працівників вищої школи» [181].

У дослідженні Я. Кічука науково обґрунтовано теоретико-методологічні

концепти проблеми правокомпетентної особистості; здійснено структурно-компонентний аналіз поняття «правова компетентність», визначено феномен «правова компетентність фахівця соціально-педагогічної сфери» та уточнено зміст понять «правореалізаційна» та «правозахисна» діяльність; вивчено стан університетської підготовки соціальних педагогів до правореалізаційної, правозахисної діяльності; теоретично обґрунтовано «Модель процесу формування правової компетентності майбутніх соціальних педагогів на основному етапі їхньої професійної підготовки»; розроблені педагогічні умови для фахівців соціально-педагогічної сфери під час навчання у ЗВО [63, с. 5].

З урахуванням специфіки університетської професійної підготовки автор пропонує тлумачити поняття «правова компетентність соціального педагога» «як складну особистісно-професійну якість, змістовим ядром якого є ціннісне ставлення до соціально-педагогічної діяльності, компетенції: «знати», «вміти», «досягати», «відповідати». Виявом зазначеної якості є потенціал здатності особистості, безпосереднє підґрунтя якого становлять соціально-педагогічний і правовий різновиди культури, а опосередковане – духовність особистості, соціально-правовий зміст свідомості суспільства» [63, с. 13-14].

На думку вченого, «правова компетентність фахівця соціально-педагогічної сфери – це інтегративна особистісно-професійна якість, що формується і виявляється лише в діяльності – соціально-правових завданнях, які розв’язуються ним з погляду суб’єкта, виступаючи цілями діяльності. Будучи правокомпетентним, суб’єкт соціально-педагогічної діяльності результативно досягає її цілей, виявляючи мобільність, спрямованість, критичність мислення» [63, с. 25].

І. Галушак у своєму доробку, присвяченому формуванню правової компетентності майбутніх економістів в умовах неперервної університетської освіти, визначає правову компетентність «як систему професійно правових знань чинного законодавства та ціннісного ставлення до правової діяльності; усвідомлення сутності права і механізмів його дії; вміння мислити правовими категоріями; доречно використовувати набуті правові знання у професійній діяльності, досягати

ефективного результату нормативно-правовим способом» [25, с. 197-198].

У дослідженні В. Ситяніна «Формування правової компетентності науково-педагогічних працівників вищої школи» здійснено аналіз сучасного стану вивчаємого питання в психолого-педагогічній та юридичній літературі, визначено зміст поняття «правова компетентність» та обґрунтовано організаційні і педагогічні умови, спроектовано теоретичну модель правової компетентності, визначено методики дослідження і виявлено рівні сформованості правової компетентності вищезазначених суб'єктів учіння. Експериментально перевірено розроблену програму правової підготовки фахівців у системі науково-методичної роботи закладів вищої освіти (ЗВО) III-IV рівнів акредитації, а також розроблено методичні рекомендації для керівників ЗВО III-IV рівнів акредитації [181, с. 2-3].

На думку автора, «сутність правової компетентності науково-педагогічних працівників вищої школи є складною, інтегративною професійно-особистісною властивістю, зміст якої характеризується сукупністю її складових, до яких віднесено аналітико-прогностичну, організаційно-управлінську, правовиховну, профілактичну, правозахисну» [181, с. 7]. На основі аналізу теоретичних джерел учений зробив умовивід, що «правова компетентність виявляється у здатності здійснювати конкретну практичну науково-педагогічну діяльність на правових засадах, глибоких знаннях законів і нормативних актів; в умінні спиратися на нормативну базу при реалізації науково-викладацької діяльності; у розумінні правових принципів діяльності всіх учасників освітнього процесу у ЗВО і способів правового регулювання їх відносин; у ціннісному ставленні до права як до обов'язкової складової науково-педагогічної діяльності; готовності і здатності захищати і впроваджувати правові відносини в професійній діяльності» [181, с. 6-7].

Для нашого дослідження неабиякий інтерес становлять результати, отримані у дисертаційному дослідженні В. Олійника «Формування правової компетентності керівників навчальних закладів у системі післядипломної педагогічної освіти» [109]. Виходячи з проведеного теоретичного аналізу, вченим визначено правову компетентність «як високий ступінь володіння правом у конкретній професійно-

педагогічній практичній діяльності, глибокі та великі за обсягом знання законів і підзаконних актів, джерел права, на які він має спиратися, реалізуючи управлінську діяльність, розуміння принципів права учасників педагогічного процесу і способів правового регулювання їхніх відносин, ставлення до права як до невід'ємної складової професійної діяльності, здатність захищати і впроваджувати правові відносини в управлінській діяльності в суворій відповідності з правовими й розпорядчими принципами законності» [109, с. 10]. З огляду на це, її «основними складовими є такі: а) правова освіченість як сукупність знань з проблем права; б) правова спрямованість як сукупність ставлень до права як соціальної, державної та особистісної цінності й зумовлює потребу постійно отримувати, розширювати арсенал засобів визначення та вирішення правових проблем; в) правова готовність як наявність умінь з вирішення конкретних правових питань» [109, с. 10].

Дослідженню проблем правової компетентності присвячені також роботи М. Городиського [30], І. Дарманської [35; 36], В. Одарія [108] та ін.; питання формування правової компетентності у контексті правової культури студентів розглядав М. Подберезький [141] та інші.

Набагато ширшим є спектр досліджень правової компетентності за кордоном. На основі аналізу наявних досліджень можна зробити висновок, що правова компетентність стала предметом уваги А. Анікіної [4], В. Стимковського [187], Н. Юрасюк [218], М. Горбушиної [29], М. Полякової [144], А. Хасиятулліна [204], А. Коротун [74], О. Панової [118] та інших.

Окремо варто зазначити, що інколи вчені предметом своїх досліджень визначають окремий різновид правової компетентності (на кшталт соціально-правова компетентність). Результати аналізу наукових джерел вказують на те, що усталеної думки щодо змісту цього поняття також немає. Щодо тлумачення поняття соціальної компетентності особистості, то, на думку І. Зарубінської, «це складна, інтегративна характеристика, сукупність певних якостей, здібностей, соціальних знань і вмінь, переживань, емоційно-ціннісних орієнтацій, переконань особистості, які дають їй можливість активно взаємодіяти із соціумом, налагоджувати контакти з різними групами й індивідами, брати участь у соціально

значущих проєктах і продуктивно виконувати різні соціальні ролі» [50, с. 27]. М. Докторович вважає, що «соціальна компетентність – це набута здатність гнучко орієнтуватися в мінливих соціальних умовах та ефективно взаємодіяти із соціальним середовищем. Змістом соціальної компетентності є наявність знань, умінь і навичок, необхідних для ефективної взаємодії із соціумом» [40].

Щодо визначення соціально-правової компетентності, то нам імпонує визначення О. Ткачук. На думку науковця, «це важлива інтегрована властивість особистості, підґрунтям якої є система знань, мотивів, умінь і навичок, виявом – соціальна захищеність та активізація соціально-правового досвіду. Соціально-правова компетентність забезпечує ефективність взаємодії із соціальним середовищем на шляху до успішної правової соціалізації» [193, с. 27]. Соціально-правова компетентність була предметом уваги і зарубіжних учених, зокрема Т. Алексєєвої [2], Т. Волох [23], С. Кузнєцова [76], О. Марганова [89] та інших.

Разом з тим у процесі аналізу наукових праць з проблеми дослідження зроблено висновок, що формування правової компетентності у військовослужбовців за контрактом Державної прикордонної служби України не було предметом розгляду. Встановлено, що формування професійно-правової компетентності майбутніх офіцерів у військовому ЗВО досліджувалось лише І. Захаровим [51]. Водночас формування правової культури у співробітників правоохоронних органів досліджено у працях Б. Безбородого [13], А. Морозова [97], Б. С'єдіна [175].

Окремо заслуговує на увагу дослідження В. Райка, яким розроблено концепцію неперервного формування правової культури офіцерського складу ДПСУ, спроектовано модель офіцера-прикордонника з урахуванням напрямів розвитку ДПСУ, яка містить відповідні блоки – соціальний, професійний та культурний; розкрито зміст поліфункціональної педагогічної системи формування правової культури фахівців та визначено напрями її науково-методичного забезпечення [171].

Водночас у проведених дослідженнях правова компетентність не розглядається як процес її формування саме у військовослужбовців за контрактом

Державної прикордонної служби України. Результати аналізу наукових джерел дають змогу зробити висновок, що цей процес у межах професійної підготовки зазначеної категорії військовослужбовців залишився поза увагою науковців.

З огляду на це у прикордонному відомстві на сучасному етапі його розвитку приділяють особливу увагу вирішенню проблеми правової підготовки військовослужбовців за контрактом. Знання своїх прав та обов'язків, уміння їх активно відстоювати і захищати, чітке уявлення свого місця в державній структурі, розуміння взаємної відповідальності особистості і держави, здатність використовувати наявні державні механізми для захисту прав і інтересів на кордоні України є визначальними якостями прикордонника-професіонала, яких часто бракує особистості сучасного військовослужбовця [11; 12; 19; 153; 165].

В умовах сьогодення військовослужбовці за контрактом ДПСУ виконують завдання із забезпечення національних, воєнних, економічних інтересів України на державному кордоні та у зоні операції Об'єднаних сил. Правопорушники постійно не полишають спроби протиправно переміщувати через державний кордон нелегальних мігрантів, предмети контрабанди, зброю, боєприпаси та провадити інші злочинні дії. Тому ефективна правова підготовка охоронців державного кордону є додатковим значущим чинником у протидії викликам і загрозам прикордонній безпеці України.

1.2 Особливості фахової діяльності та особистісно-професійні вимоги до військовослужбовців за контрактом Державної прикордонної служби України

Комплектування армії військовослужбовцями, які проходять військову службу за наймом (за контрактом) має глибоке історичне коріння. Минулого століття низка країн здійснювали комплектування своїх армій за цим принципом. Так, на початку 30-х років ХХ століття майбутній президент Франції Шарль де Голль висловив ідею створення професійної армії у своїй країні, але був підданий різкій критиці, а начальник генерального штабу навіть назвав його ідеї

небезпечними для держави. Протягом майже сорока років Франція будувала професійну армію й оснащувала її високотехнологічною зброєю [12, с. 28].

Згідно з оприлюдненими матеріалами, у США професіоналізували свою армію після поразки у В'єтнамі в 1973 році. У тому, що результатів такого реформування досягнуто, сьогодні навряд у кого-небудь виникають сумніви. З найсильніших армій Європи тільки німецький бундесвер залишається консервативним: голова німецького військового відомства повідомив, що Мініборони ФРН, незважаючи на плани зменшити на 8 тисяч чоловік кількість німців, яких призивають на військову службу, а також скоротити цивільний персонал на 1 тисячу чоловік, не буде переходити на професійну армію [12, с. 28].

Під час визначення способів комплектування важливо враховувати фактори, які суттєво впливають на їх боєздатність. Це насамперед морально-бойовий стан військ, навченість, підготовка мобілізаційного ресурсу та терміни його відмобілізування, забезпечення гарантованого розгортання військових формувань і переведення військ із мирного на воєнний час в умовах війни, забезпечення постійної готовності органів управління військами і військовими комісаріатами та організованого проведення мобілізації у встановлені планами терміни [83, с. 7-9].

У світовій практиці будівництва збройних сил воєнною наукою встановлено два способи комплектування війська особовим складом у мирний час: призов громадян на військову службу відповідно до законів держави про військовий обов'язок та військову службу і служба на добровільній основі, тобто за контрактом. У сучасних умовах у деяких країнах комплектування збройних сил відбувається за змішаним (поєднання першого та другого) способом. За своєю суттю – це фактично третій спосіб комплектування. Звичайно, що кожний із них має свої переваги і недоліки. У таблиці 1.1 наведено можливості іноземних держав щодо утримання і комплектування збройних сил.

Переваги першого ґрунтуються на тому, що він дає змогу постійно підтримувати необхідний склад військово-навченого контингенту солдатів, сержантів 1 і 2 розрядів, визначеного потребами військ у разі повного мобілізаційного розгортання збройних сил. Він найбільш економічний через те,

що менше витрачається фінансових і матеріальних засобів на утримання військовослужбовців строкової служби, немає потреби у будівництві об'єктів житлової і соціальної сфери (квартир, гуртожитків, лікарень, дитячих закладів тощо). З військової точки зору і характеру збройного протистояння забезпечує найкращу можливість накопичувати необхідну кількість мобілізаційних резервів підготовленого складу військовослужбовців у мирний час, коли країна має велику кількість резервного особового складу [83, с. 7-9].

Таблиця 1.1.

Комплектування збройних сил у зарубіжних країнах

Країна	Населення, млн. чол.	Військовий бюджет, млрд. дол.	Чисельність ЗС у мирний час (тис.)	Спосіб комплектування
Австрія	8,82	3,00	35,5	За призовом
Бельгія	11,44	5,00	34	За контрактом
Болгарія	7,05	0,775	30	За контрактом
Боснія і Герцеговина	3,507	0,250	16	За контрактом
Великобританія	66,44	50,7	425,5	За контрактом
Греція	10,74	5,2	177,6	За призовом
Грузія	3,717	0,300	37,825	За призовом
Данія	5,603	3,7	17,2	Змішаний
Естонія	1,328	0,647	5,5	Змішаний
Ірландія	4,83	1,14	8,5	За контрактом
Ісландія	0,364	0,046	Берегова охорона	За контрактом
Іспанія	46,66	18,2	126	За контрактом
Італія	60,48	27,8	172,5	За контрактом
Кіпр	1,17	0,4	12,	За призовом
Латвія	1,92	6,315	6,5	За контрактом
Литва	2,794	0,948	10,64	За призовом
Македонія	2,077	0,156	8,0	За призовом
Нідерланди	17,18	8,6	64,6	За контрактом
Німеччина	82,79	50,36	186,45	Змішаний
Норвегія	5,357	7,12	29	За призовом
Польща	37,98	11,44	120	За призовом
Румунія	19,53	4,6	93,619	За призовом
Сербія	7,022	0,649	52	За контрактом
Словаччина	5,45	1,186	16,530	За призовом
Туреччина	80,81	19,0	612,862	За призовом

Продовження таблиці 1.1

Угорщина	9,773	1,865	26,500	За контрактом
Україна	42,22	4,8	255,000	Змішаний
Фінляндія	5,513	3,615	34,700	За призовом
Франція	66,99	40,1	256,000	За контрактом
Хорватія	4,076	1,47	18,000	За контрактом
Чехія	10,65	3,27	24,000	За контрактом
Чорногорія	0,631	0,054	2,000	За контрактом
Швейцарія	8,24	4,83	20,95	За призовом
Швеція	9,96	5,96	29,75	За призовом

Недоліками цього способу комплектування є слабка навченість рядового, сержантського складу через малі терміни їх підготовки, витрачання часу на заходи, не пов'язані з навчальним процесом. Недостатня загальна навченість військовослужбовців строкової служби зменшує можливості відбору кандидатів для підготовки офіцерів запасу у воєнний час.

У другого способу комплектування є певна перевага, адже він дає можливість використовувати солдатів і сержантів контрактної служби для пришвидшеної підготовки молодшого офіцерського складу в обсязі, необхідному для розгортання першої черги мобілізаційного ресурсу в початковий період війни, забезпечує необхідну індивідуальну професійну підготовку солдатів і сержантів, добру навченість підрозділів, частин, з'єднань у мирний час. Разом із тим суттєвим недоліком його є те, що він немає змоги створювати резерв підготовленого рядового і сержантського складу 1 і 2 розрядів в обсязі, необхідному для мобілізаційного розгортання ЗС, та поповнювати військові частини в бойових умовах під час війни. Крім того, економічно не вигідний, адже потребує великих фінансових та матеріальних затрат (збільшення грошового забезпечення військовослужбовців, фінансових засобів на будівництво об'єктів житлової та соціальної сфер, збільшення загальних витрат матеріального забезпечення). У боєздатності ЗС суттєво зменшується патріотична складова – головна частина морально-бойового складу військ, адже спонукальною мотивацією контрактника є гроші, покращення власних матеріальних умов.

Аналіз показників, наведених у таблиці 1.1, показує, що з 34 країн у 14 (41,18 %) комплектування збройних сил здійснюється за призовом (Австрія, Греція, Грузія, Кіпр, Литва, Македонія, Норвегія, Польща, Румунія, Словаччина, Туреччина, Фінляндія, Швеція, Швейцарія). У збройні сили призивається від 0,14 % (Швеція) до 1,46 % (Греція) від чисельності населення. Призовна система існує і в 5 із 28 країн – членів НАТО (Німеччині, Греції, Норвегії, Туреччині, Естонії).

Комплектування збройних сил за контрактом здійснюється у 16 країнах (Бельгії, Болгарії, Боснії і Герцеговині, Великобританії, Ірландії, Ісландії, Іспанії, Італії, Латвії, Нідерландах, Сербії, Угорщині, Франції, Хорватії, Чехії, Чорногорії), що становить 47,06 %.

Загально визнаним є той факт, що правова підготовка є істотним інструментом удосконалення рівня правової компетентності особистості (О. Діденко [39], Я. Кічук [63], В. Ягупов [219] та ін.). Умови сьогодення вимагають від закладів освіти підготовки компетентних, успішних та конкурентоздатних фахівців у правоохоронній сфері. Адже за умови сформованості правової компетентності військовослужбовців прикордонного відомства прогнозується позитивна динаміка фахової діяльності [229, с. 35].

Оновлена педагогічна стратегія правової підготовки має будуватися на сукупності таких принципів: урахування попереднього досвіду військовослужбовців у процесі базової підготовки в центрах ДПСУ; особистісно-орієнтована реалізація специфічних завдань правової підготовки; інтеграція вузькопрофільних дисциплін у процесі базової професійної підготовки в ДПСУ, під час якої системоутворювальним є змістовний модуль, що відображає інноваційний зміст правової культури [124, с. 482].

У зв'язку з цим дедалі більша увага приділяється підвищенню рівня правової підготовки у загальній системі професійної підготовки. Вона ж реалізується передусім під час вивчення правових дисциплін. Згідно з практикою, ефективність якої перевірена часом, у Державній прикордонній службі України навчання фахівців здійснюється у відповідних навчальних закладах. Зокрема,

офіцерів готують у Національній академії ДПСУ ім. Богдана Хмельницького, молодший персонал – Головному центрі підготовки особового складу, Кінологічному навчальному центрі та Навчальному центрі морської охорони.

Подібною є система правової підготовки фахівців-прикордонників у країнах ЄС. Здебільшого визнаною і науковцями, і практиками є орієнтація на інтерактивні форми і методи навчання прикордонних відомств з огляду на пріоритети діяльності [229, с.35].

Е. Летта у військовій психолого-педагогічній науці поділяє прикордонні відомства країн ЄС на чотири групи: прикордонні відомства на основі поліцейської служби (Прикордонна поліція, що становить 64 %) – 21 відомство; прикордонна служба, що становить 12 % (на зразок ДПСУ) – 4 відомства; берегова охорона, що становить 15 % – 5 відомств; воєнізована структура, що становить 9 %, – 3 відомства відповідно [228].

Натомість кожна європейська країна виробила свої підходи до професійної підготовки. Деталізуємо цей аспект більш докладно. Так, в Італії молодший персонал проходить навчання у Академії поліції м. Чезена. Академія є навчальним закладом, де здійснюється підготовка фахівців за чотирма спеціальностями: поліцейська дорожня комендантська служба, прикордонна поліція, поліцейська служба на залізниці, поліцейська служба з питань зв'язку та протидії кіберзлочинності. Тут готують фахівців для установ, що відповідають переважно за внутрішню безпеку країни, таких, як Департамент поліції і прикордонної охорони та інші. Як зазначають дослідники, особливу увагу приділено вивченню особливостей організації служби у пунктах пропуску та виявленню підроблених документів, тобто суто правовим питанням.

Навчальний процес для курсантів побудовано у такий спосіб, що перші 8 місяців вони вивчають теоретичні дисципліни, після чого вони вибувають для проходження практичної підготовки на 4 місяці у підрозділи прикордонного контролю. Загальний термін навчання становить 1 рік, із наскрізною вимогою щодо проходження курсів підвищення кваліфікації для просування по службі. Для отримання офіцерського звання потрібно здобути вищу освіту у вищій поліцейській

школі у Римі – термін навчання 4 роки або в іншому вищому навчальному закладі з подальшим проходженням курсів підвищення кваліфікації та атестацією [229, с.36].

У Латвії охорону кордону здійснює Державна прикордонна охорона (далі – ДПО) у складі Міністерства внутрішніх справ. Підготовка фахівців здійснюється у Коледжі ДПО Латвії (м. Резекне). Сьогодні коледж здійснює підготовку курсантів на основі двох освітніх програм. Після закінчення першої освітньої програми підготовки випускники отримують кваліфікацію інспектора ДПО [180, с. 1-3]. Другу освітню програму вищої професійної освіти першого рівня під назвою «Охорона кордону» було розроблено для молодшого офіцерського складу прикордонної охорони Латвії. Тривалість становить два роки стаціонарного навчання і два з половиною роки заочного. Після завершення навчання випускники отримують кваліфікацію молодшого офіцера ДПО. Коледж готує фахівців з охорони кордону, а тому правова підготовка посідає чільне місце через значущість уміти організовувати та здійснювати охорону зеленої ділянки кордону та прикордонні перевірки, пропуск іноземців у країну, здійснювати контроль за дотриманням правил транзиту та перебування в країні [229, с.36].

У Республіці Молдова здійснюється трирівнева підготовка фахівців для прикордонної поліції – офіцери, унтер-офіцери та молодший персонал. Офіцерів готують в Академії «Штефан чел Маре» Міністерства внутрішніх справ Республіки Молдова протягом 4 років. Після закінчення навчання випускники отримують ступінь бакалавра права за спеціальністю право. Отже, акцентовано увагу на виключному значенні правового сегмента у професійній діяльності. Навчання унтер-офіцерів здійснюється в Центрі передового досвіду прикордонної безпеки, штаб-квартира в місті Унгени протягом двох років. Після закінчення навчання випускники отримують диплом про середню спеціальну освіту, спеціальність – безпека кордону. Національний коледж прикордонної поліції Молдови (м. Унгени) здійснює початкову підготовку та залежно від конкретного випадку постійне навчання персоналу прикордонної поліції. Початкове навчання в Центрі організовано шляхом денної форми навчання, що триває два роки. Загальною метою Центру є здійснення навчально-виховного

процесу для навчання навичкам та вдосконаленню навичок прикордонників, необхідних для виконання місії високого рівня нагляду та контролю за державним кордоном, засвоєння положень законодавства та застосування правових норм у сфері їх компетенції [229, с.36].

Своєрідністю правової підготовки вирізняється фахове становлення прикордонників у Федеративній Республіці Німеччині. Вона представлена низкою ланок, де нижчою є Центри підготовки та підвищення кваліфікації президій (по одному в кожній президії), середньою – комбіновано в Центрах підготовки та підвищення кваліфікації президій, Академії Федеральної поліції (м. Любек) і в її структурному підрозділі – Вищій школі (м. Брюль); вищою – в Академії Федеральної поліції (м. Любек) та Академії управління (м. Мюнстер).

Підготовка поліцейських нижчої ланки триває 2,5 років, відбір слухачів здійснюється з числа випускників шкіл з 10-річним терміном навчання віком від 16 до 24 років [229, с.36].

Підготовка контролерів здійснюється поетапно: перший курс (1 рік) – теоретична підготовка (основи поліцейських знань); другий курс (1 рік) – фахово-практична підготовка безпосередньо в підрозділах органів охорони кордону під керівництвом інструкторів вищої школи; третій курс (0,5 року) – інтенсивне поглиблення поліцейських знань. Основа – правові дисципліни, тактика затримання, застосування зброї і спеціальних засобів та практичні заняття в пунктах пропуску [229, с.36].

Підготовка персоналу для прикордонної охорони Польщі здійснюється в Центрі підготовки прикордонної охорони, м. Кентшин, Центральному навчальному центрі прикордонної охорони, м. Кошалін та Спеціалізованому навчальному центрі Прикордонної варті м. Любань. Початкове навчання службовців у навчальному центрі Прикордонної Варті здійснюється протягом 5 місяців. Після закінчення початкового курсу слухачі складають випускні іспити, які є вступними іспитами на подальший рівень, і продовжують навчання: особи з вищою освітою – на прапорщика, а особи із середньою освітою – на сержанта. Навчання триває впродовж трьох місяців. Важливим аспектом вважається

розвиток правової компетентності військовослужбовців [229, с.36].

У системі підготовки фахівців Прикордонної поліції Румунії чільне місце посідає правова: офіцерів готують в Академії поліції «Александр Іоан Куза» (Бухарест), Морській академії «Мірча чел Бетрин» (Констанца), Військова-технічній академія (м. Бухарест); агентів – у Школі підготовки агентів «Аврам Іанку» (м. Орадя), Школі військових майстрів моряків «Адмірал Мурджеску» (м. Констанца) [229, с.37].

Навчання кожної категорії здійснюється за такими компетенціями: ключові компетенції (професійне спілкування, спілкування іноземною мовою, використання офісної техніки, співпраця та робота в команді); загальні компетенції (громадська безпека, управління ситуаціями, використання зброї, керування авто); специфічні компетенції щодо спеціальних заходів.

Поточна професійна підготовка персоналу прикордонної поліції здійснюється в навчальних закладах за відповідними програмами підготовки. У підрозділах охорони державного кордону здійснюється підготовка за спеціальностями, які передбачають базову підготовку, підготовку з додаткових дисциплін та виконання завдань за призначенням на робочому місці, зокрема, до якої входить правозастосовні дисципліни. Також практичні вправи зі стрільби та фізичної підготовки [229, с.37].

У Центрі підготовки персоналу з навігації Берегової охорони Прикордонної поліції Румунії дещо схожі програми підготовки з Навчальним центром морської охорони ДПСУ. Серед них можна виокремити предмети правової спрямованості, адже морським прикордонникам необхідно знати нормативну базу з безпеки плавання, огляду плавзасобів, а також внутрішнє та міжнародне законодавство [229, с.37; 116].

Підготовка прикордонників у школі Берегової охорони Турецької Республіки (м. Анталія) здійснюється не стільки теоретично, скільки практично. Практика проведення пошуково-рятувальних операцій, спостереження за кораблем та його огляд, боротьба за живучість надводного корабля. У школі навчаються різні категорії військовослужбовців. Дисципліни, що викладаються, спрямовані не лише на морську, а насамперед правоохоронну складову. До того ж склалася така

практика: підготовку проходить не кожен окремо, а весь екіпаж у цілому [229, с.37].

Відповідно до офіційних сайтів, зокрема Угорщини, підготовка прикордонників Національної поліції здійснюється у чотирьох школах (м. Керменд, м. Будапешт (Адилігеті), м. Мішкольцт, м. Сегед). Базова підготовка здійснюється за модулями у логічній послідовності, зокрема такі: «Основні завдання правоохоронних органів», «Охорона і патрулювання», «Протидія заворушенням», «Патрульний поліцейський», «Навчання за спеціальністю», «Тренінг з вивчення фундаментальних прав – для прикордонників», «Тактична підготовка прикордонників», «Міграція та транскордонний злочин» тощо. Залежно від успішності вивчення модулів молодший персонал може стати офіцерами [229, с.37].

Саморефлексія досвіду та спеціальні дослідження фахівців [197] свідчать про те, що професійна діяльність працівників правоохоронних органів – це діяльність, яка здійснюється з метою забезпечення законності, правопорядку, боротьби із злочинністю, захисту інтересів громадян. Це виводить правову підготовку одним з пріоритетних напрямів у системі професійної підготовки правоохоронців не тільки в Україні, а й у світі. Зважаючи на це, актуалізується питання обміну досвідом у прикордонній правовій освіті [229, с.37].

Прикладом співробітництва в галузі прикордонної освіти є діяльність Європейської агенції з прикордонної та берегової охорони FRONTEX. У кожній країні, залежно від специфіки проходження державного кордону, є свої потреби в його охороні та безпеці. Зазвичай системи та структури, якими користуються країни, суттєво відрізняються – деякі мають спеціалізовану прикордонну службу, а інші використовують підрозділи поліції чи інші органи влади для прикордонного контролю. Кожна держава – член ЄС має свої підходи до навчання. Саме для цього Агенція FRONTEX здійснює гармонізацію єдиних підходів до навчання у навчальних закладах країн-партнерів на основі освітніх стандартів. Це дає змогу прикордонним органам ЄС працювати за єдиними підходами. Агенція розробляє та впроваджує гармонізовані, професійно орієнтовані, рентабельні продукти навчання

на основі впровадження інтегрованого підходу до управління кордонами в державах-членах та країнах-партнерах [229, с.37; 114].

Одним із завдань FRONTEX є розробка навчальних програм та спеціалізованих курсів у різних сферах з метою гарантованого забезпечення найвищого рівня професійних знань серед прикордонників у всій Європі. Так, у травні 2019 року Державною прикордонною службою України підписано План співробітництва з агенцією FRONTEX на 2019–2021 роки. Зокрема, українське прикордонне відомство долучилося до Уніфікованої навчальної програми підготовки прикордонників середнього рівня. Програма передбачає низку кваліфікацій (знань, умінь та навичок), якими має володіти прикордонник на посаді начальника відділення, начальника відділу. У лютому 2019 року зроблено величезний крок для поглиблення співпраці з агенцією FRONTEX – відбулось офіційне приєднання Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького до мережі партнерських академій агенції FRONTEX (FRONTEX Partnership Academies), що дало змогу розширити можливості та потенціал НАДПС, а також співпрацю з навчальними закладами Європейського Союзу [229, с.37; 113].

Наскрізний характер правової компетентності військовослужбовців актуалізує потребу в поглибленні наукового уявлення про таку особистісно-професійну його якість. Аналізуючи досвід зарубіжних закладів освіти, що здійснюють підготовку прикордонників, можна зазначити, що незалежно від форми прикордонних відомств у всіх навчальних закладах спеціальна підготовка передбачає в собі правову, яка, у свою чергу, формує правову компетентність правоохоронців. Тісна співпраця між закладами освіти в результаті використання конструктивних практик удосконалює рівень підготовки прикордонників та гармонізує єдині підходи до навчання фахівців [229, с. 37-38]. На основі аналізу практики підготовки персоналу прикордонної служби деяких європейських країн можна зробити висновок про те, що її наріжним каменем є сукупність трьох елементів:

спеціальні знання – у життєво необхідних галузях людської діяльності і

безпосередньо за своєю спеціальністю;

відповідальність – робота в контексті інтересів суспільства, визнання його цінностей та їх неухильне наслідування у службі;

корпоративність – членство у професійній організації разом зі спеціальними знаннями і визнанням зобов'язань стає певним критерієм професійного статусу, що різнить професіонала від початківця [232, с. 24–26].

Проведений теоретичний аналіз наукової літератури дав змогу встановити, що професійна підготовка персоналу прикордонної служби провідних країн світу має певні особливості.

По-перше, це виражена спрямованість професійної підготовки на розвиток у військовослужбовців творчого мислення. «У нинішній час, – відзначає військовий теоретик У. Річардсон, – професорсько-викладацький склад прагне підтримувати таку атмосферу, що сприятиме тому, щоб слухачі постійно думали, висловлювали свої думки, вільно викладали свої ідеї та застосовували встановлені принципи і концепції під час спеціальних навчань» [224, с. 41].

По-друге, орієнтація педагогічного процесу на індивідуалізацію навчання військовослужбовців. Основними формами індивідуальної професійної підготовки у прикордонних відомствах є такі: вивчення альтернативних (вибраних за бажанням) предметів (їх обсяг становить 30-40 % від обсягу обов'язкових дисциплін); система виконання тими, хто навчається, індивідуальних завдань (рефератів, звітів, наукових розробок), які зведені у певну систему; тьюторський засіб (за невеликою групою тих, хто навчається, закріплюється тьютор-наставник, у ролі якого можуть бути викладач, командир навчального підрозділу, старшокурсник; на тьютора покладається надання допомоги тим, хто навчається, у засвоєнні матеріалу і розвитку індивідуального стилю мислення [227, с. 8].

По-третьє, широке впровадження у педагогічний процес активних методів навчання, що дають змогу забезпечити перехід від монологу науково-педагогічного працівника до діалогу. Результати аналізу наукових праць свідчать про те, що базу педагогічного процесу у навчальних закладах прикордонних відомств зарубіжних країн становлять практичні види занять,

основою яких є активні методи навчання: аналіз конкретних ситуацій, ділові ігри, симпозиуми [106, с. 25].

По-четверте, педагогічний процес у навчальних закладах, як правило, супроводжується періодичним перекомплектуванням навчальних груп. Сучасна концепція підготовки військовослужбовців прикордонних органів провідних країн спирається на навчання курсантів у малих групах. Оптимальною вважається навчальна група кількістю 10–12 осіб. Критерії її підбору – здібності тих, хто навчається. Залежно від цього вони постійно переміщуються з однієї групи в іншу з метою збереження однорідного навчального показника. На думку фахівців, це дає більше можливостей для підвищення рівня знань курсантів і дострокового закінчення навчального закладу тими, хто входить до найбільш сильних за успішністю навчальних груп. Водночас вони відзначають, що такий підхід до організації педагогічного процесу нерідко формує у суб'єктів навчання індивідуалізм та завдає певної шкоди корпоративному духу [106].

По-п'яте, у провідних країнах у підготовці військовослужбовців прикордонних органів використовують рейтингову систему оцінювання знань, навичок і вмінь суб'єктів навчання. Так, наприклад, підготовка рядового складу Берегової охорони США здійснюється в навчальному центрі «Кейп Мей», штат Нью-Йорк (Cape May, NJ). Щорічно після 8-тижневого курсу навчання, до якого входить силова підготовка, морська справа, стрілецька і стройова підготовки, центр випускає більше ніж 4000 новобранців [17, с. 127]. Випускники не складають державних іспитів. Оцінка знань і здібностей майбутніх фахівців починається з перших днів їхнього навчання шляхом отримання відповідних балів на співбесідах, семінарах, практичних заняттях. Із цього випливає, що перед випуском вони оцінюються тільки шляхом наявності тієї чи іншої кількості балів в особовій справі. Залежно від цього їх розподіляють після закінчення навчання. При цьому в кожній військово-обліковій спеціальності за допомогою методів хронометражу та експертної оцінки виокремлено базові навички, які складають дві основні групи: 1) суспільні навички; 2) навички зі спеціальності, усередині груп навички поділяються за «рівнями кваліфікації»

[137, с. 69].

Що стосується України, то з середини 1993 року відповідно до Наказу Голови Державного комітету у справах охорони державного кордону України «Про заходи щодо переходу Адміністрації Держприкордонслужби на комплектування посад солдатів, матросів, сержантів і старшин Прикордонних військ України військовослужбовцями за контрактом» від 29.07.1993 року № 193, розпочалося комплектування Прикордонних військ України військовослужбовцями за контрактом. За цей час чисельність за списком військовослужбовців за контрактом суттєво зросла [11, с. 41]. За весь час існування прикордонного відомства, починаючи з 1991 року, укомплектованість посад солдатів (матросів), сержантів і старшин утримувалася на рівні, який забезпечував якісне виконання завдань з охорони державного кордону.

Починаючи з 2006 року, у структурних органах Державної прикордонної служби України створено відділи прикордонної служби, які охороняють державний кордон як у пунктах пропуску, так і на «зеленому кордоні». Зазначені підрозділи комплектуються виключно військовослужбовцями за контрактом [138]. Однак, враховуючи зовнішню агресію, з 2015 року часткове комплектування ДПСУ також здійснюється і військовослужбовцями строкової служби.

У квітні-травні 2007 року в органах Державної прикордонної служби України в рамках проєкту HUREMAS у ході експерименту запроваджено стандарти країн європейської спільноти в питання добору та вивчення кандидатів на військову службу за контрактом. Подібний експеримент запровадження двоступеневої системи добору кандидатів у Державній прикордонній службі здійснювався вперше, але його результати показали досить велику ефективність та отримали високу оцінку представників європейської спільноти.

За результатами експерименту прийнято рішення з 1 січня 2008 року при доборі та вивченні кандидатів на військову службу за контрактом повністю перейти на двоступеневу систему добору, що дало можливість більш ефективно та професійно здійснювати цю роботу. Повний перехід Державної прикордонної служби України на комплектування посад молодшого персоналу

військовослужбовцями за контрактом завершено у 2008 році. Серед посад, які комплектуються військовослужбовцями за контрактом, найбільш розповсюдженими є молодші інспектори прикордонної служби, інспектори прикордонної служби, водії, інструктори службових собак, зв'язківці, фахівці морського профілю, командири відділень та інші [163].

Професійна діяльність військовослужбовців за контрактом у прикордонному відомстві має свої особливості.

По-перше, Державна прикордонна служба України перебуває у постійній бойовій готовності з безперервним несенням служби.

По-друге, практично всі військовослужбовці проходять службу в підрозділах, які безпосередньо виконують завдання з охорони державного кордону та підрозділах спеціального призначення.

По-третє, службове навантаження становить 8-12 годин на добу, а в разі загострення обстановки зростає до 14 годин.

По-четверте, завдання з охорони державного кордону, захисту територіальних, економічних, політичних інтересів держави на кордоні прикордонники виконують за будь-яких кліматичних умов, у будь-яку пору року, на різній місцевості.

По-п'яте, виконання цих завдань потребує від військовослужбовців Державної прикордонної служби України вміння швидко орієнтуватися в обстановці, приймати рішення та діяти в екстремальних ситуаціях. Це часто пов'язано із застосуванням зброї й методів фізичного впливу під час затримання порушників законодавства України з прикордонних питань і контрабандистів.

По-шосте, служба на кордоні потребує від військовослужбовців за контрактом відповідних вольових якостей і фізичної підготовки.

По-сьоме, досить часто завдання виконуються з ризиком для здоров'я й життя.

По-восьме, професійна діяльність прикордонників характеризується психологічними особливостями: державний та політичний характер діяльності; правова регламентація професійної поведінки, рішень; наявність владних повноважень; збереження службової таємниці; служба в умовах нестандартних

та кризових ситуаціях тощо [60].

Загалом військовослужбовець – це людина, яка практично не належить сама собі, а служить там, де йому наказано, і далеко не завжди має можливість впливати на те, як вирішиться його професійна доля. Оскільки ДПСУ – це структура, в якій існує чітка ієрархія, кожна людина точно знає, чії накази вона зобов'язана виконувати і кому сама вправі наказувати. У відомстві досить жорстко регламентовано більшість сторін життя і діяльності, існують статuti, безліч різних нормативних документів, є чітко встановлена форма одягу, розпорядок дня тощо.

Військовослужбовцю ДПСУ необхідні спеціальні знання та вміння, щоб професійно, швидко і без ризику для оточуючих здійснювати затримання порушників режиму державного кордону, у разі потреби застосовувати зброю. Потрібна і юридична грамотність, адже ДПСУ є правоохоронним органом спеціального призначення. Військовослужбовцю ДПСУ потрібні і багато інших якостей, зокрема такі:

фізична витривалість, тренованість, висока швидкість реакції, хороший зір (гострота, окомір), слух;

професія має низку медичних протипоказань, для оволодіння нею потрібне міцне здоров'я;

комунікабельність, чуйність, спостережливність; висока концентрація уваги, зібраність, врівноваженість і стійкість до стресів; підвищена відповідальність і моральна стійкість; точна зорово-моторна координація;

чесність, принциповість, добропорядність, інтерес до роботи, толерантність.

Толерантність як особистісно-професійна якість сприяє, з одного боку, належному іміджу прикордонника, є свідченням поваги до суб'єктів його фахової діяльності, а з другого, – показником професіоналізму щодо виконання своїх функціональних обов'язків [123, с. 134].

Результати аналізу нормативно-правових документів дають змогу зробити висновок про те, що прийом громадян на військову службу за контрактом в вітчизняному прикордонному відомстві на посади молодшого персоналу здійснюється на підставі Законів України «Про військовий обов'язок і військову

службу» [152], «Положення про проходження громадянами України військової служби в Державній прикордонній службі України» [162] та «Про Державну прикордонну службу України» [153]. Добір військовослужбовців за контрактом в ДПСУ здійснюється підрозділами комплектування, що функціонують при органах охорони державного кордону та відомчих навчальних закладах [19].

Обов'язковими вимогами, що висуваються до кандидата на службу за контрактом є громадянство України, віком в особливий період від 18 до 60 років (з урахуванням, що час, який залишився кандидатом до досягнення граничного віку перебування на військовій службі не менше встановленого строку контракту військової служби в календарному обчисленні); мають вищу, професійно-технічну, повну або базову загальну середню освіту; придатні до військової служби за станом здоров'я; не має судимостей; добрий стан фізичного розвитку [19].

При призначенні на конкретну посаду звертається увага й на додаткові вимоги – зорова та слухова пам'ять, швидкість прийняття рішення, готовність діяти індивідуально, фізична витривалість, розставлення пріоритетів при виконанні завдань [11; 12; 19].

Для окремих спеціальностей та посад, що комплектуються військовослужбовцями за контрактом, висуваються і додаткові вимоги. Так, наприклад, дільничні інспектори прикордонної служби повинні мати водійські права за визначеними категоріями; знати культуру та мову населення; бути комунікабельними.

Кандидати, які приймаються на військову службу за контрактом до Морської охорони, мають відповідати таким критеріям: придатність за станом здоров'я до служби на надводних кораблях; фізична розвиненість, уміння плавати.

Додатковими вимогами до майбутніх кінологів – уміння організовувати та правильно утримувати, годувати та зберігати службового собаку в різних умовах. До майбутніх фахівців зв'язку висуваються такі додаткові умови – наявність відповідної кваліфікації або військово-облікової спеціальності; знання

призначення, тактико-технічних характеристик основних сучасних засобів зв'язку; володіння навичками практичної підготовки станції до роботи, вміння обслуговувати засоби зв'язку; володіння навичками виявлення та усунення простих несправностей основного і допоміжного обладнання станції; знання порядку і методики проведення технічного обслуговування засобів зв'язку.

Разом із тим в умовах реформування правоохоронних органів України прийняття останнім часом нових законів та інших нормативно-правових актів, що регламентують діяльність Державної прикордонної служби або відносять до її додаткових компетенцій, потребує від військовослужбовців прикордонного відомства України підвищення повноти й глибини правових знань, вдосконалення правових умінь і навичок.

Результати аналізу нормативно-правових актів, що регламентують вимоги до військовослужбовців за контрактом у ДПСУ дають змогу зробити висновок, що вони мають чітко орієнтуватися в будь-якій ситуації оперативно-службової діяльності і приймати юридично обґрунтовані рішення, від яких залежать життя і здоров'я людей. Особливо це важливо під час виконання службових обов'язків у районах із складною оперативною обстановкою, на ділянках міжнародно-правового оформлення нових кордонів, в умовах безпосереднього зіткнення національних інтересів України.

Військовослужбовці за контрактом щодо громадян України виконують адміністративні функції, закріплені правовими актами. Крім того, щодо населення і громадян вони займають особливе становище, поєднане з конкретним юридичним статусом, яке також регламентовано певними правовими нормами. Важливою стороною культури взаємовідносин прикордонників з місцевими жителями прикордоння є врахування національних особливостей представників тих чи інших національностей, що мешкають у тій місцевості, в якій доводиться їм служити. Як відомо, на території українського Подунав'я проживають представники понад тридцяти націй і національностей. Для правильної побудови взаємовідносин з цими жителями необхідно бути обізнаним в їх етнічній своєрідності; національних особливостях, традиціях,

чеснотах і святкуваннях різноманітних свят. Проведені науковцями дослідження у вищезазначеному аспекті переконливо доводять, що зневажливе ставлення навіть до елементарних дрібниць може звести нанівець намагання прикордонників встановити контакт з місцевим населенням. Співпраця має ґрунтуватися на взаємній довірі та повазі [20; 123, с.135].

Таким чином, необхідність удосконалення рівня правових знань та вмій військовослужбовців за контрактом ДПСУ постає із самого характеру і змісту їх професійної діяльності. Потребу у вирішенні цього завдання відображено в низці службових документів, відомчих та суспільно-політичних публікацій, аналітичних матеріалів, оглядів правозастосовної практики військовослужбовців регіональних управлінь ДПСУ.

Результати аналізу основних тенденцій зміни структури та змісту професійної діяльності військовослужбовців за контрактом прикордонного відомства впродовж останніх десятиліть переконливо свідчать про те, що різко підвищилося і продовжує підвищуватися навантаження на їх інтелектуальну та емоційну сфери. Суттєво зросли обсяги і складність інформації, що обробляється, збільшилася й «психологічна ціна» прийняття рішення, ускладнився характер діяльності, ділових та міжособистісних відносин, суттєво посилилися вимоги до психічних функцій військовослужбовців, які безпосередньо забезпечують реалізацію державної прикордонної політики. Особливість сучасної ситуації полягає і в тому, що до всіх традиційних факторів додаються й неординарні соціально-економічні, які зумовлені процесами реформування суспільства і його військової організації та якісно новим етапом науково-технічного прогресу.

1.3. Зміст та структура правової компетентності у військовослужбовців за контрактом ДПСУ

Євроінтеграційні процеси, що відбуваються сьогодні в Україні, зумовлюють вимоги соціуму до підвищення рівня правової компетентності

військовослужбовців Державної прикордонної служби України. Покрокове реформування вітчизняного законодавства та приведення його до норм європейського, лібералізація візового режиму з європейськими країнами та набуття чинності у повному обсязі Угоди про асоціацію між Україною та ЄС свідчать про збільшення значущості суто правового сегмента професійної діяльності персоналу прикордонного відомства, підвищуючи значущість стану підготовки цих фахівців у вищезазначеному ракурсі [134, с. 186].

Водночас цей аспект вивчався науковцями здебільшого в контексті суто правової підготовки військовослужбовців за контрактом. Проблематику вдосконалення системи професійної підготовки військовослужбовців розглянуто в дослідженнях А. Балендра [6], І. Блощинського [221, 222], О. Барабанщикова [7, 8], І. Грязнова [32], О. Даниленка [34], О. Діденка [39], А. Хасиятуллина [204], В. Ягупова [219] та інших. Неабиякий науковий інтерес становлять праці О. Бевзюка [12], А. Катковського [59], О. Кіреєвої [60], А. Кучеренка [80], Н. Петренко [135, 136], О. Трембовецького [195], К. Тушко [196] та інших, в яких розкрито питання фахової підготовки прикордонників до професійної діяльності. Водночас результати аналізу наявного наукового фонду свідчать про те, що розв'язання проблеми правової підготовки військовослужбовців за контрактом вивчалось лише в постановочному плані [134, с. 186].

Компетентність – «це поінформованість, обізнаність, авторитетність; це не тільки володіння знаннями, а й готовність вирішувати завдання зі знанням справи. Під компетентністю розуміється деяка інтегральна здатність вирішувати конкретні проблеми, що постають у різних сферах життя» [134, с. 186; 18, с. 560].

Професія прикордонник належить (за типологією Є. Климова) до професій типу «людина-людина», тобто в розрізі всіх характеристик (суб'єкт, предмет, засіб, процедура, зовнішні умови, результат) діяльність пов'язана з «обслуговуванням людей і спілкуванням». Вітчизняний прикордонник здійснює безпосередній пропуск осіб через державний кордон, іншими словами надає послуги для законного перетинання державного кордону [134, с. 186]. Для фахівців цього типу

Л. Шеховцова виокремила наступні особистісно-професійно вагомі якості: «доброзичливість, тактовність, комунікабельність, самоволодіння, витримка, чуйність, емпатія, самостійність, доміантність, соціальний інтелект, організаційні здібності, чистота та виразність мовлення, експресія обличчя та поведінки, наполегливість» [65, с. 58]. Не менш суттєвою особистісно-предметною якістю є його фахова компетентність.

У зв'язку з тим, що ДПСУ є правоохоронним органом спеціального призначення, на її персонал, відповідно, покладено завдання щодо захисту національних інтересів на кордоні в межах законодавства [134, с. 187; 153]. Відтак, можна стверджувати про важливість інтегральних якостей громадянсько-правового характеру. Зауважимо на тому, що у відомчих стандартах культури прикордонного контролю та відомчих стандартах культури прикордонної служби відображено досвід, традиції, сучасні вимоги до прикордонників, що вже на рівні нормативно-правової бази набули конкретних норм, правил, порядку дій, яких необхідно дотримуватися персоналу щодо людей, які перетинають державний кордон або мешкають чи перебувають у контрольованій прикордонній зоні. Як переконує практика, вони є аксіомою прикордонної діяльності і водночас характерною ознакою високого рівня прикордонного відомства та його персоналу. Однією з основних складових культури оперативно-службової діяльності, її показовим елементом є культура прикордонного контролю. Адже саме персонал прикордонного контролю виконує свої обов'язки публічно і прозоро, здійснюючи свої повноваження стосовно громадян України та іноземців у пункті пропуску.

Маємо зауважити, що дотримання Відомчих стандартів культури прикордонного контролю та прикордонної служби є обов'язковим для кожного прикордонника під час виконання ним службових обов'язків, своєрідним етикетом службової діяльності, різновидом корпоративних норм поведінки, показником якості та ефективності служби, свідченням особистої відповідальності за доручену справу, запорукою досягнення кінцевого

результату – забезпечення надійності охорони державного кордону [134, с. 187; 154].

Одним із головних чинників професійної культури військовослужбовців є культура спілкування з громадянами України та іноземцями, які перетинають кордон, представниками взаємодіючих органів, які виконують контрольні функції на пункті пропуску, громадянами, які мешкають або тимчасово перебувають у контрольованій прикордонній зоні. Зауважимо, що прикордонник у процесі комунікативної діяльності в очах оточуючих «розглядається» не тільки як особистість – він оцінюється як представник державного органу влади, його вимоги розцінюються як вимоги чинного законодавства. Наприклад, з 2017 року у прикордонному відомстві запровадили гасло «Служити! Захищати! Допомогати!». До того ж гасло «допомогати» доречно трактувати як надання компетентної відповіді з питань прикордонного законодавства у професійних ситуаціях [134, с. 187].

Спираючись на сучасну дослідницьку позицію, зокрема О. Скакун, правову підготовку прикордонників як представників правоохоронного відомства розуміємо як систему отримання правових знань, умінь і навичок з метою набуття високого рівня правової свідомості особи, її можливості впливати на правову культуру суспільства завдяки практичній юридичній діяльності відповідно до закону і деонтологічних вимог [134, с. 187; 182, с. 219]. До того ж ми поділяємо усталену позицію науковців щодо структури правової підготовки саме військовослужбовців за контрактом. Її складовими є такі: права освіченість – професійне знання законодавства, у тому числі щодо діяльності прикордонного відомства; поважне ставлення до права – переконаність у його необхідності, у соціальній корисності законів і підзаконних актів, у правильності і справедливості правових норм; звичка дотримуватися законів та службових розпоряджень; уміння професійно користуватися правовим інструментарієм, виявляти активність під час виконання службових обов'язків [134, с. 187].

Досвід переконує в тому, що принципово важливо, щоб сучасний військовослужбовець за контрактом після навчання у навчальних закладах

відомства знав міжнародні договори, нормативно-правові акти України, відомчі та міжвідомчі накази та розпорядження і неухильно їх дотримувався.

У зв'язку з вищезазначеним набуває особливої актуальності проблематика правової підготовки військовослужбовців за контрактом Держприкордонслужби України у навчальних закладах відомства. Враховуючи характер службової діяльності, правова компетентність військовослужбовців ЗСУ та інших військових формувань, на нашу думку, відображає їх здатність до виконання особисто ними вимог Військової присяги, Статутів Збройних сил України, наказів та розпоряджень командирів.

Ми поділяємо сучасну наукову позицію відносно того, що:

генеза правової компетентності особистості міститься в площині її правової і професійної культури;

виходячи зі співвідношення понять «компетентність», «компетенція», «ключова компетенція», розглядаємо правову компетентність особистості як інтегровану за характером і за наявними ознаками «ключової» (багатофункціональність, багатовимірність, надпредметний і міждисциплінарний характер), що зумовлено, по-перше, винятковістю притаманних праву управлінських функцій як для особистості, так і суспільства; по-друге, – невід'ємним виявом упродовж усього життя людини, оскільки у процесі взаємодії особистості й суспільства завжди наявні соціально-правові аспекти [134, с. 187-188; 150, с. 65].

У змістовному плані правову компетентність військовослужбовця можна розглядати як сукупність певних елементів – правові знання, правові переконання й правомірна поведінка. Правові знання розглядаються як знання законів, військових статутів, інших нормативних документів та джерел пізнання правової інформації. Правові знання є найголовнішим елементом правової компетенції, адже без них неможливе існування інших елементів, більше того, без правових знань людині складно бути особистістю.

На відміну від військовослужбовців ЗСУ та інших військових формувань, в яких правова компетентність зводиться до знання та виконання вимог законодавства лише з питань проходження військової служби,

військовослужбовець ДПСУ має знати та виконувати нормативно-правові акти з прикордонних питань. У службовій діяльності військовослужбовець ДПСУ, окрім виконання конкретних функцій (пропуск осіб та транспортних засобів через кордон тощо) перебуває в постійній комунікації з цивільними. Він має в разі потреби компетентно пояснити вимоги прикордонного законодавства подорожуючому або порушнику цього законодавства. На відміну від військовослужбовців прикордонного відомства комунікація військовослужбовців ЗСУ та інших військових формувань здійснюється суто у військовому колективі [134, с.188].

До того ж, на наше переконання, у процесі формування правової компетентності військовослужбовця за контрактом ДПСУ потрібно враховувати ще одну площину – виняткову значущість особистісно-орієнтованого підходу до кожного (І. Бех, О. Пехота, С. Якіманська та ін.) [134, с.188].

Беручи до уваги вищезазначене, великий інтерес становить діагностика стану правової компетентності у військовослужбовців. З цією метою було проведено локальне дослідження на базі Ізмаїльського навчально-тренувального загону морської охорони (додаток А). Респондентами виступали військовослужбовці за контрактом, які навчалися на курсах підвищення кваліфікації (курсах мотористів-рульових та курсах старшинського складу). З дослідницькою метою 31 респондента було розділено на умовні групи за ознакою «службовий досвід». Йдеться про фахівців-стажистів (стаж роботи до 5 років), фахівців, які мають певний стаж роботи (більше 5 років) та досвідчених фахівців (стаж роботи більше 10 років). Ключового значення було надано тому, який зміст вкладають у поняття «правова культура» військовослужбовці ДПСУ. Відповіді військовослужбовців зі стажем до 5 років (15 осіб) були такі: 47 % респондентів взагалі не змогли відповісти на це запитання, решта у своїй незначній більшості (53 %) схиляються до типової відповіді, що це грамотність, уміння діяти в межах законодавства України та в межах своєї компетенції [134, с.188].

Військовослужбовці зі стажем більше 5 років (11 осіб) відповіли більш обґрунтовано. Переважна більшість опитуваних (64 %) схильється до відповіді, що це дії прикордонника в межах компетенції, належна культура поведінки. Решта (36 %) не змогли дати змістовної відповіді [134, с.188].

Військовослужбовці зі стажем більше 10 років (5 осіб) вклали в це поняття більш ширше значення, ніж військовослужбовці попередніх груп. Зокрема, всі вони зійшлися на тому, що це виконання нормативно-правових актів держави, посадових обов'язків, інструкцій, культура поведінки та дія в межах своєї компетенції.

Підсумовуючи судження респондентів, маємо зазначити таку тенденцію: чим більше років вислуги у військовослужбовця за контрактом, тим більш близьким до істини є поняття «правова культура» військовослужбовців ДПСУ [134, с. 188].

З діагностувальною метою нами використано вже апробований дослідницький підхід – визначення характеру мотивації на самовдосконалення через запровадження методики А. Реана (додаток Б). Респондентами була група військовослужбовців (27 осіб), які навчалися на курсах підвищення кваліфікації при Ізмаїльському навчально-тренувальному загоні морської охорони. Насамперед, ми намагалися дослідити домінуючі тенденції мотивації: на невдачу (боязнь невдачі) або на успіх (надія на успіх). Зауважимо, що з дослідницькою метою експериментальну групу умовно було поділено на дві підгрупи – ті, хто має вислугу до 5 (18 осіб) та ті, хто має вислугу більше 5 років (9 осіб).

Аналіз діагностувальних даних показав, що не виявлено мотивації на невдачу; мотивацію «на успіх» діагностовано у 72 % респондентів, що склали першу вибірку (вислуга до 5 років), а у 28 % респондентів мотиваційний полюс яскраво не виокремлено.

Серед підгрупи респондентів, які мають вислугу понад 5 років, діагностовано такі результати: мотивацію «на успіх» діагностовано у 55 % респондентів, а у 45 % виявлено, що мотиваційний полюс яскраво не виражений.

Порівнюючи діагностувальні дані, можна констатувати: спільним є те, що в жодній з підгруп не продіагностувалась мотивація на невдачу (боязнь невдачі).

Також, щоб з'ясувати позитивно-активне ставлення до самовдосконалення правової компетентності, нами було застосовано діагностування за методикою К. Замфір (додаток В). В основі методики лежить ідея розробника щодо диференціації мотивації на внутрішню і зовнішню. Підтверджено, що чим оптимальніше мотиваційний комплекс, тим більше активність військовослужбовця за контрактом мотивована самим змістом правозастосовної діяльності, прагненням досягти в ній певних позитивних результатів, тим нижче емоційна нестабільність. І навпаки, чим більше діяльність контрактника зумовлена мотивами уникнення, осуду, бажанням «не потрапити в халепу» (якщо вони починають превалювати над мотивами, пов'язаними з цінністю самої фахової діяльності, а також над зовнішньою позитивною мотивацією), тим вище рівень емоційної нестабільності [133, с.452].

За результатами діагностики ми визначили мотиваційні комплекси особистості до правозастосовної діяльності. У підгрупі, що має вислугу до 5 років, найкращий мотиваційний комплекс становить 33 %, найгірший – 6 %, проміжний показник – 61 %. Розбиваючи проміжний, отримали такі результати: добре невиражений мотиваційний комплекс – 33 %, підвищений мотиваційний комплекс – 17 %, підвищений негативний – 11 %.

У підгрупі респондентів, які мають вислугу понад 5 років, найкращий мотиваційний комплекс становить 45 %, найгірший – 10 %, проміжний показник – 45 %. Розбиваючи проміжний, отримали такі результати: добре невиражений мотиваційний комплекс – 22 %, підвищений мотиваційний комплекс – 11 %, підвищений негативний – 11 % [133, с.452].

Цікавим є порівняння цінностей громадян, які бажають і не бажають служити за контрактом. У потенційних кандидатів на військову службу за контрактом яскравіше виражено прагнення до матеріального достатку, здобуття освіти. Як показує практика, вони більш амбітні й честолюбні, їх вабить бажання стати професіоналом у своїй справі, реалізувати здібності, перевірити свої сили і «знайти» сімейне щастя. Військові соціологи та військові практики також відзначають, що сучасні військовослужбовці за контрактом набагато серйозніше

усвідомлюють сучасну загрозу територіальній цілісності України, вони більш реально оцінюють загострення військової напруженості, ніж їх ровесники, які не перебувають на військовій службі. Натомість аналіз і саморефлексія практики показує, що матеріальний чинник є одним з основних мотиваційних стимулів та недостатність інших стимулів, для виклику бажання служби за контрактом. Це можна пояснити тим, що більшість військовослужбовців-контрактників прийшла до Державної прикордонної служби із сільської місцевості у зв'язку із зростанням безробіття, що призвело до нестабільності в цивільній сфері діяльності. Припускаємо, що саме це визначає їхню мотивацію, яка має хоч і несуттєву, але стійку тенденцію до акцентуації ролі в ній матеріальної складової. Іншою провідною соціально-психологічною складовою, що істотно впливає на формування у військовослужбовців позитивно-активного ставлення в цілому до військової служби, є їх особистісна військово-професійна орієнтація [133, с. 444-455].

На наш погляд, встановлене є опосередкованим свідченням сформованості у респондентів відповідного рівня правової культури та настанови на вдосконалення правової компетентності. До того ж наше зацікавлення становила значущість чинників, що мають вплив на формування правової компетенції у військовослужбовців за контрактом ДПСУ. З цією метою було проаналізовано результати самооцінювальних суджень за 10-бальною шкалою. Результати узагальнення оціночних суджень респондентів виявились такими.

1. Військовослужбовці з досвідом роботи до 5 років так оцінили чинники: вищий бал (8) – «ступінь підготовленості за фахом» та «самоосвітня діяльність». Нижчий бал (7) – «ступінь правової культури суспільства» та «вплив засобів масової інформації».

2. Військовослужбовці з досвідом роботи більше 5 років так оцінили чинники: вищий бал (7) – «ступінь підготовленості за фахом» та «самоосвітня діяльність». Нижчий бал (5) – «вплив засобів масової інформації».

3. Військовослужбовці з досвідом роботи більше 10 років так оцінили чинники: вищий бал (8) – «самоосвітня діяльність». Нижчий бал (7) – «ступінь

підготовленості за фахом», «ступінь правової культури суспільства» та «вплив засобів масової інформації».

Отже, враховуючи вищезазначене, можна зробити узагальнення: вищенаведені чинники суттєво впливають на рівень правової компетентності військовослужбовців [134, с.189].

Нас також цікавило питання важливості правової компетентності як необхідної складової професійної компетентності військовослужбовців за контрактом.

1. Військовослужбовці з досвідом роботи до 5 років (загальна кількість респондентів становила 15 осіб) висловили свої судження таким чином: 53 % вважає значущість цього питання «важливим поряд з іншими», 47 % – «винятковим».

2. Військовослужбовці з досвідом роботи більше 5 років (таких виявилось 11 осіб) висловили свої судження: 45 % вважає значущість цього питання «винятковим», 45 % – «важливим поряд з іншими» і 10 % – «бажаним, але не принципово важливим».

3. Військовослужбовці з досвідом роботи більше 10 років (5 осіб) вважають значущість цього питання – «важливим поряд з іншими».

Разом із цим ми отримали самооцінку стану готовності з точки зору правового змісту, до практичної роботи.

1. Військовослужбовці з досвідом роботи до 5 років (загальна кількість респондентів становила 15 осіб) висловили свої судження: 47 % вважають, що вони «більше готові, ніж не готові»; 27 % – «практично готові»; 26 % – «більше не готові, ніж готові».

2. Військовослужбовці зі стажем більше 5 років (загальна кількість респондентів становила 11 осіб) висловили свої судження таким чином: 27 % вважають себе «практично готовими»; 27 % – «більше готові, ніж не готові», 9 % – «більше не готові, ніж готові», 9 % – «не готові» та 27 % не визначились.

3. Військовослужбовці з досвідом роботи більше 10 років (5 чоловік) висловили свої судження таким чином: 60 % вважають себе «практично готовими», 20 % – «більше готові, ніж не готові» та 20 % – «більш не готові, ніж готові» [134, с.189].

В останньому запитанні ми намагалися дізнатися на основі самооцінки військовослужбовців за контрактом ступінь сформованості їх правової компетентності.

1. Військовослужбовці з досвідом роботи до 5 років (загальна кількість респондентів становила 15 осіб) висловили свої судження таким чином: 53 % – «середній», 27 % – «вище середнього», 20 % – «високий».

2. Військовослужбовці з досвідом роботи більше 5 років (загальна кількість респондентів становила 11 осіб) висловили свої судження: 27 % – «вище середнього», 27 % – «середній», 19 % – «низький», а 27 % – ухилилися від однозначної відповіді.

3. Військовослужбовці з досвідом роботи більше 10 років (таких виявилось 5 осіб) висловили свої судження таким чином: 60 % – «середній», 40 % – «вище середнього».

У ході аналізу емпіричних даних анкетування можна констатувати принаймні два аспекти: по-перше, недостатній ступінь усвідомлення військовослужбовцями значущості правових питань у своїй діяльності, а по-друге, – актуалізує необхідність запровадження педагогічних заходів для вирішення цієї проблеми. Водночас, оскільки йдеться про самооцінювані судження респондентів, то логічно припустити факт імовірності «бажаного», а не «наявного» [134, с. 189-190].

Маємо констатувати, що професійна підготовка фахівців Державної прикордонної служби завжди перебувала у центрі уваги дослідників проблематики військової педагогіки. Натомість нині суттєво змінилися умови професійної діяльності фахівців такої сфери. Так, лібералізація візового режиму для громадян України з боку ЄС вступила в дію завдяки виконанню умов, які визначено в Плані дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України. У цьому документі запроваджено лібералізацію візового режиму, а також визначено всі технічні умови, які мала виконати Україна для забезпечення прогресу в напрямі лібералізації візового режиму [127, с.180-181]. Так, у документі прописано чотири основні блоки, які Україна має реалізувати, а саме:

- безпека документів, включаючи біометрику;

- нелегальна імміграція, включаючи реадмісію;
- громадський порядок та безпека;
- зовнішні відносини і фундаментальні права [127, с. 181; 140].

Вищезазначене зумовило потребу як вдосконалення системи професійної підготовки українських військовослужбовців, так і посилення соціально-педагогічних вимог до особистості військовослужбовця [127, с. 181].

Зважаючи на складне та динамічне безпекове середовище довкола України, а також обсяг зобов'язань, узятих Україною в рамках виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України та імплементації Порядку денного асоціації між Україною та Європейським Союзом, розпорядженнями Кабінету Міністрів України від 28 жовтня 2015 року № 1149-р було схвалено Концепцію інтегрованого управління кордонами [127, с. 181; 164] та затверджено План заходів щодо реалізації Концепції інтегрованого управління кордонами від 31 серпня 2016 р. № 626-р [127, с. 181; 158]. Метою Концепції є підвищення ефективності реалізації державної політики у сфері безпеки державного кордону, запровадження європейських стандартів інтегрованого управління кордонами щодо:

забезпечення охорони державного кордону, пропуску в установленому порядку через державний кордон осіб, транспортних засобів і вантажів, провадження інформаційної та оперативно-розшукової діяльності, проведення аналізу ризиків та здійснення запобіжних заходів;

провадження суб'єктами інтегрованого управління кордонами діяльності із запобігання, виявлення, розкриття (розслідування) транскордонних злочинів;

координації діяльності компетентних державних органів із забезпечення безпеки і відкритості державного кордону;

розвитку міжнародного, прикордонного та міжвідомчого співробітництва;

забезпечення належного функціонування і вдосконалення чотирирівневої системи контролю за в'їздом та перебуванням в Україні іноземців та осіб без громадянства. Щодо останнього, то внесено таке уточнення:

- у країнах походження незаконних мігрантів (під час оформлення віз для в'їзду в Україну);
- у державах, що межують з Україною (під час забезпечення прикордонного співробітництва);
- у пунктах пропуску через державний кордон та поза ними (під час здійснення прикордонного контролю і забезпечення охорони державного кордону поза пунктами пропуску);
- в Україні (під час тимчасового перебування іноземців та осіб без громадянства щодо дотримання правил такого перебування) [127, с. 181; 164].

Зауважимо на тому, що в рамках Концепції інтегрованого управління кордонами та лібералізації безвізового режиму у Державній прикордонній службі України здійснено низку заходів, спрямованих на швидкість та комфорт під час перетинання кордону осіб, транспортних засобів і вантажів, а також вдосконалено безпекову складову. У пунктах пропуску встановлено прилади для зчитування паспортів з біометричними даними. Нині засобами біометрії на 1-й лінії контролю обладнано 157 пунктів пропуску, на 2-й лінії – 97 пунктів пропуску. Із запровадженням вільних кордонів в'їзд для власників біометричного паспорту у країни ЄС стане миттєвим [127, с. 182].

За статистичною інформацією, понад 123 пункти пропуску вже підключено до баз даних Інтерполу. Здійснюється спільний з європейськими колегами контроль в пунктах пропуску на польській і молдовській ділянках, завершується нормативне врегулювання цього питання зі Словаччиною, тривають переговори з Угорщиною та Румунією [113]. Усі ці заходи стали можливими завдяки не лише діяльності державних інституцій, а й підтримки та допомоги європейських установ. Особливо вагомим є той факт, що крім технічної допомоги, Європейські організації надають і консультативну допомогу, проводять тренінги та навчання з персоналом [127, с. 182].

Слід додати, що з 1 січня 2018 року в пунктах пропуску через державний кордон у повному обсязі запрацював біометричний контроль для громадян країн, які віднесено до категорії ризику. Ця система фіксації біометричних даних

іноземців та осіб без громадянства розгортається прикордонним відомством на виконання Указу Президента України від 30 серпня 2017 року № 256 «Про рішення Ради національної безпеки та оборони України від 10 липня 2017 року «Про посилення контролю за в'їздом в Україну, виїздом з України іноземців та осіб без громадянства, додержання ними правил перебування на території України» [127, с. 182].

У рамках виконання Угоди про асоціацію з ЄС та в контексті реформування цивільного сектору безпеки України в Адміністрації Державної прикордонної служби України започатковано роботу з Консультативною місією ЄС з реформування цивільного сектору безпеки (місія EUAM). Наприклад, протягом 2016 року у рамках роботи з Консультативною місією ЄС з реформування цивільного сектору безпеки (EUAM) відбулася низка робочих зустрічей на рівні керівництва Держприкордонслужби з питань розроблення стратегічних документів щодо розвитку прикордонного відомства, протидії корупції, роботи з громадськістю і ЗМІ, логістики, а також підготовки персоналу [127, с. 182].

Активно співпрацює відомство з Європейською агенцією з питань управління оперативним співробітництвом на зовнішніх кордонах держав – членів Європейського Союзу (FRONTEX). Фронтекс сприяє, координує та розвиває управління європейськими кордонами відповідно до Хартії основних прав ЄС та застосовуючи концепцію Інтегрованого прикордонного менеджменту [122, с. 145]. Спільну діяльність організовано на підставі Робочої домовленості щодо встановлення оперативного співробітництва (2007) та Планів співробітництва, зокрема, на 2016–2018 рр. Саморефлексія досвіду роботи з питань підвищення фахової компетентності військовослужбовців у вищезазначеній площині дає змогу окреслити такі основні напрями співпраці: обмін інформацією; спільний аналіз ризиків; участь у спеціальних операціях; підготовка персоналу. ДПСУ щорічно бере участь у спільних операціях на кордоні: на сухопутних кордонах України з державами – членами ЄС; зовнішніх морських кордонах ЄС; у пунктах пропуску для авіаційного сполучення [127, с. 182].

Останнім часом набирає оберти Twinning-проект – це підтримка ДПСУ Європейськими інституціями у подальшому запровадженні принципів інтегрованого управління кордонами, зокрема у сфері перевірки документів та викрадених автомобілів. У рамках цього проекту переглядаються нормативна база, методичні матеріали щодо найкращих європейських практик. Досвід переконує, що така співпраця сприяє виробленню єдиних підходів до підготовки персоналу Державної прикордонної служби України та наближення їх до європейських стандартів. Звісно, співпраця з європейськими інституціями внесла корективи до підготовки персоналу прикордонного відомства. Багато програм підготовки навчальних прикордонних центрів зазнало змін [127, с. 183].

Одним із прикладів слугує Програма підготовки «Молодший інспектор прикордонної служби» в рамках пілотного проекту «Нове обличчя кордону» [119], яку впроваджено в освітньому процесі Головного центру підготовки особового складу ДПСУ імені генерал-майора Ігоря Момота. Відзначимо також успішне використання посібника «Тактика дій оглядових груп кораблів (катерів)» [117] під час навчання курсантів Навчального центру морської охорони ДПСУ. Ці навчальні програми апробовано за сприяння фахівців посольства США в Україні, Міжнародної організації з міграції (МОМ), Навчального центру спеціалізованої підготовки Прикордонної Варти Республіки Польща [127, с. 184].

Використовуючи метод аналогії, визначимо сутності поняття «правова компетентність військовослужбовців за контрактом ДПСУ». Грецьким словом «аналогія» (що означає відповідність, подібність) [24, с. 41] або пропорція, співмірність [201, с. 26] позначається подібність предметів та явищ в будь-яких властивостях, ознаках та відношеннях [24, с. 41]. Принагідно зазначимо, що вперше термін «аналогія» виникнув у школі Піфагора; він використовувався спочатку лише під час вивчення відношень між числами, у значенні співмірність або пропорція [198, с. 50]. Отже, поняття «аналогія» окреслює такий ряд синонімів – відповідність, пропорція, подібність, співмірність, рівність.

Пошук аналогій часто називають аналогізуванням. Відомо, що Л. Юнг, досліджуючи системи підтримання рішення, розглядав це як діяльність правої півкулі мозку що призводило до ухвалення простих тверджень в ході пошуку

аналогій [235, с. 33]. Можна припустити, що людство користується з давніх-давен такою мисленнєвою процедурою, як аналогізування (так само, як і процедурами аналізу і синтезу).

Ми виходили з того, що правова компетентність військовослужбовця за контрактом ДПСУ – *це його професійно важливе інтегроване утворення, тобто система знань категорій права, своїх прав та обов'язків, умінь їх активно відстоювати й захищати, навичок і вмінь використовувати наявні юридичні механізми для захисту прав і інтересів держави та громадян на державному кордоні, цінностей і мотивів правової культури, що проявляється у відповідальній поведінці і забезпечує результативну взаємодію з особами, які перетинають державний кордон.*

Визначаючи особливість змісту та структури правової компетентності військовослужбовців за контрактом прикордонного відомства, необхідним є узагальнення вимог, що висуваються до цієї категорії персоналу зважаючи на суто правовий аспект. Для цього нами проаналізовано зміст програм підготовки інспекторів-кінологів та фахівців морської охорони, що входять до складу оглядових груп. Серед навчальних цілей зазначених програм чітко простежуються вказівки на правовий характер знань, умінь і навичок, якими має володіти випускник після закінчення навчання. Зокрема у програмах зазначено, що військовослужбовець має вміти здійснювати охорону державного кордону; складати процесуальні документи в справах про адміністративні правопорушення; правильно кваліфікувати склад правопорушення; протидіяти протиправній та злочинній діяльності; знати які статті Кодексу України про адміністративні правопорушення віднесено до компетенції ДПСУ тощо.

Зауважимо на тому, що всі фахівці кінологічної та морської спеціальностей є вузькопрофільними. Окрім загальних завдань служби, вони виконують суто профільні – пов'язані з дресируванням, утриманням собак або ж керуванням ввіреною технікою та озброєнням на кораблі (катері). Відповідно до законодавства України – ДПСУ є правоохоронним органом спеціального призначення, у зв'язку з чим усі військовослужбовці під час виконання завдань з охорони державного кордону мають

вміти класифікувати правопорушення, складати протоколи про адміністративні правопорушення [153]. Тому так важливо підвищувати рівень правової компетентності вузькопрофільних спеціалістів відомства.

Стосовно знань, якими мають володіти військовослужбовці, то у програмах підготовки цих категорій персоналу вказується на необхідність володіння законодавством України з прикордонних питань, а також знань правових засад службової діяльності інспекторів-кінологів та фахівців морського профілю.

Зокрема, випускник має знати: керівні документи, що регламентують службову діяльність та їх зміст; обов'язки інспекторів-кінологів та фахівців морського профілю, права та порядок їх використання під час виконання завдань служби; обов'язки посадових осіб відділу, корабля (катеру) з планування службової діяльності інспекторів-кінологів та фахівців морського профілю; заходи, які здійснює інспектор-кінолог щодо виявлення та припинення адміністративних правопорушень;

поняття, ознаки злочину його склад та елементи; правила роботи зі слідами, залишених на контрольній смужці;

склад адміністративних правопорушень, передбачених ст. 85 КУпАП «Порушення правил використання об'єктів тваринного світу», ст. 92 КУпАП «Порушення вимог законодавства про охорону культурної спадщини», ст. 121¹ КУпАП «Експлуатація водіями транспортних засобів, ідентифікаційні номери складових частин яких не відповідають записам у реєстраційних документах», ст. 185¹⁰ КУпАП «Злісна непокоря законному розпорядженню чи вимозі військовослужбовця або працівника Державної прикордонної служби України або члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону», ст. 191 КУпАП «Порушення громадянами правил зберігання, носіння або перевезення нагородної», ст. 195 КУ «Порушення працівниками підприємств, установ, організацій правил зберігання або перевезення вогнепальної, холодної чи пневматичної зброї і бойових припасів», ст. 202 КУпАП «Порушення прикордонного режиму, режиму у пунктах пропуску через державний кордон України або режимних правил у контрольних пунктах в'їзду-виїзду», ст. 203 КУпАП «Порушення іноземцями та особами без громадянства правил перебування

в Україні і транзитного проїзду через територію України», ст. 203¹ «Невиконання рішення про заборону в'їзду в Україну», ст. 204–206¹ КУпАП [66];

процесуальні документи, що складаються про адміністративні правопорушення; порядок провадження в справах про адміністративні правопорушення, передбачені ст. 85–206¹ КУпАП; повноваження посадових осіб Державної прикордонної служби України при розгляді таких справ.

Крім знань, які з достатньою повнотою розкрито у програмах підготовки військовослужбовців за контрактом, зазначена категорія персоналу має володіти широким спектром умінь, пов'язаних з правовою сферою. Аналіз навчальних програм дав змогу виокремити основні з них. Отже, військовослужбовець ДПСУ має вміти:

- компетентно застосовувати норми законодавства про адміністративні правопорушення;
- складати процесуальні документи про адміністративні правопорушення, що віднесені до компетенції ДПСУ;
- проводити заходи щодо встановлення обставин порушення законодавства про державний кордон України;
- визначати призначення криміналістики в діяльності прикордонника;
- виявляти та фіксувати сліди рук та ніг;
- визначати підстави притягнення до адміністративної відповідальності за правопорушення, розгляд яких покладено на ДПСУ – ст. 202, ч.2 ст. 203, 203¹, 204² КУпАП «Порушення прикордонного режиму, режиму у пунктах пропуску через державний кордон України або режимних правил у контрольних пунктах в'їзду-виїзду»; «Недодержання іноземцями та особами без громадянства встановленого порядку реєстрації або проживання на території України за недійсними документами чи документами, строк дії яких закінчився, або порушення встановленого терміну перебування в Україні, виявлені в пунктах пропуску; невиконання рішення про заборону в'їзду в Україну; порушення порядку в'їзду на тимчасово окуповану територію України та виїзду з неї; порушення порядку в'їзду на тимчасово окуповану територію України та виїзду з неї»;

– визначати підстави складення протоколу про адміністративне правопорушення, розгляд яких покладено на суди та інші органи ст. ст. 85, 92, 121¹, 185¹⁰, 191, 195, ч.1 ст. 203, 204, 204¹, 205, 206, 206¹ КУпАП «Порушення правил використання об'єктів тваринного світу»; «Порушення вимог законодавства про охорону культурної спадщини»; «Експлуатація водіями транспортних засобів, ідентифікаційні номери складових частин яких не відповідають записам у реєстраційних документах»; «Злісна непокора законному розпорядженню чи вимозі військовослужбовця або працівника Державної прикордонної служби України або члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону»; «Порушення громадянами правил зберігання, носіння або перевезення нагородної, вогнепальної, холодної чи пневматичної зброї і бойових припасів»; «Порушення працівниками підприємств, установ, організацій правил зберігання або перевезення вогнепальної, холодної чи пневматичної зброї і бойових припасів»; «Порушення іноземцями та особами без громадянства правил перебування в Україні, тобто проживання без документів на право проживання в Україні»; «Порушення порядку працевлаштування, прийняття на навчання, надання житла, реєстрації іноземців та осіб без громадянства та оформлення для них документів»; «Незаконне перетинання або спроба незаконного перетинання державного кордону України»; «Невжиття заходів до забезпечення своєчасної реєстрації іноземців і осіб без громадянства»; «Порушення порядку надання іноземцям та особам без громадянства житла, транспортних засобів та сприяння в наданні інших послуг»; «Незаконне перевезення іноземців та осіб без громадянства територією України» [66].

– складати процесуальні документи про адміністративні правопорушення.

Варто зазначити, що військовослужбовці за контрактом ДПСУ в сучасній моделі охорони державного кордону є одним з основних елементів системи збирання, добування та обробки даних щодо обстановки. З розвитком системи охорони державного кордону, відповідно до положень Стратегії розвитку Державної прикордонної служби від 2015 року [165], вказана категорія буде

становити основу підсистеми запобігання порушенням законодавства про державний кордон, а значить буде відігравати важливу роль в охороні державного кордону. Зокрема, у Стратегії передбачено впровадження європейських стандартів у систему підготовки та роботи з особовим складом Держприкордонслужби, забезпечення обміну досвідом з навчальними закладами правоохоронних органів України та держав – членів Європейського Союзу.

Припускаємо, що змістовим наповненням правової компетентності військовослужбовців за контрактом ДПСУ є їх професійна діяльність з відповідними знаннями та вміннями. Аби з'ясувати структуру правової компетентності військовослужбовців необхідно проаналізувати та узагальнити погляди науковців, які вже розв'язували цю проблему.

Міжнародний департамент стандартів (IBSTPI) для того, щоб полегшити надання оцінок компетентностям, пропонує вилучити з зазначеного поняття наступні індикатори, як набуті знання, уміння, навички та навчальні досягнення. Спеціалісти Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) у внутрішній структурі компетентності виділяють знання, пізнавальні навички, практичні навички, відношення, емоції, цінності та етику, мотивацію [107, с. 12–15].

Майже всі вітчизняні і зарубіжні дослідники (Н. Бібік [16], І. Зимня [52], О. Овчарук [107], О. Пометун [70], А. Хуторської [208, 209] та ін.) вважають знання, уміння, навички, досвід діяльності, цінності, ставлення складовими компетенцій. А науковець С. Трубачева запроваджує ще один компонент – рефлексію результату [70, с. 55].

З погляду О. Таїзової, компетенція інтегрує в собі три аспекти – когнітивний (знання), операціональний (уміння, способи діяльності, аксіологічний (наявність певних цінностей).

Науковці (М. Горбушина, І. Іщенко, А. Черемісіна) структуру правової компетентності представляють як комплекс компонентів – когнітивний, мотиваційний (ціннісно-мотиваційний), діяльнісний (діяльнісно-практичний).

Дж. Равен під терміном «компоненти компетентності» розуміє конкретні характеристики і здібності людей, за допомогою яких досягаються особистісно значимі цілі, незалежно від їх природи та соціальної структури [169, с. 280].

Вчений Я. Кічук у сутність поняття «правова компетентність соціального педагога» вкладає «складну особистісно-професійну якість, змістовим ядром якої є ціннісне ставлення до соціально-педагогічної діяльності, компетенції: «знати», «вміти», «досягати», «відповідати». Виявом цієї якості є потенціал здатності особистості, безпосереднє підґрунтя якого становлять соціально-педагогічна і правова різновиди культури, а опосередковане – духовність особистості, соціально-правовий зміст свідомості суспільства» [63]. Що стосується структурно-компонентного складу правової компетентності майбутнього соціального педагога вчений представив його «як взаємозв'язок мотиваційного, когнітивного, аксіологічного й діяльнісно-творчого компонентів» [63]

Отже, узагальнивши наведені приклади побудови такого утворення, як професійна компетентність, робимо висновок, що у структурі правової компетентності військовослужбовців за контрактом ДПСУ доцільно розрізняти пізнавальний, мотиваційно-ціннісний, комунікаційний та функціональний компоненти.

Пізнавальний компонент характеризує рівень засвоєння військовослужбовцями за контрактом правових знань: розуміння сутності, змісту, цілей та завдань правозастосовної діяльності; володіння системою знань, необхідних для ефективного виконання обов'язків за посадою; обізнаність із методами та способами виконання обов'язків. Підготовка військовослужбовця за контрактом полягає в оволодінні професійними знаннями у правоохоронній сфері різними способами пізнання та практичної діяльності. Цей критерій характеризується тим, що діяльність військовослужбовця регулюється нормами статутів, положень, посадових інструкцій, які розроблено відповідно до законодавства України.

Щодо правових знань, то, спираючись на результати праць В. Ладиченка [82], Н. Тализіної [190], припускаємо, що вони є віддзеркаленням у свідомості індивіда (з подальшим відтворенням в усній та письмовій мові) об'єктивно чинного права. Іншими словами, правові знання як елемент пізнавального компоненту правової компетентності є відображенням у свідомості військовослужбовця об'єктивно чинного права.

Вчені В. Ладиченко і А. Будас вважають високим показником когнітивного компоненту різносторонні глибокі знання головних понять – держава, конституція, право, правовідносини, правова свідомість та поведінка людини тощо, міцні знання особливостей та структури основних галузей права, що пов'язані з майбутньою діяльністю за професією [82].

Ядром правових знань вважаються наступні принципи: суспільно-корисна доцільність правової діяльності; пріоритетність правового розвитку суспільства; глибоке пізнання людиною законів та закономірностей розвитку правового суспільства; необхідності творчого підходу до правової діяльності; визнання правової культури невід'ємною складовою частиною духовної культури людства.

Правові знання визначають здатність військовослужбовця співвідносити свою поведінку і поведінку оточуючих залежно від вимог правових норм, оцінювати правомірність і протиправність діяльності людини. Також слід відзначити, що пізнавальний компонент має бути спрямований передусім на формування певного обсягу знань, які в подальшому будуть умовою здійснення відповідних, правильних професійних дій.

Мотиваційно-ціннісний компонент передбачає сформованість потреб, мотивів, цілей та цінностей професійної діяльності військовослужбовців за контрактом ДПСУ, прагнень до інноваційної професійної та освітньої діяльності. Будучи стрижнем психології особистості, мотивація задає спрямованість, характер і здібності особистості, вирішально впливаючи на них [202, с. 327]. Тобто, мотивація є однією з фундаментальних проблем психології людини щодо її активності до певного виду діяльності та розглядає якість особистості через такі психологічні механізми, як мотиви, потреби, інтереси, мотиваційні установки. Формування стійких інтересів і мотивів до опанування правової

компетентності є одним з важливих періодів становлення та розвитку мотиваційної сфери особистості.

Щодо наступного компоненту – *функціонального*, то він відображає рівень сформованості умінь правової компетентності, розкривається здатністю використовувати професійно важливі знання під час виконання правозастосовних функцій та умінь; опанування методами, способами і досвідом самостійного вирішення (розв’язання) професійних завдань. Також до цього критерію віднесемо знання основних понять права; знання законів комунікації, норм професійної деонтології та толерантного ставлення до оточуючих, національно-специфічних особливостей спілкування.

Варто згадати судження науковця О. Несмеянова, який ще наприкінці 50-х років писав: «Мені здається, що загальним недоліком нашої середньої і вищої освіти – недоліком не мимовільним, а в якому ми усі винні – є прагнення дати учневі якомога більший обсяг знань без належної турботи про якість цих знань. Тим часом сам по собі обсяг цих знань має нульову цінність. Головне значення і в житті, і в науці має вміння застосовувати свої знання. Ми ж налягаємо звичайно на обсяг знань, а не на вміння їх застосовувати» [3, с. 441]. Погоджуючись із наведеною думкою, ми пропонуємо виокремити в діяльнісно-комунікативному компоненті вміння і соціально-правовий досвід.

Зауважимо, що поняття «уміння», за О. Савченко, слід розуміти через готовність людини результативно виконувати дії (або діяльність) згідно мети та умов, в яких треба діяти; основою умінь є знання [174, с. 394].

У результаті аналізу досліджень Н. Кузьміної [77], В. Сластьоніна [183], Н. Тализіної [190] та інших учених, які розглядали класифікацію умінь суб’єктів учіння, нами виокремлено декілька основних їх груп у контексті права, а саме:

– *аналітичні вміння*: володіння правовою інформацією, вміння її використовувати, передавати іншим учасниками правовідносин; вміння знаходити засоби та методи оптимального правового вирішення професійних завдань;

– *проективні вміння*: вміння конкретизувати мету та завдання правової взаємодії; вміння визначати основні види правової діяльності;

– *рефлексивні вміння*: вміння аналізувати свою професійну діяльність з позиції суб'єкта правовідносин; прагнення до самовдосконалення правової підготовки.

Наявність у військовослужбовця за контрактом усього комплексу зазначених умінь недостатньо для визначення сформованості діяльнісно-комунікативного компоненту правової компетентності. Важливим також є досвід їх реалізації, що характеризується правовою активністю та правомірною поведінкою. Високий рівень соціально-правового досвіду пов'язаний з активністю у самоосвіті, з готовністю брати участь у правових акціях, відвідування правових об'єднань тощо. Вчинки і дії при цьому співставляються з нормами і вимогами права.

Комунікаційний компонент визначається наявністю професійно значимих особистісних якостей, які мають вплив на результат службової діяльності. Його показниками є: рівень сформованості професійно важливих і необхідних для службової діяльності якостей; усвідомлення важливості своєї діяльності; прагнення до підвищення рівня правової компетентності, самовдосконалення та саморозвитку.

Як зазначалося, професія прикордонник належить до професій типу «людина-людина». Тому правомірно стверджувати, що йдеться про важливість формування позитивного іміджу не тільки особистості, а й держави в цілому.

Ще однією складовою правової компетентності є *рефлексивний* компонент для осмислення військовослужбовцем передумов, закономірностей і механізмів службової діяльності, соціального та індивідуального способу існування. Передбачає об'єктивне осмислення й оцінку власних дій у процесі цілеспрямованого професійного саморозвитку, щоб у подальшому виокремити складові успіху або виявити причини невдачі своєї діяльності. Цей критерій характеризується: умінням свідомо контролювати результати своєї службової діяльності, рівнем власного розвитку, динамікою особистісного зростання; сформованістю наступних важливих якостей – креативність, готовність до співпраці, ініціативність, комунікативність, відкритість, толерантність, схильність до самоаналізу. Головною передумовою саморозвитку військовослужбовця за

контрактом є активна рефлексивна позиція, без якої практично повністю виключається можливість його особистісного та професійного саморозвитку.

Функціональний компонент відображає позитивне ставлення військовослужбовців за контрактом ДПСУ до професійної діяльності з позиції норм законодавства, усвідомлення необхідності та наявності бажання виконувати професійні дії з сторони суб'єкта адміністративних правовідносин. На нашу думку, мотиваційно-ціннісний компонент є визначальним в ефективній професійній діяльності з позиції правових знань, умінь та навичок, оскільки сприяє створенню високої особистісної зацікавленості у підвищенні власної правової підготовленості.

Ми виходили з того, що високий рівень правової позиції свідчить про розуміння військовослужбовцем за контрактом необхідності дотримуватися законів, з повагою ставитися до них. Військовослужбовець має розуміти, що правові акти є основним регулятором суспільних відносин, а також усвідомлювати значимість правових норм у житті окремої людини і суспільства в цілому. Позиція при цьому має бути усвідомлена і стійка.

Отже, правова компетентність військовослужбовців за контрактом ДПСУ є характеристикою особистості, що передбачає правові знання (*пізнавальний* компонент), законослухняну позицію (*мотиваційно-ціннісний* компонент), позитивний соціально-правовий досвід і уміння (*функціональний* компонент) та самооцінку і контроль (*комунікаційний*).

При цьому варто враховувати, що рівень правової компетентності людини не є сталим. Він під дією зовнішніх і внутрішніх факторів змінюється. Тому в процесі соціально-правової діяльності, в умовах соціалізації особистості, професійної діяльності та самоосвіти з'являється можливість формування таких особистісних рис та особливостей, які будуть відповідати більш високому рівню правової компетентності.

Варто зазначити, що говорити про сформованість правової компетентності військовослужбовця за контрактом ДПСУ можна лише за наявності всіх вищевказаних компонентів (рис. 1.1):

Рис. 1.1 – Компоненти правової компетентності військовослужбовців за контрактом ДПСУ

Згідно з прийнятою логікою експериментального дослідження наступним його етапом буде розроблення діагностувального апарату для визначення рівня сформованості правової компетентності військовослужбовців за контрактом ДПСУ та проведення констатувального етапу педагогічного експерименту.

Висновки до розділу 1

1. На основі аналізу теорій професійної освіти й емпіричного досвіду виявлено ступінь розробленості проблеми дисертаційного дослідження, зокрема в сучасній науці та практиці акумульовано позитивний досвід розвитку професійної компетентності майбутніх фахівців. Формування правової компетентності розглядалося в дисертаційних дослідженнях А. Анікіної, М. Горбушиної, Я. Кічука, А. Коротун, В. Олійника, О. Панової, М. Полякової, В. Ситяніна, В. Стимковського, А. Хасиятулліна, Н. Юрасюк та інших. В окремих дослідженнях розглянуто процес її формування у майбутніх фахівців в умовах освітнього процесу у ЗВО. Щодо військовослужбовців за контрактом у навчальних центрах Державної прикордонної служби України, то формування правової компетентності під час професійної підготовки залишилося поза увагою науковців. Недостатньо вивченими є понятійний апарат проблеми, напрями, етапи, принципи, педагогічні умови, форми, технології цілеспрямованого формування їх правової компетентності.

У результаті педагогічного дискурсу встановлено, що розв'язання проблеми підготовки військовослужбовців Державної прикордонної служби України, які проходять службу за контрактом, до професійної діяльності в органах і підрозділах охорони кордону у сучасних умовах має важливе теоретичне і практичне значення. Це зумовлено потребами українського суспільства, необхідністю охорони і захисту державного кордону, перебігом розвитку Держприкордонслужби. Професійна підготовка військовослужбовців за контрактом у навчальних центрах характеризується низкою проблем, а зміст робочих навчальних програм і навчально-методичного забезпечення потребує корегування відповідно до сучасних потреб прикордонного відомства.

Необхідність підвищення рівня правових знань та вмінь військовослужбовців за контрактом прикордонного відомства постає із самого характеру, змісту та особливостей їх професійної діяльності. Потребу у вирішенні цього завдання відображено в низці нормативно-правових актів, відомчих та суспільно-

політичних публікацій, аналітичних матеріалів, оглядів правозастосовної практики військовослужбовців регіональних управлінь ДПСУ.

Практичний аналіз фахової підготовки курсантів навчальних центрів ДПСУ та стану сформованості у них правової компетентності дали змогу встановити, що освітній процес у Кінологічному навчальному центрі та Навчальному центрі морської охорони мають суттєві резерви для вдосконалення.

2. Визначено, що професійна діяльність військовослужбовців за контрактом у Державній прикордонній службі України має свої особливості, зокрема такі: постійна бойова готовність персоналу з безперервним несенням служби; безпосереднє виконання обов'язків з охорони державного кордону, захисту територіальних, економічних, політичних інтересів держави; службове навантаження становить 8-12 годин на добу, а в разі загострення обстановки зростає до 14 годин; несення служби за будь-яких кліматичних умов, у будь-яку пору року, на різній місцевості; необхідна наявність відповідних вольових якостей і фізичної підготовки у військовослужбовців; уміння швидко орієнтуватися в обстановці, приймати рішення та діяти в екстремальних ситуаціях, що часто пов'язано з ризиками для здоров'я й життя, застосуванням зброї й методів фізичного впливу під час затримання порушників законодавства України з прикордонних питань і контрабандистів; служба в нестандартних умовах та кризових ситуаціях тощо; а також психологічні особливості військовослужбовців (державний та політичний характер діяльності; правова регламентація рішень та професійної поведінки; наявність владних повноважень; збереження службової таємниці).

Результати аналізу наукових джерел, саморефлексія досвіду фахової діяльності довели, що *правову компетентність військовослужбовця за контрактом ДПСУ* пропонуємо розглядати як його професійно важливе інтегроване утворення, систему знань категорій права, своїх прав та обов'язків, умінь їх активно відстоювати й захищати, навичок і вмій використовувати наявні юридичні механізми для захисту прав і інтересів держави та громадян на державному кордоні, цінностей і мотивів правової культури, що проявляється у

відповідальній поведінці і забезпечує результативну взаємодію з особами, які перетинають державний кордон.

3. За результатами аналізу науково-педагогічної літератури, періодичних видань, методичної літератури визначено, що зміст правової компетентності військовослужбовців – це знання, розуміння сутності цілей і завдань правозастосовної діяльності, обізнаність із методами та способами виконання службових обов'язків, здатність та готовність їх професійно виконувати, розуміючи передумови, закономірності і механізми власної професійної діяльності з охорони державного кордону України.

4. На основі аналізу психолого-педагогічних наукових праць доведено, що досліджувана правова компетентність військовослужбовця за контрактом ДПСУ структурно інтегрує чотири компоненти, що відображають його особистісно-професійну характеристику, зокрема: *пізнавальний компонент* характеризує рівень засвоєння військовослужбовцями за контрактом правових знань: розуміння сутності, змісту, цілей та завдань правозастосовної діяльності; володіння системою знань, необхідних для ефективного виконання обов'язків за посадою; обізнаність із методами та способами виконання обов'язків; *мотиваційно-ціннісний компонент* передбачає сформованість потреб, мотивів, цілей та цінностей професійної діяльності військовослужбовців за контрактом ДПСУ, прагнень до інноваційної професійної та освітньої діяльності; *функціональний* відображає рівень сформованості умінь правової компетентності, розкривається здатністю використовувати професійно важливі знання під час виконання правозастосовних функцій; *комунікаційний* компонент визначається наявністю професійно важливих особистісних якостей, які впливають на результат професійної діяльності.

Основні положення, висвітлені в першому розділі дисертації, відображено в публікаціях автора [122, 123, 124, 127, 133, 134, 135, 225].

У цьому розділі літературні джерела розміщено у списку використаних джерел за номерами [2; 3; 4; 10; 11; 12; 13; 14; 16; 17; 18; 19; 20; 23; 24; 25; 29;

30; 34; 35; 36; 37; 40; 43; 46; 48; 50; 51; 52; 55; 59; 60; 62; 63; 65; 66; 69; 70; 74; 75;
76; 80; 82; 83; 87; 89; 90; 92; 97; 106; 107; 108; 109; 111; 113; 114; 115; 116; 117;
118; 119; 136; 137; 138; 140; 141; 144; 145; 147; 150; 151; 152; 153; 154; 155; 156;
157; 158; 161; 162; 163; 164; 165; 169; 171; 173; 174; 175; 180; 181; 182; 185; 186;
187; 188; 196; 197; 198; 199; 201; 202; 204; 208; 209; 210; 211; 215; 218; 219; 221;
222; 223; 224; 227; 228; 229; 231; 232; 233; 234; 235].

РОЗДІЛ 2

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ЗА КОНТРАКТОМ ДЕРЖАВНОЇ ПРИКОРДОННОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ

2.1. Загальна методика дисертаційного дослідження

Для проведення наукових педагогічних досліджень потрібно дотримуватись певних вимог та рекомендацій, які викладено в працях А. Алексюка [3], С. Гончаренка [28], А. Киверялга [81], В. Майбороди [88], П. Образцова [104], Т. Поясок [149], С. Сисоєвої [178], В. Ягупова [219] та інших. Проаналізувавши ці вимоги та рекомендації, ми розробили методику дисертаційного дослідження щодо формування правової компетентності військовослужбовців за контрактом у навчальних центрах ДПСУ, яке відбувається шляхом впровадження науково обґрунтованих педагогічних умов, спрямованих на їх розвиток, саморозвиток, самоактуалізацію і самореалізацію, досягнення ними високого рівня правової компетентності, здатності та готовності виконувати службові обов'язки з охорони державного кордону. Відповідно до методики дослідження формування правової компетентності військовослужбовців за контрактом відбувається на основі системного підходу, що передбачає три взаємопов'язані компоненти – посадові функції, засоби оцінювання професійної підготовки та організаційно-методичне забезпечення навчальних центрів ДПСУ.

Основним підходом для нашого дослідження є системний, оскільки він дає змогу застосовувати сучасні педагогічні, психологічні та філософські концепції, усебічно та широко вивчати досліджуваний об'єкт, чітко визначити організацію, хід та етапи дослідження, базуючись на принципі комплексності, методах системного аналізу, використовуючи сучасні математичні засоби. Саме це зумовило спрямувати науковий пошук на подолання суперечностей, що склалися у військово-педагогічній теорії і практиці щодо професійної підготовки

військовослужбовців за контрактом у навчальних центрах ДПСУ, а результати цього пошуку свідчать про необхідність цілеспрямованого формування правової компетентності військовослужбовців за контрактом. Правову компетентність військовослужбовця за контрактом трактуємо як його професійно важливе інтегроване утворення, тобто систему знань категорій права, своїх прав та обов'язків, умінь їх активно відстоювати й захищати, навичок і вмінь використовувати наявні юридичні механізми для захисту прав і інтересів держави та громадян на державному кордоні, цінностей і мотивів правової культури, що проявляється у відповідальній поведінці і забезпечує результативну взаємодію з особами, які перетинають державний кордон. Науково-педагогічне дослідження щодо формування правової компетентності військовослужбовців за контрактом у навчальних центрах ДПСУ спрямовано на отримання нових знань про закономірності в педагогічному процесі, на вивчення фактів, явищ і тенденцій. Відповідно до логічної послідовності дослідження передбачено декілька етапів: емпіричний, теоретичний та експериментальний.

У ході емпіричного етапу отримуються та опрацьовуються первинні дані та матеріали в контексті обраного об'єкта та предмета дослідження, накопичуються факти про педагогічні явища, які класифікуються за певними критеріями, виявляються взаємозв'язки між встановленими фактами. На цьому етапі накопичуються наукові відомості, що стосуються проблеми впровадження провідних положень системного, компетентнісного, особистісно-орієнтованого культурологічного, аксіологічного, інноваційного та практико-діяльнісного підходів для цілеспрямованого формування правової компетентності військовослужбовців за контрактом у навчальних центрах ДПСУ; визначаються сутність і зміст понять «компетенція» і «компетентність», «правова компетентність військовослужбовців за контрактом Державної прикордонної служби України», «педагогічне дослідження» і «педагогічна діагностика», «критерій» і «показник», а також з'ясовується специфіка та проблемні питання щодо формування правової компетентності військовослужбовців за контрактом. Теоретичним підґрунтям формування правової компетентності

військовослужбовців за контрактом у навчальних центрах ДПСУ були адекватно застосовані теорії, концепції та методики як основні умови для їх подальшого розвитку, саморозвитку й самореалізації у процесі професійної діяльності. Сформовані здатність і готовність до якісного та ефективного виконання завдань з охорони державного кордону є результатом впровадження професійно орієнтованої моделі формування правової компетентності військовослужбовців за контрактом, яка спрямована на оволодіння сукупністю загальних теоретичних і практичних знань, навичок і вмінь у галузі права. Удосконалення полягає в її адаптації до потреб Державної прикордонної служби України та підготовки майбутніх фахівців-прикордонників. У процесі наукового пошуку було приділено особливу увагу проблемі розроблення та обґрунтування змісту їхньої правової компетентності.

На теоретичному етапі дослідження формування правової компетентності військовослужбовців за контрактом визначено принципи, підходи, організаційні форми, науково обґрунтовано педагогічні умови впливу на педагогічне явище, яке досліджується, розроблено зміст правової компетентності у військовослужбовців за контрактом; спроектовано професійно орієнтовану модель формування правової компетентності військовослужбовців за контрактом, яка забезпечуватиме дотримання оптимальних педагогічних умов на основі реалізації провідних положень системного, компетентнісного та практико-діяльнісного підходів. Комплексною методологічною основою дослідження проблеми формування правової компетентності військовослужбовців за контрактом є провідні положення цих підходів, що перебувають у тісному взаємозв'язку.

У ході емпіричного етапу обґрунтовано критерії і показники оцінювання рівня сформованості правової компетентності військовослужбовців за контрактом. На цьому етапі доведено залежність процесу формування правової компетентності військовослужбовців за контрактом від педагогічних умов, серед яких особливе значення мають такі: професійна підготовка військовослужбовці на засадах компетентнісного підходу з урахуванням моделі сучасного

військовослужбовця за контрактом ДПСУ; регулярний моніторинг якості фахової підготовки військовослужбовців за контрактом відповідно до вимог професійної діяльності; інтеграція змістових модулів правових дисциплін та дисциплін за фахом, де системоутворювальною є роль елективних курсів; активізація професійного самовдосконалення військовослужбовців шляхом педагогічного керівництва цим процесом; забезпечення інформаційно-розвивального освітнього середовища через комплексне використання дидактичних ресурсів ІКТ. Дослідницьку стратегію формування правової компетентності військовослужбовців за контрактом було реалізовано на основі врахування методологічно обґрунтованої сукупності загальнонаукових (науковості, наступності й послідовності розвитку, неперервності, системності) і специфічних (багаторівневості підготовки військовослужбовця за контрактом; особистісно-професійного розвитку, що потребує спрямованості навчання не тільки на професійну підготовку, а й на розвиток особистості; принцип єдності теоретичної і практичної підготовки; принцип урахування мотивації до навчання; принцип урахування міжпредметних зв'язків; принцип технологічної професійної підготовки) принципів навчання.

1. Для досягнення загальної мети дослідження необхідно було вирішити завдання дисертаційного дослідження. Першим завданням дослідження було таке: на основі аналізу теорій професійної освіти й емпіричного досвіду виявити ступінь розробленості проблеми дисертації, конкретизувати суть поняття «правова компетентність військовослужбовців за контрактом ДПСУ». Для цього здійснено системний аналіз базових понять і категорій дослідження; визначено поняттєво-категоріальний апарат дослідження формування правової компетентності військовослужбовців за контрактом; з'ясовано актуальний стан рівня її сформованості; досліджено наявні підходи до формування правової компетентності військовослужбовців за контрактом в сучасній вітчизняній і зарубіжній педагогічній практиці. У ході вирішення другого завдання з'ясовано сучасний стан розвитку правової компетентності військовослужбовців за контрактом та визначено її структурно-компонентний склад, зокрема

(пізнавальний, мотиваційно-ціннісний, функціональний та комунікаційний компоненти). Крім того, на основі аналізу їх службових обов'язків обґрунтовано зміст правової компетентності військовослужбовців, а саме: це знання, розуміння сутності цілей і завдань правозастосовної діяльності, обізнаність із методами та способами виконання службових обов'язків, здатність та готовність їх професійно виконувати, розуміючи передумови, закономірності і механізми власної професійної діяльності з охорони державного кордону України, визначено особливості їх професійної діяльності, зокрема такі: постійна бойова готовність персоналу з безперервним несенням служби; безпосереднє виконання обов'язків з охорони державного кордону, захисту територіальних, економічних, політичних інтересів держави; службове навантаження становить 8-12 годин на добу, а в разі загострення обстановки зростає до 14 годин; несення служби за будь-яких кліматичних умов, у будь-яку пору року, на різній місцевості; необхідна наявність відповідних вольових якостей і фізичної підготовки у військовослужбовців; уміння швидко орієнтуватися в обстановці, приймати рішення та діяти в екстремальних ситуаціях, що часто пов'язано з ризиками для здоров'я й життя, застосуванням зброї й методів фізичного впливу під час затримання порушників законодавства України з прикордонних питань і контрабандистів; служба в нестандартних умовах та кризових ситуаціях тощо; а також психологічні особливості військовослужбовців (державний та політичний характер діяльності; правова регламентація рішень та професійної поведінки; наявність владних повноважень; збереження службової таємниці).

Для виконання третього завдання – визначити й теоретично обґрунтувати педагогічні умови формування правової компетентності військовослужбовців за контрактом, виходячи з настанов щодо впровадження у процес формування правової компетентності військовослужбовців за контрактом вищезазначених методологічних підходів, крім того, визначено оптимальні форми, методи й технології навчання.

Четверте завдання – спроектувати професійно орієнтовану модель формування правової компетентності військовослужбовців за контрактом, яка

забезпечуватиме дотримання оптимальних педагогічних умов на основі реалізації провідних положень системного, аксіологічного, компетентнісного, контекстного та практико-діяльнісного підходів, що перебувають у тісному взаємозв'язку, під час професійної підготовки. Для визначення критеріїв і показників діагностування рівня розвиненості правової компетентності військовослужбовців за контрактом було підібрано і розроблено відповідний діагностичний інструментарій. Для виконання п'ятого завдання – експериментально перевірити сукупність педагогічних умов, необхідних і достатніх для результативного формування правової компетентності у військовослужбовців за контрактом у навчальних центрах Державної прикордонної служби України – потрібно експериментально апробувати результати запровадження професійно орієнтованої моделі формування правової компетентності у військовослужбовців за контрактом. Науково-об'єктивна й доказова гіпотеза дослідження перевіряється на експериментальному етапі. Наприклад, С. Сисоєва вважає, що «педагогічний експеримент – це певний комплекс методів дослідження, який забезпечує науково-об'єктивну та доказову перевірку правильності обґрунтованої на початку дослідження гіпотези. Він дає змогу глибше, ніж інші методи перевірити ефективність тих чи інших нововведень у навчання та виховання, порівняти значення різних чинників у структурі педагогічного процесу та обрати оптимальні їх поєднання для відповідної ситуації; виявити належні умови реалізації певних завдань, встановити особливості перебігу педагогічного процесу в нових умовах, всебічне вивчення теми дослідження» [178, с. 64]. Зокрема А. Киверялг зазначає, що експеримент – це «метод педагогічних досліджень, під час якого відбувається активний вплив на педагогічні явища шляхом створення нових умов, що відповідають меті дослідження» [81, с. 88]. Виходячи з цього, з метою підтвердження або відхилення нульової гіпотези дослідження під педагогічним експериментом будемо розуміти реалізацію комплексу методів пізнання, які впливають на досліджуваний об'єкт та за допомогою цих методів можна відстежити динаміку змін аналізованого явища. Можливість підвищення рівня

розвиненості правової компетентності військовослужбовців за контрактом у результаті впровадження запропонованих педагогічних умов є головною метою експерименту нашого дослідження. Якісна підготовка до експерименту, підбір діагностичного інструментарію та коректне його застосування передбачають його надійність, аби результати педагогічної діагностики були достовірними та валідними за будь-яких умов обстеження, незалежно від того, хто і коли його здійснює. Крім того, адекватне застосування методів статистичного аналізу та *математичної статистики*, узагальнення отриманих емпіричних даних, залучення експертів у галузі військової освіти до перевірки отриманих результатів дослідження.

Будь-який педагогічний експеримент передбачає організацію, планування, проведення та інтерпретацію отриманих результатів. На думку вітчизняних дослідників, «для того щоб проведення експерименту відповідало принципів достовірності, необхідно дотримуватись таких вимог: оптимальна кількість досліджуваних і дослідів; надійність методик дослідження; статистична значущість розбіжностей отриманих експериментальних даних» [88, с. 92]. Зважаючи на основну мету нашого дослідження, ми розробили план наукового пошуку для вирішення завдання щодо формування правової компетентності військовослужбовців за контрактом. Науковці з питань методології педагогічного дослідження зазначають про те, що, по-перше, «завдання експерименту й кількість об'єктів, включених у нього, тісно взаємопов'язані й впливають одне на одного та визначають характер вибірки; по-друге, під час перевірки методики вивчення будь-якої теми можна обмежитися однією контрольною та однією експериментальною групою; вивчення проблеми дидактики передбачає мінімальну кількість осіб у контрольній та експериментальній групах, причому приблизно однакову кількість») [104, с. 120–121]. Виконання цих умов забезпечуватиме достовірність, валідність і відтворюваність результатів педагогічного експерименту. Обробка та інтерпретація його результатів є кінцевим етапом педагогічного експерименту. Для систематичного збору дослідницькими методами (спостереження, аналіз, синтез і контроль) інформації

про освітній процес з метою визначення якості підготовки фахівців, передусім навчальних досягнень курсантів застосовувалися методи емпіричного пізнання. Відповідно до методології наукового педагогічного дослідження потрібно вибрати оптимальні та адекватні засоби і методи. Як зазначено вище, ці взаємопов'язані теоретичні, емпіричні і статистичні методи забезпечили на різних етапах наукового пошуку реалізацію професійно орієнтованої моделі формування правової компетентності військовослужбовців за контрактом та методичну основу її розвитку. На думку Т. Поясок, застосування системного підходу в дослідженні створює можливості для виявлення взаємозв'язків і взаємозалежностей складових педагогічного процесу, їх структурування, оптимізації, організації і регуляції» [149, с. 67].

Отже, для наукового обґрунтування й підтвердження гіпотези дослідження було проведено педагогічний експеримент для діагностування правової компетентності у військовослужбовців за контрактом у навчальних центрах Державної прикордонної служби України та з'ясування закономірного взаємозв'язку цілеспрямованого педагогічного впливу та досягнутого результату. Таким чином, запропонована методика дисертаційного дослідження, на нашу думку, дає змогу встановити об'єктивні закономірності досліджуваного педагогічного явища, цілеспрямовано змінювати педагогічні умови впливу на процес формування правової компетентності у військовослужбовців за контрактом у навчальних центрах Державної прикордонної служби України та підвищувати його результативність.

2.2. Педагогічні умови формування правової компетентності у військовослужбовців за контрактом у навчальних центрах ДПСУ

Методологічну значущість категорії «педагогічні умови» складно переоцінити, адже йдеться про своєрідний «двигун» будь-якого педагогічного процесу. Для обґрунтування умов, що впливають на формування правової компетентності військовослужбовців за контрактом, ми з'ясували сутність цього явища.

Зауважимо, що існує низка підходів до визначення поняття «умова». З погляду філософії, умова – це «те, від чого залежить дещо інше (зумовлене); істотний компонент комплексу об'єктів (речей, їх стану, взаємодій), за наявності якого з необхідністю впливає існування цього явища» [49]; «сукупність об'єктів (речей, процесів, відношень), необхідних для виникнення, існування чи зміни якогось об'єкта» [184]. Наприклад, Ю. Загородній розуміє умови як «відношення предмета до явищ, що його оточують і без яких його існування неможливе».

У психології «умову» розуміють як сукупність явищ зовнішнього та внутрішнього середовищ, що ймовірно впливають на розвиток конкретного психічного явища; до того ж це явище опосередковується активністю особистості, групою людей [130, с.117].

Слід зважати на те, що за способом впливу на освітній процес педагогічні умови поділяються на зовнішні та внутрішні. Зовнішні умови – це результат впливу зовнішнього середовища на суб'єкт (соціально-економічні, політичні, освітні та інші чинники). Вони впроваджуються через відповідні соціальні інститути. Внутрішні педагогічні умови створюються спеціально для виконання визначеного педагогічного процесу. Тобто, на суб'єкт виховної та навчальної діяльності здійснюється вплив як зовнішніх, так і внутрішніх педагогічних умов [130, с.116; 44].

Із визначень, що подаються у довідкових джерелах, під умовою розуміють таке: «обставини, за яких що-небудь відбувається» [28]; «середовище, в якому перебувають і без якого не можуть існувати; сукупність зовнішніх обставин, за яких відбувається освітня діяльність і обставин життєдіяльності її суб'єктів» [101]; «структурна оболонка педагогічних технологій чи педагогічних моделей» [102]; «необхідна обставина, що уможлиблює здійснення, створення, утворення чого-небудь або сприяє чомусь» [18]. Зокрема дослідниця Е. Щеглова під педагогічними умовами розуміє «об'єктивні можливості педагогічного процесу, які сприяють вирішенню його завдань, що належать змісту та методичному оформленню» [130, с.117; 216].

Таким чином, з огляду на вищевикладене, під педагогічними умовами ми розуміємо сукупність зовнішніх і внутрішніх заходів та вимог, що позитивно

впливатимуть на формування правової компетентності у військовослужбовців за контрактом в навчальних центрах ДПСУ. Сукупність умов визначалась з урахуванням впливу зовнішнього середовища на військовослужбовців та концепції їх взаємодії у межах освітнього процесу [130, с. 116-122].

На думку провідних учених-психологів, зокрема П. Гальперина, для того щоб сформувавши потрібні знання та вміння, від яких залежить вирішення практичних завдань, потрібно не реєструвати процес формування в тих чи інших умовах, а підбирати ці умови, щоб вони забезпечували формування заданих дій із заданими властивостями [26]. Усю повну систему умов, необхідну для ефективного засвоєння матеріалу, він розподіляє на три групи:

1. Умови, що відносяться до об'єкта дії (типологія навчальних завдань).
2. Умови, що відносяться до пред'явлення суб'єкту учіння засобів орієнтування в цьому об'єкті (організація навчальних дій).
3. Умови, що стосуються управління пред'явленням об'єкта дій у різних своїх властивостях, якостях, станах, а також пред'явлення засобів орієнтування в об'єкті [27].

Послідовники П. Гальперина конкретизували й уточнили кожен з цих умов. Так, А. Подольський визначає, що через діяльність та її аналіз полягає шлях до особистості. Це означає, що «аналіз особистості тісно пов'язаний з аналізом діяльності. Зокрема, він виділяє такі аспекти орієнтованого статусу – смисловий, цільовий та операційне орієнтування» [142, с. 29-36]. Н. Тализіна зауважує на можливість і доцільність залучення до управління пізнавальною діяльністю технічних програмованих пристроїв (ЕОМ) [190; 191; 192].

Дослідники військової проблематики також вивчали процесуальні аспекти визначення умов, що забезпечують успішне оволодіння військовослужбовцями різних професій. Так, у дослідженнях деяких з них [175; 200] розглянуто умови формування психологічної структури бойової діяльності. Вони виділяють такі умови: виконання завдань, в яких цілі бойової діяльності виступають в матеріалізованих формах; моделювання операціональних компонентів

психологічної структури; виявлення узагальненої системи орієнтирів, розробка її схеми, управління процесом формування.

Б. Бадмаєв головною умовою ефективного засвоєння діяльності вважає здійснення військовослужбовцем предметної діяльності у формі вирішення завдань, в яких здобуваються засоби і способи включення у структурне місце мети і результату. Процес засвоєння він розуміє як «складний пізнавальний процес, що виникає під час навчальної діяльності і представляє свідоме оволодіння суб'єктом учіння узагальненим досвідом попередніх поколінь людей, що систематично представлені в предметах матеріальної та духовної культури» [5].

Г. Давидов серед важливих суто психологічних умов виокремлює процес інтеріоризації зовні організованих дій у внутрішній план і назад [33].

Н. Нечаєв [100] і Б. Хозієв [205] провели дослідження, в яких показали недоліки використання в навчанні саме правових дисциплін традиційних форм і методів. Доведено, що управління навчанням основ правознавства з боку викладача за допомогою цієї теорії є адекватним специфічним закономірностям і структурі навчання людини [205].

Для нашого дослідження також становлять інтерес наукові праці вітчизняних учених, в яких так чи інакше вирішується проблема формування правових знань, умінь і навичок, правової культури і правосвідомості.

Так, зокрема Я. Кічук вважає, що «ефективність процесу формування правової компетентності студентів суттєво підвищиться за таких педагогічних умов, як-от: «усвідомлення особистістю на рівні переконань соціально-професійної значущості правової компетентності; актуалізація правової освіченості майбутніх фахівців; організація позитивного спілкування у підсистемах «викладач права – студент – вихованець», «студент – соціальний педагог-практик – супервізор», «студент – студентська академгрупа – майбутній фахівець»; стимулювання рефлексивної домінанти процесу взаємодії майбутнього соціального педагога з вихованцем у період практико-орієнтованого навчання» [63, с. 26-27].

Водночас, враховуючи предмет нашої дослідницької уваги, для результативного формування правових знань, умінь і навичок такої складової правової компетентності як мотиваційно-ціннісний компонент, зазначених умов недостатньо. Результати аналізу провідних у цьому ракурсі досліджень, та, зокрема, вченого В. Ситянина, свідчать про доречність зважати на такі умови:

«застосування принципів управління методичною роботою;

особистісно-орієнтована організація навчальних занять у системі методичної роботи ЗВО;

спрямованість на формування правових цінностей, знань, умінь, навичок;

створення необхідних передумов для осмислення цінності права, власних правових дій, установок;

підвищення загального рівня знання і розуміння нормативно-правової бази освіти, підвищення здатності використання і застосування знань права в науково-педагогічній діяльності;

методичне забезпечення процесу освіти;

практична спрямованість змісту навчання;

індивідуалізація професійно-правової підготовки;

урахування специфіки правових ситуацій професійної діяльності сучасного фахівця;

включення в активну пізнавальну і практичну правову діяльність;

сприяння усвідомленню потреби в підвищенні правової компетентності і загальної правової культури;

формування ціннісно-сміслового ставлення до права і правових аспектів діяльності фахівця;

виявлення і врахування психолого-акмеологічних умов розвитку (зміст, структура, фактори, рівні, критерії, показники);

врахування рівня сформованості професійно значущих властивостей (якостей), які сприяють творчому вирішенню завдань професійної діяльності;

застосування оптимального алгоритму, відповідних форм і методів» [181, с. 16].

З огляду на зазначене, у межах дисертаційного дослідження було проведено експертне оцінювання всього різноманіття сприятливих обставин щодо формування саме правової компетентності військовослужбовців за контрактом у навчальних центрах. Як зазначалось, процес формування правової компетентності передбачає засвоєння курсантами не окремих, відокремлених один від одного елементів правових знань, умінь та навичок, професійних і особистісних якостей, а оволодіння комплексною процедурою, в якій для кожного визначеного напрямку є відповідна сукупність освітніх компонентів, що мають особистісно-діяльнісний характер [130, с.117; 54]. «Це, зокрема, освітній компонент, що передбачає три пріоритетних завдання:

розвиток теоретичного компонента правової компетентності, який забезпечує військовослужбовців за контрактом загальноправовими знаннями, що сприяють успішному виконанню завдань за призначенням;

розвиток практичного компонента правової компетентності військовослужбовця за контрактом, який визначається, насамперед, сукупністю професійних умінь і навичок, що зумовлюють функціональну готовність до вирішення завдань правової діяльності;

розвиток особистісного компонента правової компетентності, який утворює такі професійні й особистісні якості, як професійно-світоглядні, професійно-поведінкові, особистісно-значущі.

Отже, правова освіта й правове виховання, а також соціалізація у правовому середовищі є основними засобами формування правової компетентності у військовослужбовців за контрактом» [130, с.117-118].

Як зазначено у підрозділі 3.1, до експертної групи було включено 16 викладачів. Кожному з них було запропоновано визначити в порядку значимості для формування правової компетентності педагогічні умови, з яких обрати чотири, найбільш впливові, на їх думку. Для цього було розроблено відповідний інструментарій (додаток М). За результатом експертного оцінювання із запропонованого переліку педагогічних умов найбільшу кількість балів було віддано за: професійну підготовку військовослужбовців на засадах

компетентнісного підходу з урахуванням моделі сучасного військовослужбовця за контрактом ДПСУ (58 балів); регулярний моніторинг якості фахової підготовки військовослужбовців за контрактом відповідно до вимог професійної діяльності (56 балів); інтеграцію змістових модулів правових дисциплін і дисциплін за фахом, де системостворювальною є роль елективних курсів (54 балів); забезпечення інформаційно-розвивального освітнього середовища через комплексне використання дидактичних ресурсів інформаційно-комунікаційних технологій (50 балів); активізацію професійного самовдосконалення військовослужбовців шляхом педагогічного керівництва цим процесом (40 балів) [130, с. 118].

Отже, зважаючи на результати експертної оцінки та особливості правової підготовки військовослужбовців за контрактом у навчальних центрах, висуваємо припущення, що формування правової компетентності військовослужбовців за контрактом ДПСУ буде результативним за таких *педагогічних умов*:

професійна підготовка військовослужбовців на засадах компетентнісного підходу з урахуванням моделі сучасного військовослужбовця за контрактом ДПСУ;

регулярний моніторинг якості фахової підготовки військовослужбовців за контрактом відповідно до вимог професійної діяльності;

інтеграція змістових модулів правових дисциплін і дисциплін за фахом, де системостворювальною є роль елективних курсів;

активізація професійного самовдосконалення військовослужбовців шляхом педагогічного керівництва цим процесом;

забезпечення інформаційно-розвивального освітнього середовища через комплексне використання дидактичних ресурсів інформаційно-комунікаційних технологій.

Обґрунтовуючи дослідницьку позицію, ми виходимо з того, що до професійної підготовки військовослужбовців Державної прикордонної служби України висунуто чіткі вимоги, зокрема такі, які існують у країнах ЄС. Так, агенцією FRONTEX в рамках співпраці країн – членів ЄС та асоційованих членів Шенгенської зони розроблено і впроваджено Уніфіковану програму підготовки

(далі – УПП) прикордонників країн ЄС. Ця єдина навчальна програма призначена лише для співробітників правоохоронних структур. Її розробка почалася на підставі рішення Європейської Ради в м. Севільї (червень 2002 року) і перша УПП була готова до впровадження в країнах ЄС 15 червня 2004 року. На підставі звіту моніторингової системи FRONTEX № 8 від 12 січня 2006 р. країни ЄС рекомендували оновити УПП.

Оновлення УПП почалося наприкінці 2005 року. Робота над УПП проходила в чотирьох робочих групах, які відповідали за Загальну частину і модулі «Повітряний кордон», «Сухопутний кордон» і «Морський кордон». До складу робочих груп входили 25 представників з 18 країн ЄС. Підготовлені робочими групами напрацювання пройшли оцінку в а) університетах на предмет відповідності педагогічним/освітнім вимогам; б) у фахівців FRONTEX та експертів із країн ЄС на відповідність тематиці охорони державного кордону.

На відміну від першого варіанта УПП, оновлений варіант містить уніфікований стандарт базової підготовки співробітників прикордонних служб європейських країн. Виходячи з рекомендацій Шенгенського кодексу про кордони, УПП наполегливо рекомендують для впровадження з уніфікованими стандартами підготовки в національні програми базової підготовки прикордонників. Зазначена УПП відповідає цілям і пріоритетам Копенгагенського процесу, в ній приділено велику увагу розвитку інтегрованого підходу до політики навчання й підготовки на рівні ЄС [17, с. 94-117].

Підтверджуючи тези про побудову професійної підготовки військовослужбовців за контрактом на засадах компетентнісного підходу очевидним є те, що в багатьох європейських країнах нині внесено зміни до навчальних програм, які спрямовані на те, щоб основні результати навчання базувались на здобутті тими, хто навчається, необхідних компетентностей. Більшість науковців говорить про те, що необхідно визначити, відібрати та ґрунтовно ідентифікувати обмежений набір компетентностей, які є найважливішими, інтегрованими, ключовими. На думку експертів, «створення умов для набуття необхідних компетентностей протягом усього життя

сприятиме продуктивності та конкурентності людини на ринку праці; скороченню безробіття завдяки розвитку гнучкої (адаптивної) та кваліфікованої робочої сили; розвитку середовища для інноваційних перетворень в умовах глобальної конкуренції» [70].

Запроваджуючи компетентнісний підхід у професійній підготовці військовослужбовців ДПСУ, необхідно узгоджувати освітні системи з метою надання прикордонникам простих можливостей інтегруватися в різні соціуми, зумовлених особливостями їх професійної діяльності. У такому разі освітні результати, зміст і процес освіти мають бути взаємоузгодженими. Компетентнісний підхід в освітньому процесі передбачає дотримання низки суто дидактичних умов. Перша з них ґрунтується на чіткому усвідомленні учасниками освітнього процесу дидактичної специфіки, що закладена в поняття «компетентність» як педагогічної категорії, а також може характеризуватися певним етапом в освітньому процесі, або його кінцевим результатом – результатом освіти.

Перелік освітніх компетенцій розглядається нами як задана соціальна норма освіченості тих, хто навчається, необхідна для їх подальшого ефективного функціонування в певній сфері людської діяльності, а оскільки ці компетенції набуваються поступово в процесі навчання, то рівень компетентності тих, хто навчається, на різних етапах навчання буде різним. на різних етапах навчання буде різним. Цим підтверджується рівневий характер компетентнісного підходу в навчанні та доцільність визначення послідовних рівнів у формуванні компетентності у суб'єктів учіння.

Позитивний кінцевий результат у навчанні передбачає проміжний контроль за його досягненням на визначених етапах цього процесу. Нормативний результат сформованості компетентності суб'єктів учіння також має передбачати контроль за послідовністю її формування з певним визначенням вимог до рівня сформованості їх компетентності на кожному з етапів освітнього процесу.

Методи, способи та терміни формування компетенцій (предметні, соціальні, особистісні) в суб'єктів учіння різняться залежно від їх виду. Означене формування може бути спеціальним (безпосереднім) чи контекстним (опосередкованим) та здійснюватись протягом певного часу – однієї навчальної теми або усього терміну навчання. Головною умовою реалізації компетентнісного підходу в навчанні є чітке визначення вимог до кінцевого рівня сформованості компетентностей військовослужбовців за контрактом.

Щодо моделі сучасного військовослужбовця за контрактом ДПСУ, то ми припускаємо, що за її основу можна взяти документи, оснований на проведенні пілотної атестації для некерівних посад військовослужбовців ДПСУ на сухопутному кордоні [93]. Відповідно до її змісту у військовослужбовців передбачено формувати базові компетенції, необхідні для всіх службовців прикордонної служби та додаткові функціональні компетенції, які необхідні для роботи на кожній окремій посаді.

СТРАТЕГІЯ	ЗАКОНОДАВСТВО	ЗВ'ЯЗКИ ТА ВІДНОСИНИ	УПРАВЛІННЯ
Управління ризиками	Міжнародне законодавство	Зв'язки з громадськістю	Законодавство, політика, процедури та стандарти
Управління діяльністю	Законодавча обізнаність	Урядові відносини	
Удосконалення процесів	Договірне законодавство	Внутрішнє спілкування	Звітування
Управління якістю	Загальне законодавство	Зовнішнє партнерство	Аудит та контроль
Організаційний розвиток	Судові справи	Прес-служба та ЗМІ	
Управління проектами	Правова підтримка		

Рис. 2.1 – Функціональні компетенції, необхідні військовослужбовцям за контрактом ДПСУ, які обіймають споріднені посади

На рис. 2.1 схематично подано перелік функціональних компетенцій, необхідних військовослужбовцям за контрактом ДПСУ, які обіймають

споріднені посади – дільничний інспектор прикордонної служби, інспектор прикордонного контролю, інспектор прикордонної служби.

Такий ракурс дає змогу розширити спектр дослідницької уваги, адже йдеться і про функції дільничного інспектора прикордонної служби, інспектора прикордонного контролю та інспектора прикордонної служби.

Крім того, компетенції мають 7 різних ступенів – від базового до гросмейстера (табл. 2.1). Кожен рівень містить опис з визначенням знань та умінь і рівня автономності та відповідальності. При цьому важливо розуміти, що не кожна компетенція має бути вищою на вищій посаді. Так, наприклад, технічна компетенція для керівника підрозділу по роботі з персоналом або розробки стратегії може бути на рівні практика або навіть на основному рівні.

Таблиця 2.1.

Фрагментарний вияв диференціації компетенцій військовослужбовців

Вияв	Рівень кваліфікації						
	Базовий	Основний	Практик	Спеціаліст	Експерт	Майстер	Гросмейстер
Знання							
Уміння							
Автономність і відповідальність							

Отже, професійна підготовка військовослужбовців на засадах компетентнісного підходу з урахуванням моделі сучасного військовослужбовця за контрактом ДПСУ розцінюється дієвою педагогічною умовою в процесі формування їх правової компетентності.

Щодо наступної педагогічної умови – регулярного моніторингу якості фахової підготовки військовослужбовців за контрактом відповідно до вимог професійної діяльності, яка покликана поліпшити процес формування правової компетентності зазначеної категорії військовослужбовців, то на її значущість вказує низка вітчизняних [21; 58; 71; 84; 95] і зарубіжних [112; 222; 230] учених. Крім того, теорію та деякі аспекти практичного застосування освітнього моніторингу розробляли В. Вікторов [21], В. Кальней [215], О. Касьянова [58] та інші.

Основним завданням запровадження системи моніторингу у професійній підготовці військовослужбовців за контрактом – здійснення прогнозу

подальшого розвитку об'єкта управління, крізь призму інформаційно-аналітичного забезпечення, ухвалення управлінських рішень учасниками освітнього процесу, направлених на узгодження дій та взаємовідносин для досягнення плануємих результатів. Предмету вивчення передумов становлення моніторингу в професійній підготовці приділяли свою увагу багато зарубіжних та вітчизняних учених.

Результати узагальнення наукових праць, в яких наводиться тлумачення поняття «моніторинг», свідчать, що донині чітко визначеного й однозначного трактування цієї дефініції немає. Це пов'язано з тим, що моніторинг належить до наукової і до практичної сфери діяльності. Він може розглядатися і як засіб дослідження реальності, або засіб, який забезпечує управління своєчасною та якісною інформацією. Здебільшого розуміння поняття моніторингу зводиться до таких тлумачень: 1) постійне відстеження результативності освітнього процесу (моніторинг навчальних досягнень суб'єктів учіння); 2) ототожнення з педагогічним контролем (моніторинг успішності); 3) вивчення певних параметрів функціонування системи освіти чи окремих її елементів (моніторинг якості підготовки фахівців з певної спеціальності, матеріально-технічного забезпечення навчальних закладів тощо); 4) засіб вироблення нової інформації, знань про стан досліджуваного об'єкта з метою прийняття управлінських рішень; 5) відповідність спеціально розробленим стандартам, нормам, вимогам.

З огляду на таку різноплановість наявних у професійній педагогіці тлумачень, під регулярним моніторингом якості фахової підготовки військовослужбовців за контрактом відповідно до вимог професійної діяльності розуміємо систему безперервного систематичного збору дослідницькими методами (аналіз, синтез, спостереження, експеримент та контроль) інформації про освітній процес з метою встановлення рівня підготовки фахівців, насамперед їх навчальних досягнень, та реалізації шляхів її удосконалення. Здійснення вищезазначеного моніторингу дасть змогу встановити: рівень підготовки випускників навчальних центрів ДПСУ; відповідність змісту освіти сучасним вимогам суспільства та міжнародним стандартам у сфері охорони кордону;

чинники, що впливають на якість навчання; доцільність внесення змін до стандартів підготовки військовослужбовців за контрактом.

Отже, у процесі формування правової компетентності військовослужбовців за контрактом моніторинг розглядається як один з основних засобів контролю за відповідністю наявних результатів системи професійної підготовки запланованим цілям, що дозволяє оцінити ступінь їх досягнення, з'ясувати причини відхилень та визначити чинники, які потрібні для їх розвитку, зміни ситуації тощо. Моніторинг сприяє вдосконаленню інформаційного забезпечення фахової підготовки військовослужбовців як важливої умови ефективного управління цим процесом, спрямовує інформаційне забезпечення на розвиток суб'єктів учіння та гармонізацію освіти. Таке відстеження дає змогу зорієнтуватися на результат, який співвідноситься не лише з державним замовленням, а й з особистісними досягненнями тих, хто навчається.

Щодо наступної педагогічної умови – *інтеграція змістових модулів правових дисциплін і дисциплін за фахом, де системостворювальною є роль елективних курсів*, акцентуємо насамперед на змісті поняття «елективні курси».

З латинського терміну «electus» означає «обраний», «вибраний», з англійської – elective, з французької – électif.

Сучасні дослідники витлумачують елективні курси як обов'язкові навчальні курси, що «входять до профілю навчання, які розширюють і поглиблюють зміст певного предмета і які обираються самими суб'єктами учіння відповідно до їх інтересів, уподобань і потреб» [172]. До того ж вважається, що «елективні курси повинні мати таку ж предметну спрямованість, що і профільний курс» [143, с. 111]. Серед елективних курсів розрізняють предметні, інтегративні (міжпредметні) курси, які не входять у базовий навчальний план.

Відтак, основним завданням предметних курсів є розширення і поглиблення знань з предметів, які є складовою частиною базового навчального плану. Головною метою ж міжпредметних елективних курсів є інтеграція знань між навчальними дисциплінами.

Проаналізувавши науково-педагогічну літературу, ми дійшли висновку, що елективні курси спроможні підвищувати рівень сформованості професійної компетентності особистості. З урахуванням вищезазначеного, з метою підвищення рівня сформованості правової компетентності у військовослужбовців за контрактом доцільно запровадити елективні курси у навчальних закладах Державної прикордонної служби України. Враховуючи специфіку Кінологічного навчального центру і Навчального центру морської охорони та схожість навчальних програм в обох навчальних закладах щодо предмету «Правова підготовка», вирішили провести анкетування навчальних груп на предмет проходження за власним бажанням елективного курсу за правовою тематикою. Так, опитування пройшли у КНЦ – 62, а НЦМО – 40 військовослужбовців, що проходили у 2018 році базову підготовку (табл. 2.2):

Таблиця 2.2.

Зацікавленість респондентів у впровадженні елективних курсів

Назва навчального закладу	Так, мені цікаво	Мені однаково	Не цікавить
Кінологічний навчальний центр ДПСУ	32 (51,62 %)	12 (19,35 %)	18 (29,03 %)
Навчальний центр морської охорони ДПСУ	21 (52,5 %)	8 (20 %)	11 (27,5 %)

Слід зауважити, що при створенні елективних курсів ми врахували низку ознак, які мають бути їм притаманні, а саме:

різноманіття курсів, враховуючи особливості підготовки (для фахівців кінологічного та морського профілів);

короткочасність (від 6 до 16 годин);

оригінальність назви та змісту;

нестандартизованість курсів;

закінчення курсу має бути визначено якою-небудь роботою (проект, контрольна робота, практичні завдання і т.п.).

Розроблений нами елективний курс відповідає таким критеріям:

зміст програми курсу підпорядкований новим правовим проблемам;

мотиваційний потенціал курсу становить пріоритет методичних зусиль; зміст курсу узгоджений з обраним критеріальним підходом до збагачення правової компетентності курсантів.

З урахуванням вищезазначеного апробовано два елективні курси – «Правоохоронна діяльність (моряк)» та «Правоохоронна діяльність (кінолог)».

Для перевірки результатів ефективності ми запровадили елективні курси з курсантами, що виявили зацікавленість. До проведення занять ми долучили викладачів навчальних центрів ДПСУ. З ними було проведено детальний інструктаж та роз'яснено суть елективних курсів та порядок їх проведення. Усі заняття проводились за рахунок часів самопідготовки [132, с. 25-26].

Формування правової компетентності військовослужбовців за контрактом ДПСУ пов'язано з *активізацією професійного самовдосконалення шляхом педагогічного керівництва цим процесом*. На дієвість такої умови вказує низка науковців. Зокрема О. Діденко у дослідженні педагогічних умов професійного самовдосконалення майбутніх офіцерів висуває гіпотезу і доводить, що «професійне самовдосконалення курсантів набагато активізується за умови оптимального педагогічного керівництва професійним самовдосконаленням майбутніх офіцерів у процесі їх професійної підготовки у вищих військових навчальних закладах» [39]. Сутність педагогічного керівництва самовдосконаленням полягає в системі навчальних, виховних, організаційних заходів, що створюються та «функціонують зв'язки і відносини, які дають змогу ефективно впливати на свідомість і поведінку курсантів, характер їхньої роботи над собою. Ці зв'язки забезпечують можливість узгодити педагогічні зусилля суб'єктів керівництва за цілями, часом, змістом, основними напрямками» [133, с. 444-455].

На думку О. Діденко, «керівництво самовдосконаленням майбутніх офіцерів покликане забезпечити, по-перше, потребу в самовихованні і його суспільно цінну мотивацію; по-друге, включення кожного курсанта в процес активної роботи над собою; по-третє, активізацію і підвищення рівня самовиховання тих, хто над собою працює; по-четверте, створення необхідних умов, що стимулюють процес самовиховання» [38, с. 10].

На актуальність педагогічного керівництва процесом формування готовності студентів до професійного самовдосконалення вказує і Л. Дудікова. Дослідниця пропонує цей процес будувати на основі індивідуального підходу, шляхом налагодження суб'єкт-суб'єктної взаємодії та діалогічного спілкування між студентами і викладачами, що спрямована на формування стимулів та мотивів, формулювання настанови для студентів на досягнення мети, планування, консультування, розробку посібників, рекомендацій та інших дидактичних матеріалів на допомогу студентові в організації самостійної пізнавальної діяльності, розробку систем її контролю та оцінювання результатів [42, с. 289-293]. При цьому в процесі організації навчання викладачам потрібно створювати висококультурне середовище емпатійної та творчої взаємодії зі студентами в пізнавальній, дослідницькій, предметній діяльності та при спілкуванні.

Доцільно також звертати увагу на те, щоб викладач бачив у кожному студенті унікальну особистість; уважав головною точкою опори у своїй діяльності повагу особистої гідності майбутніх фахівців; був не «носієм істини в останній інстанції», а джерелом інформації й досвіду, значимим експертом з тих питань, якими цікавляться студенти; був доступним для кожного студента, виявляв активність у взаємодії, був здатним до співпереживання; постійно прагнув розуміти себе й інших, оцінювати свої можливості, розвивати їх і управляти собою [43].

А. Громцева розглядає самоосвіту як цілеспрямовану систематичну пізнавальну діяльність особистості з метою вдосконалення власної освіченості. Категорійні ознаки цілеспрямованості та систематичності вказують на керований характер самоосвіти (організація власних дій). У цьому тлумаченні поняття «самоосвіта» представлене як задоволення внутрішніх потреб особистості, власних бажань» [31].

На основі результатів аналізу низки наукових праць можна зробити висновок про єдиний шлях здобуття знань – розумову і фізичну діяльність самих курсантів, якою керує педагог. Від того, як її організовано і якими засобами вона

впроваджується, залежить якість знань, умінь і навичок, яких суб'єкти учіння набувають у процесі цієї діяльності. Досвід пізнавальної самостійності військовослужбовцям можна передати лише за безпосереднього залучення їх до процесу, що потребує використання власних зусиль думки, волі, почуттів, забезпечує опанування досвідом пізнавальної самостійності. Саме через досвід відбувається засвоєння.

Остання вагома, на нашу думку, педагогічна умова – *забезпечення інформаційно-розвивального освітнього середовища через комплексне використання дидактичних ресурсів ІКТ.*

Вчений В. Ягупов слушно наголошує, що в інформаційному суспільстві якість професійної освіти зумовлюється «...не тільки загальною її інформатизацією, тобто кількістю комп'ютерів й інформаційних баз, а насамперед підготовленістю, готовністю та здатністю учня як суб'єкта навчальної та майбутньої професійної діяльності, і педагога як суб'єкта викладання та професійного буття до постійної та системної роботи з інформацією та ефективною її перероблення з метою формування та розвитку нових системних та об'єктивних знань щодо природи, суспільства та особи, а також їх постійного вдосконалення» [225, с. 152].

Процес інформатизації суспільства, крім сфер суспільного виробництва, суттєво впливає на багаторівневу систему вітчизняної освіти. Не винятком є і військова освіта. Зважаючи на те, що прикордонник є невід'ємною частиною інформаційного суспільства, суттєвому покращенню його професійної підготовки може сприяти сучасне інформаційно-освітнє середовище, в якому має бути створено необхідні умови, засоби і технології для навчання. Маємо на увазі вдосконалення процесу інформатизації прикордонних навчальних закладів шляхом системного впровадження та використання ресурсів інформаційно-комунікаційних технологій.

Таким чином, у результаті наукового пошуку шляхів розв'язання проблеми формування правової компетентності військовослужбовців за контрактом ДПСУ

можна зробити висновок про те, що цей процес буде результативним, за таких педагогічних умов:

професійна підготовка військовослужбовців на засадах компетентнісного підходу з урахуванням моделі сучасного військовослужбовця за контрактом ДПСУ;

регулярний моніторинг якості фахової підготовки військовослужбовців за контрактом відповідно до вимог професійної діяльності;

інтеграція змістовних модулів правових дисциплін та дисциплін за фахом, де системоутворювальною є роль елективних курсів;

активізація професійного самовдосконалення військовослужбовців шляхом педагогічного керівництва цим процесом;

забезпечення інформаційно-розвивального освітнього середовища через комплексне використання дидактичних ресурсів ІКТ.

Деталізуємо зміст і методику експериментальної роботи, спрямовані на впровадження обґрунтованих педагогічних умов.

2.3. Модель організаційної системи формування правової компетентності військовослужбовців за контрактом

Аналіз наукового фонду з проблематики системного підходу до досліджень (М. Козяр, В. Моторіна, К. Платонов, Л. Рувинський, З. Слєпкань, В. Ягупов та ін.) показує, що в загальному трактуванні елементами методичної системи формування правової компетентності у військовослужбовців за контрактом є цілі підготовки, зміст, організаційні форми, методи, педагогічні технології навчання.

Справа в тому, що конструктивна й методична система передбачає певні маркери. Так М. Козяр [68] стверджує, що у структурному плані методичну систему підготовки фахівців утворюють кілька комплексів: комплекс елементів, зміст, сукупність допоміжних методик, сукупність цілей та сукупність зв'язків [129, с. 119]. В. Моторіна [98] в моделі професійної підготовки фахівців виокремлює змістовий, процесуальний, управлінський блоки, блок особистісних

якостей та блок практичної підготовки. Дослідниця небезпідставно зазначає, що практичну складову потрібно розглядати як результат професійної підготовки, що визначає рівень професіоналізму [129, с.119].

На думку М. Фіцули [203], вихідним у вищезазначеному плані має бути чітке розуміння педагогічної сутності моделі, а вона ґрунтується на основі теоретико-методологічного аналізу та має адекватно відобразити предмет дослідження. Учений зауважує на тому, що при побудові моделі необхідно брати до уваги певну педагогічну інформацію, а саме: «по-перше, про умови діяльності та розвитку, про фактори та характер їхнього впливу на суб'єкт діяльності, про регуляцію діяльності, її «психологічну ціну»; по-друге, про особистісні характеристики суб'єкта діяльності, які потрібно розвинути до рівня професіоналізму» [129, с. 119-120].

О. Сухоп'яткін та О. Гавалюх [189] визначають концептуальну модель системи підготовки як опис на якісному рівні принципів її побудови, структури, функцій, складу навчально-тренувальних і програмно-апаратних засобів та послідовності їх функціонування, а також основних питань організації контролю за рівнем знань та навичок спеціалістів і процедур керування процесом підготовки [129, с. 120].

В. Ягупов виділяє таку універсальну структуру професійної компетентності майбутніх спеціалістів для моделювання:

а) ціннісно-сміслову, мотиваційну та особистісну ставлення майбутнього фахівця професійної діяльності, тобто її суб'єктна значущість для буття людини як соціального та професійного суб'єкта;

б) професійні теоретичні та практичні знання, які дають уявлення про те, ЩО необхідно робити та ЯК робити;

в) здатність до практичної реалізації цих знань у професійній діяльності, поведінки та спілкування як суб'єкта професійної діяльності;

г) готовність до актуалізації цих знань, навичок, умінь та здібностей, а також свого особистісного та професійного потенціалів у професійній діяльності, а також поведінці та спілкуванні;

д) професійно важливі якості, тому що кожна спеціальність пред'являє конкретні вимоги до якостей, якими має володіти спеціаліст; наприклад, у ринкових

умовах такими провідними якостями для більшості фахівців є професійна мобільність, самостійність, творчість, автономність, здатність до ризику;

е) професійна суб'єктність, тобто самодетермінація, саморегуляція, саморефлексія, самоконтроль та самооцінка професійної діяльності, своєї поведінки, спілкування в суспільстві, професійного середовища» [220, с.144-152].

С. Оргєєва, В. Хачатрян В., Л. Черниш [110] вбачають наукову цінність системного підходу в такому: полягає в єдиному принципі, що відображає світоглядний рівень дослідження; як універсального методу пізнання; як технології дослідження, що протистоїть стихійності, суб'єктивізму і створює умови для послідовності та стабільності наукових пошуків. Крім того, великі евристичні можливості системного підходу і, відповідно, системного аналізу, полягають у спроможності вивчення явищ у цілісності, неподільності та комплексності, що дає змогу множинності опису структури шляхом виокремлення сукупності компонентів, елементів та взаємозв'язків як одного з одним, так і з макросередовищем, соціумом [129, с. 120].

Під час розгляду системи формування професійної компетентності майбутніх фахівців О. Березюк [15] визначає дидактичні умови, за яких вона може бути успішною, а саме: «забезпечення інтеграції необхідної інформації з основним програмним матеріалом навчальних предметів; забезпечення взаємозв'язку навчальної та пізнавальної діяльності в процесі формування фахової компетентності; опанування виховними цінностями та відповідними культурними здобутками» [129, с. 120].

На важливе значення використання системного підходу вказує Т. Поясок [149]: «оптимізація процесу навчання можлива лише через вивчення закономірностей і вдосконалення структури дидактичної системи. Застосування системного підходу в дослідженні створює можливості для виявлення взаємозв'язків і взаємозалежностей складових педагогічного процесу, їх структурування, оптимізації, організації і регуляції» [129, с. 120].

Низку переваг системного підходу при дослідженні складно організованих об'єктів виокремлюють С. Гончаренко та В. Кушнір [67]. Зокрема вчені

вважають, що «системний підхід дає можливість структурувати педагогічне явище й визначити в ньому складові різної природи; результативний ефект впливу розглядати як «системний ефект» в контексті оптимізації процесів; одночасно вести дослідження з позиції диференціації і цілісності на основі принципу їхньої взаємної доповнюваності; використовувати синтез знань різних наук; будувати систему дослідження у вигляді ієрархічної чи мережевої моделей або їхніх комбінацій, що дозволяє визначити між складовими як зв'язки субординації, так і зв'язки координації; виокремити об'єкт дослідження із середовища з одночасним встановленням зв'язків і взаємодій об'єкта дослідження із середовищем» [129, с. 120].

Незважаючи на велику кількість досліджень щодо трактування педагогічного сенсу модельного підходу, бракує таких досліджень, які б відображали своєрідність методичної системи підготовки військовослужбовців за контрактом та її важливих складових. Зазначимо, що ми поділяємо думку тих дослідників, які «трактують моделювання в широкому сенсі як особливий пізнавальний процес, метод теоретичного та практичного опосередкованого пізнання, коли суб'єкт замість безпосереднього об'єкта пізнання вибирає чи створює схожий із ним допоміжний об'єкт-замісник (модель), досліджує його, а здобуту інформацію переносить на реальний предмет вивчення» [18, с. 683].

Дотримуємося погляду, що моделювання – це загальнонауковий метод дослідження тих чи інших явищ. Він полягає в побудові та дослідженні особливих об'єктів-моделей (матеріальних або знакових) та інших об'єктів-оригіналів або прототипів. Модель дає змогу подати результат педагогічного дослідження в узагальненому вигляді, системно відобразити властивості та характеристики такого педагогічного явища, як професійна підготовка військовослужбовців за контрактом [129, с.121].

Моделювання – це «науковий метод непрямого (опосередкованого) дослідження об'єктів пізнання, безпосереднє вивчення яких з певних причин неможливе, ускладнене, неефективне чи недоцільне, через дослідження їхніх моделей – предметних, знакових чи уявних систем, що відповідно відтворюють,

імітують чи відображають певні характеристики (властивості, ознаки, принципи внутрішньої організації або функціонування) оригіналів» [96, с. 392].

Отже, під час розроблення моделі формування правової компетентності важливим є врахування її цілей, зокрема те, що вона спрямована на оволодіння сукупністю загальних теоретичних і практичних знань, навичок і вмінь військовослужбовців за контрактом у галузі права. Правова компетентність передбачає засвоєння персоналом не тільки правозастосовних норм, а й знання нормативно-правових документів, інструкцій службової діяльності [129, с. 121].

У нашому розумінні провідна мета формування правової компетентності молодших фахівців у навчальних центрах Державної прикордонної служби України полягає в тому, щоб систематизувати правові знання військовослужбовців для компетентного виконання ними службових обов'язків з охорони державного кордону, передбачених посадовими обов'язками. Деталізуємо «знаннєвий» блок, яким має володіти військовослужбовець за контрактом ДПСУ. Так, у чинних програмних документах підготовки цієї категорії персоналу вказується на необхідність знання норм законодавства України, насамперед з прикордонних питань. Зокрема, випускник має знати: базові правові документи, що регламентують службову діяльність; обов'язки інспекторів прикордонної служби; права та порядок їх використання інспекторським складом під час виконання покладених завдань; заходи, які здійснює інспектор щодо виявлення, попередження та припинення адміністративних правопорушень на ділянці кордону; зміст та основні поняття правопорушення та злочину, їх склад та елементи; поняття, завдання та систему криміналістики; правила роботи зі слідами, залишених на контрольно-слідовій смузі; склад адміністративних правопорушень, передбачених КУпАП, що входять до компетенції ДПСУ (ст. 85, 92, 121¹, 185¹⁰, 191, 195, 202, 203, 203¹, 204¹, 204² 204, 205, 206, 206¹); процесуальні документи, що складаються про адміністративні правопорушення; порядок провадження в справах про адміністративні правопорушення; повноваження посадових осіб Державної прикордонної служби України під час розгляду справ про адміністративні правопорушення [129, с. 121-122].

З огляду на вищезазначене правомірно вважати, що провідні завдання методичної системи формування правової компетентності військовослужбовців за контрактом полягають в тому, щоб:

виявити, оцінити матеріальні, організаційні, педагогічні можливості суб'єктів професійної підготовки;

розвинути їх професійний потенціал, сприяючи реалізації їхніх здібностей у професійній діяльності;

створити необхідні умови для ефективної й цілеспрямованої професійної підготовки військовослужбовців за контрактом – забезпечити педагогічно вмотивований вибір форм, методів, прийомів і засобів;

удосконалити управління процесом професійної підготовки, що передбачає аналіз результатів, корекцію освітньої діяльності;

забезпечити психолого-педагогічну готовність офіцерів до професійної підготовки військовослужбовців за контрактом [129, с. 122].

Можна припустити, що узагальнений результат формування правової компетентності військовослужбовців за контрактом доцільно осмислити через ідеалізовану модель військовослужбовця за контрактом – «образ професіонала». Аналізуючи довідкові джерела юридичного спрямування та психолого-педагогічну літературу, ми впевнились, що ідеальний образ військовослужбовця має відображати такі блоки, які узагальнено постають як «сформована професійна вмотивованість», «здібності та якості», «професійні знання і навички». Практика правової підготовки військовослужбовців за контрактом свідчить про необхідність визначення цілей підготовки й самим об'єктом. Це сприяє більш виваженому підходу військовослужбовця за контрактом до своєї професійної діяльності, до розуміння принципової значущості відповідних професійних якостей [129, с. 122].

З огляду на мету та завдання правової підготовки, її організацію, принципове значення мають принципи навчання; вони розглядаються «важливою складовою моделі» [7, с. 164]. Ми поділяємо думку В. Моторіної [98] щодо надання базового значення в правовій підготовці сукупності таких принципів: професійно-

педагогічної спрямованості навчання; багаторівневості підготовки військовослужбовця за контрактом; особистісно-професійного розвитку, що потребує спрямованості навчання не тільки на професійну підготовку, а й на розвиток особистості; принцип єдності теоретичної і практичної підготовки; принцип урахування мотивації до навчання; принцип урахування міжпредметних зв'язків; принцип технологічної професійної підготовки [129, с. 122].

Системоутворювальною нами розглядається роль принципу професійної спрямованості. Про його важливість стверджують дослідники проблематики професійної підготовки [79, с. 96]. Для реалізації професійної спрямованості навчання потрібно підготувати відповідний навчальний матеріал і навчальний процес у цілому. Напрямою такої організації має на меті сформувати у військовослужбовців професійно значущі знання. Серед умов реалізації цього принципу важливе значення має добір професійно значущих галузей знання, серед яких правознавство. Для реалізації суто професійної спрямованості у навчанні вчені З. Курлянд, Р. Хмельок, А. Семенова та ін. [7] констатують важливе значення такого:

виявлення та систематизація професійно значущих знань та вмінь;
визначення завдань, питань для формування професійно значущих знань та вмінь;

розроблення методики формування професійно значущих знань та вмінь.

До того ж, у нашому розумінні, окреслені принципи, що взаємопов'язані між собою, є стрижнем системи формування правової компетентності військовослужбовців за контрактом. Обізнаність у принципах та їхнє втілення в процес правової підготовки дозволяють офіцерові-викладачу знайти оптимальний підхід до вибору і спрямування індивідуальної траєкторії становлення військовослужбовців за контрактом, креативно вирішувати педагогічні завдання з урахуванням «суб'єктивності» та «об'єктивності», визначати педагогічні умови та конструктивно вибудовувати процес правової підготовки. Але, як слушно зауважує О. Барабанщиков, визначення принципів не є самоціллю, а виступає своєрідним компасом, керівництвом до дій [129, с. 122-123].

Дидактична мета, завдання правової підготовки, принципи організації визначають її зміст. Саме від змісту великою мірою залежить якість педагогічних зусиль. *Зміст правової підготовки* передбачає ознайомлення і засвоєння військовослужбовців із завданнями Державної прикордонної служби України як правоохоронного органу спеціального призначення. У процесі правової підготовки військовослужбовці оволодівають спеціальними знаннями та навичками, що є відображенням здатності охороняти державний кордон [129, с. 123].

Складовими методичної системи формування правової підготовки відповідно до мети й закономірностей професійної підготовки є також *форми, методи і прийоми, дидактична технологія*. Сьогодні в загальній і військовій педагогіці вже склалось уявлення про порівняльну ефективність арсеналу методів, форм, засобів і прийомів навчання та виховання. Як переконає досвід й результати дослідно-експериментальної роботи, для формування правової компетентності військовослужбовців за контрактом найважливіше значення мають інтерактивний характер занять із спеціальної та гуманітарної підготовки.

Провідними формами занять з військовослужбовцями є такі: лекції, розповіді, бесіди, семінари, практичні заняття, групові вправи, самостійні заняття під керівництвом викладача, тренування (тренінги) за фахом, самостійна підготовка, контрольні заняття, заліки з широким використанням об'єктів навчально-матеріальної бази, а також семінари-дискусії, спецкурси, факультативи, форми Інтернет-самоосвіти та ін. [129, с. 123; 159].

Крім того, потрібно застосовувати тренінгові технології, кейс-технології, проблемно-розвивальне навчання, технології навчального проєктування, портфоліо, технології імітаційно-ігрового навчання, інформаційно-комунікаційні технології, веб-квести, презентації, методичний інструментарій елективних курсів «Правоохоронна діяльність (моряк)» та «Правоохоронна діяльність (кінолог)».

Водночас ми врахували, що формування правової компетентності не є лише одностороннім впливом на військовослужбовців. Це взаємодія різних об'єктів і суб'єктів: індивідуальних (конкретних офіцерів) та групових (мікрогруп, колективів). Складовими методичної системи формування правової компетентності є суб'єкти

підготовки [129, с.123]. Крім того, професіоналізм та педагогічну майстерність офіцерського складу складно переоцінити. Йдеться не лише про його професійні знання, уміння та навички щодо розвитку в особового складу відповідних професійно важливих знань, умінь та навичок під час занять з професійної та гуманітарної підготовки, а й про здатність офіцерів сформувати належне ставлення військовослужбовців до виконання службових обов'язків з охорони державного кордону. Встановлено значущість їх здатності на високому рівні вирішувати насамперед навчальні та оперативно-службові завдання через моделювання умов та обстановки охорони державного кордону та внесення елементів змагання у прикордонну службу [7, с. 8].

Не менш важливе значення має узгоджена й скоординована педагогічна діяльність командирів, органів військового управління та адміністративних органів навчальних центрів ДПСУ. Це потребує від усіх офіцерів володіння основами військової науки, юридичної психології, правової педагогіки, передовим досвідом виховної роботи, а також пошуку нових шляхів навчання і виховання військовослужбовців. Адже йдеться про організацію професійної підготовки і такі форми діяльності, які опосередковано впливають на професійну підготовку, зокрема бойове чергування, несення вартової й внутрішньої служби. Ці форми професійної діяльності сприяють формуванню як спеціальних, так й індивідуальних, особистісних, професійних якостей [129, с.124].

Отже, методичну систему формування правової компетентності військовослужбовців за контрактом можна розуміти як комплексне утворення з відповідними складовими: цілями підготовки, організаційними формами та змістом, методами та засобами. Під час побудови моделі важливе значення має врахування дидактичних основ професійної підготовки та особливостей, пов'язаних із виконанням покладених на військовослужбовців за контрактом обов'язків. Елементами методичної системи формування правової компетентності військовослужбовців за контрактом є мета та завдання професійної підготовки, закономірності цього процесу, принципи навчання і виховання, оптимальний вибір і використання методів, форм, засобів і прийомів, діагностування й урахування рівня

професійної підготовленості військовослужбовців за контрактом, узгоджена педагогічна діяльність офіцерів навчальних центрів ДПСУ [129, с. 124].

Професійно орієнтовану модель формування правової компетентності військовослужбовців за контрактом пропонуємо подати у вигляді чотирьох взаємопов'язаних блоків: теоретико-методологічного, цільового, змістово-процесуального й контрольного-оцінювального (рис. 2.2). Теоретико-методологічний блок містить педагогічні підходи до професійної підготовки військовослужбовців за контрактом (курсантів) навчальних центрів до формування правової компетентності (системний, особистісно-орієнтований, аксіологічний, інноваційний; компетентнісний, практико-діяльнісний), закономірності освітнього процесу у навчальних центрах ДПСУ (загальні й конкретні) і принципи (загальнодидактичні та специфічні) викладання елективного курсу «Правоохоронна діяльність».

Зазначені нами та адаптовані до професійної підготовки військовослужбовців за контрактом педагогічні підходи (системний, особистісно орієнтований, культурологічний, аксіологічний, інноваційний, компетентнісний, практико-діяльнісний) розглянуто в працях О. Савченко, О. Сухомлинської, Г. Троцько та інших науковців.

Системний підхід передбачає взаємопов'язані компоненти системи професійної підготовки військовослужбовців за контрактом (курсантів) як зміст правової компетентності; посадові функції (компетентності) – результати навчання; засоби оцінювання рівня професійної підготовки до виконання службових обов'язків; організаційно-методичне забезпечення формування правової компетентності в навчальних центрах ДПСУ. Особистісно-орієнтований підхід потребує визнання курсанта як свідомого суб'єкта власної життєдіяльності та професійної підготовки, передбачає опору в процесі професійної підготовки на активність, здатність до вдосконалення, забезпечення активності, самостійності його в здобутті актуальних знань, активної інтелектуальної й соціальної дії; побудову системи професійної освіти, орієнтованої на індивідуалізацію навчання й соціалізацію курсантів з огляду на реальні потреби професійної діяльності.

Культурологічний підхід прогнозує ставлення до курсантів навчальних центрів ДПСУ. Інноваційний підхід передбачає здатність до сприйняття нових ідей і методів, а також використання їх на практиці у правоохоронній діяльності, формування в курсантів ініціативних та креативних здатностей, соціальної й моральної відповідальності; вибір змісту та засобів цієї підготовки відповідно до кращого європейського освітнього простору.

Реалізація аксіологічного або ціннісного підходу дасть змогу цілеспрямовано впливати на формування правової компетентності військовослужбовців за контрактом та сприяти розвитку суб'єктного потенціалу курсантів (їх особистісне зростання); активність, здатність до нових ідей; власний інноваційний потенціал (знання, вміння, особистісні якості, досвід та ін.) – спрямованість на майбутнє, на їх розвиток і використання для успішної службової діяльності; зміна змісту, форм та умов професійної підготовки.

Випереджувальний підхід передбачає розвиток освітньої галузі, скасування різниці між рівнем підготовленості курсантів із вимогами, які висуваються суспільством до них, на основі прогнозу проєктивних заходів, що дають можливість завчасно активно впливати на зміст освітніх програм.

Компетентнісний підхід є системоутворювальним у професійній підготовці до формування правової компетентності військовослужбовців за контрактом. Відповідно до нього професійна діяльність є складником правової компетентності військовослужбовця й результатом професійної підготовки в навчальних центрах.

Практико-діяльнісний підхід передбачає організацію діяльності суб'єкта підготовки як активного суб'єкта пізнання, спілкування, професійного розвитку як майбутнього фахівця шляхом формування понятійно-категоріального апарату, засвоєння когнітивних алгоритмів професійної діяльності, розв'язання проблемних ситуацій, розвитку рефлексивності; динаміки й самореалізації професійно-диференційованих інтересів особистості.

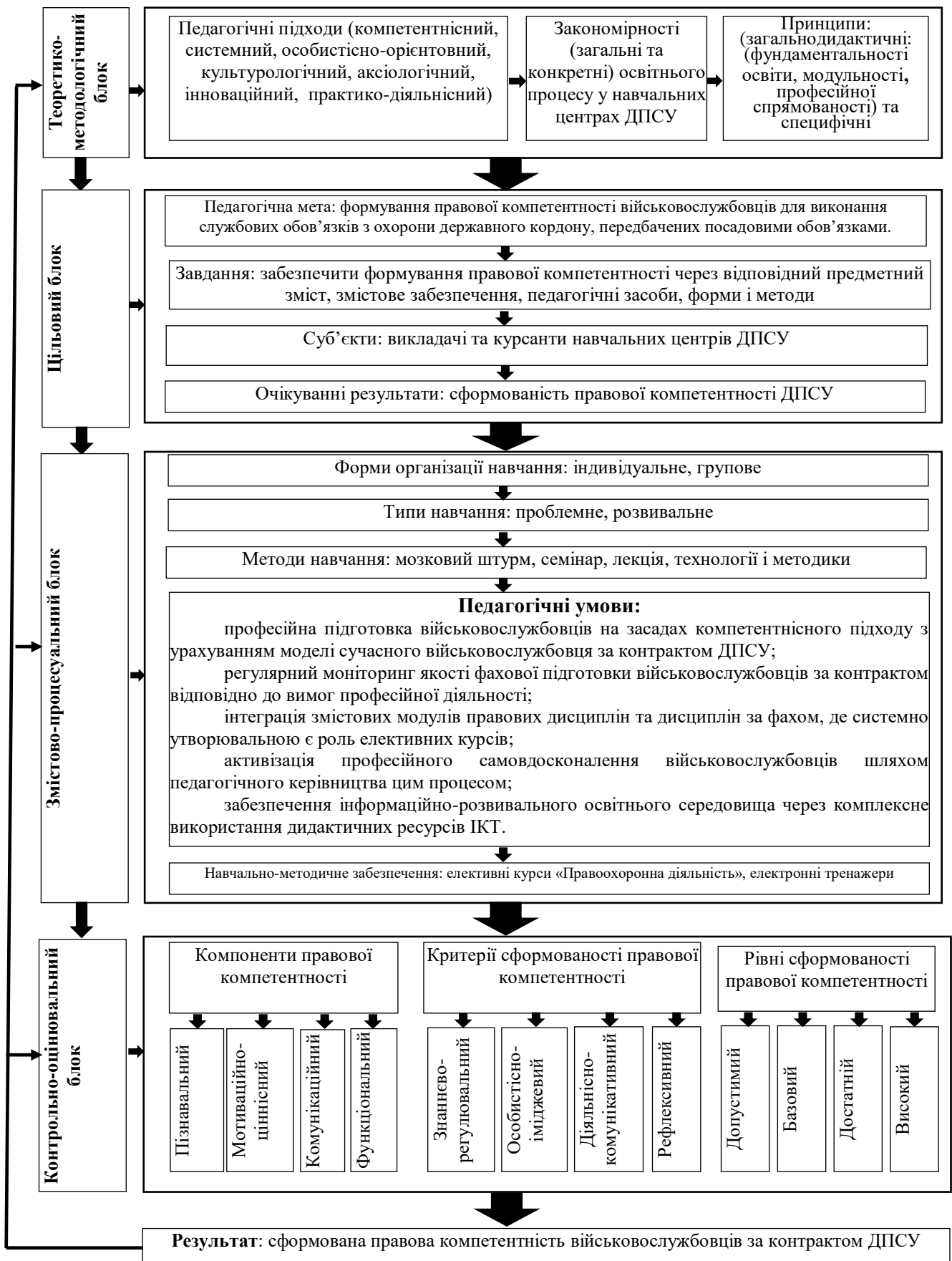

Рис. 2.2 – Професійно орієнтована модель формування правової компетентності військовослужбовців за контрактом

Професійна підготовка військовослужбовців за контрактом здійснюється на основі загальних і конкретних закономірностей освітнього процесу в навчальних центрах ДПСУ.

Для досягнення мети й виконання завдань професійної підготовки курсантів варто «дотримуватися загальних дидактичних принципів (науковості, систематичності й послідовності, свідомості навчання, активності й самостійності, наочності, ґрунтовності, зв'язку навчання з практичною діяльністю, єдності освітніх, розвивальних і виховних функцій навчання)» [78] та специфічних принципів викладання елективних курсів «Правоохоронна діяльність (кінолог)» та «Правоохоронна діяльність (моряк)» (опори на науково-дослідницькі компетентності; організації проблемного навчання; інтегрованості; стимулювання до нового; комплексності).

Так, принцип науковості професійної підготовки курсантів до виконання службових обов'язків передбачає, що предметний зміст відповідає досягненням у правоохоронній галузі, водночас забезпечує курсантів новітньою науковою інформацією з правової підготовки, яку систематизовано в межах елективних курсів «Правоохоронна діяльність (кінолог)» та «Правоохоронна діяльність (моряк)». Принцип систематичності й послідовності реалізовано завдяки опорі на здобуті знання, уміння й навички з навчальних дисциплін «Правова підготовка», «Використання кінологів із службовими собаками», «Тактика прикордонної служби», «Тактика прикордонного контролю», «Основи прикордонної служби морської охорони».

Принцип свідомості навчання виявляється в тому, що курсанти проходять професійну підготовку в системі професійної освіти на основі державного замовлення. Важливу роль відіграє бажання курсантів набути навичок професійної діяльності, їхнє намагання опанувати майбутню професію. Принцип активності й самостійності передбачає застосування активних форм подання матеріалу (лекції, рольові-ігри, розв'язання ситуаційних завдань тощо), участь курсантів у самооцінюванні й взаємооцінюванні результатів навчальної діяльності, розвиток рефлексивних умінь. Ефективне використання власних знань, умінь,

досвіду курсантів, а також професійної інформації сприятиме досягненню професійних цілей.

Зважаючи на принцип наочності, доцільно створити умови для демонстрації виконання службових обов'язків; вирішення ситуативних завдань на практичних заняттях, у межах яких курсанти можуть кваліфікувати правопорушення, що можуть статися в реальному житті, отримувати результати (навчальні, методичні, наукові тощо). Цей принцип забезпечується завдяки впровадженні елективних тренажерів з адміністративно-юрисдикційної діяльності.

Принцип ґрунтовності реалізовано через виокремлені компетентності, яких потрібно набути в результаті навчальної діяльності; предметний зміст, навчально-методичне забезпечення та адекватні до них засоби оцінювання (оцінювання рівня сформованості правової компетентності, критерії, показники й рівні комплексного оцінювання професійної підготовки курсантів.

Реалізація принципу зв'язку навчання з практичною діяльністю показує, що професійна підготовка курсантів відповідає службовим потребам; процес викладання й навчання побудовано на основі досліджень реальних проблем формування правової компетентності та їх розв'язання за допомогою здобутих знань, умінь і навичок.

Поєднання освітніх, розвивальних і виховних функцій навчання забезпечує військовослужбовців за контрактом (курсантів) знаннями, вміннями й навичками в правоохоронній галузі; формування компетентностей, необхідних для виконання службових обов'язків.

Для досягнення мети й реалізації завдань професійної підготовки курсантів до виконання службових обов'язків застосовано такі специфічні принципи засвоєння модулів елективних курсів: комплексності; інтегрованості; організації нестандартного навчання; опори на дослідницькі компетентності; стимулювання до сприйняття нових знань. Комплексністю ми вважаємо взаємозумовлений і пропорційно-взаємоузгоджений розвиток системи професійної підготовки курсантів до виконання службових обов'язків як одного цілого, що забезпечує взаємозв'язок усіх підсистем та елементів, зокрема: мети, завдань, предметного змісту,

навчально-методичного забезпечення, структури елективного курсу, педагогічних засобів, форм, методів тощо. Інтегрованість змісту елективних курсів з правоохоронної діяльності передбачає взаємопов'язаність, взаємопроникнення і взаємодію окремих навчальних модулів – складників програми підготовки курсантів, що сприятиме досягненню мети й виконанню службових обов'язків. Відбувається інтеграція змістовних модулів, що поєднує декілька дисциплін. Інтегрованість змісту професійної підготовки зумовлена й тим, що правова компетентність є інтегральною характеристикою військовослужбовця за контрактом.

Принцип організації нестандартного навчання передбачає вирішення певних службових ситуацій з використанням електронного тренажеру з адміністративно-юрисдикційної діяльності.

Принцип стимулювання сприйняття до нових знань важливий з огляду на необхідність формування у курсантів правової компетентності та якісно нового ставлення до виконання службових обов'язків – прагнення змінити дійсність, розвитку вмінь «бачити» проблеми і шукати конструктивні способи їх розв'язання; бути готовим до неупередженої реакції у ході професійного спілкування на контраргументи, зокрема у нестандартних умовах провадження адміністративно-юрисдикційної діяльності.

У цільовому блоці професійно орієнтованої моделі визначено мету, завдання, суб'єкти та очікувані результати професійної підготовки військовослужбовців за контрактом до виконання службових обов'язків. Педагогічна мета формування правової компетентності військовослужбовців у навчальних центрах Державної прикордонної служби України полягає в тому, щоб систематизувати їх правові знання для компетентного виконання службових обов'язків з охорони державного кордону, передбачених посадовими обов'язками [129, с.121].

Завдання – забезпечення формування правової компетентності через відповідний предметний зміст, навчально-методичне забезпечення, спеціально розроблені педагогічні засоби, форми і методи.

Викладачі навчальних центрів ДПСУ реалізують мету та завдання професійної підготовки курсантів. Викладачі і курсанти є суб'єктами педагогічної взаємодії.

Очікувані результати: сформованість правової компетентності.

Складові правової компетентності військовослужбовців за контрактом: правові знання, законослухняна позиція, позитивний соціально-правовий досвід, уміння, самооцінку і контроль.

Змістово-процесуальний блок професійно орієнтованої моделі формування правової компетентності військовослужбовців за контрактом до виконання службових обов'язків репрезентовано дидактичними одиницями елективного курсу «Правоохоронна діяльність», предметним змістом, навчально-методичним забезпеченням, методами педагогічної взаємодії, відповідними засобами і формами, що дають можливість підвищити рівень правової компетентності. Кожний модуль спрямовано на формування окремого складника правової компетентності: модуль № 1 – «Види правопорушень, що можуть бути виявленні під час несення служби у прикордонних нарядах на «зеленому кордоні»; модуль № 2 – «Види правопорушень, що можуть бути виявленні під час несення служби у пунктах пропуску через державний кордон, порядок складання процесуальних документів»; модуль № 3 – «Порядок фіксації правопорушення або злочину» [130, с.118].

Критерії, показники та рівні сформованості правової компетентності, що визначені в професійно орієнтованій моделі формування правової компетентності військовослужбовців за контрактом, детальніше розглянемо у наступному підрозділі.

2.4. Критерії діагностування сформованості правової компетентності у військовослужбовців за контрактом

Для визначення критеріїв, їх показників і характеристики рівнів сформованості правової компетентності у військовослужбовців за контрактом

Державної прикордонної служби України визначено діагностичний апарат, який пропонується у дослідженнях учених для вирішення аналогічного завдання.

Поняття «аналіз», «самоаналіз», «вивчення особистості» останнім часом дедалі частіше замінюється терміном – «діагностика». Діагностика (від грец. *diagnosis* – розпізнання) – обстеження людини з метою визначення рівня розвитку та індивідуальних особливостей її психіки, виявлення можливих відхилень у психічному розвитку. У педагогічній практиці діагностика набуває ще ширшого значення. Її використовують з метою отримання інформації про наслідки виховання окремих учнів, класних колективів, усієї шкільної спільноти [8]. Педагогічна діагностика до недавнього часу зводилася до фіксації деяких показників навчання та вихованості.

Суть педагогічної діагностики і головна мета полягають у визначенні змін, що відбуваються в розвитку особистості або колективу в результаті застосування окремих методів, прийомів або цілісної системи виховання. Систематичне застосування педагогічної діагностики дає педагогам змогу конкретно й адресно визначити мету виховання щодо окремої особистості, колективу, раціонально планувати процес та використовувати ті форми, методи, прийоми виховання, які найдоцільніші в цей час.

У понятті «педагогічна діагностика» звернемо увагу на прикметник *педагогічна*, що характеризує її особливості:

- діагностика здійснюється з педагогічною метою, щоб на базі аналізу й інтерпретації результатів одержати нову інформацію щодо поліпшення якості навчання і розвитку особистості суб'єкта учіння;

- вона дає нову змістовну інформацію про якість педагогічного процесу;

- вона здійснюється за допомогою методів, що органічно вписуються в логіку педагогічної діяльності;

- за допомогою педагогічної діагностики посилюються контрольні-оцінні функції педагогічного процесу;

- деякі традиційні засоби й методи навчання можна трансформувати в засоби і методи педагогічної діагностики.

У науковому сенсі поняття «педагогічне дослідження» і «педагогічна діагностика» мають багато спільного. Перш за все це їх об'єкт: світ педагогічних явищ з усіма його атрибутами, на які спрямована перетворювально-творча діяльність суб'єктів навчання і виховання. Педагогічна діагностика та дослідження використовують одні й ті ж самі методи: обсерваційні, опитувальні, експериментальні, логічні, статистичні, моделювання та ін. Загальними можна вважати і процедури вивчення людини та групи. Їх об'єднують і способи накопичення, зберігання та аналізу емпіричної інформації. Збігається також інструментарій, який використовує як дослідник, так і діагност [121].

З метою деталізації відмінностей між цими схожими поняттями, подаємо їх порівняльну характеристику.

По-перше, вони розрізняються за предметом. Для педагогічного дослідження – це закон, закономірності та тенденції науки педагогіки; для діагностики – ознаки та індикатори компонентів педагогічних процесів, симптоми індивідуально-педагогічних особливостей особистості, групи.

По-друге, в «дослідженні» і «діагностиці» різні цілі. У першому випадку метою є вивчити, узагальнити і сформулювати педагогічне явище, закон, тенденцію, до цих пір ще не відомі педагогічній науці. Педагогічна діагностика ж ставить інше завдання: на основі всебічного вивчення ознак, симптомів педагогічного процесу співвіднести педагогічний факт чи явище з уже відомим педагогічним законом, тенденцією. Пошуку нових відкриттів немає, є розпізнавання, порівняння, класифікація і систематизація фактів і явищ [41, с. 88].

По-третє, педагогічне дослідження припускає найвищий, абстрагований рівень узагальнення, тоді як при діагностуванні узагальнення відносимо до окремого, конкретного випадку. Терміни дослідження зазвичай тривалі, іноді – багато років, наприклад, лонгітюдне (від англ. Longitude – довгота). Діагностика ж триває недовго, іноді – швидко, конкретні результати невідкладно використовуються в педагогічному процесі, що безпосередньо відбувається в цей момент, як об'єктивна база для прийняття обґрунтованих педагогічних рішень. Педагогічна діагностика припускає розпізнавання педагогічного об'єкта (особистості, групи) через швидку

фіксацію його найважливіших ознак і співвіднесення їх до певних педагогічних законів, тенденцій. На цій основі приймається рішення про вплив на цей об'єкт у бажаному напрямку [177].

Здійснений аналіз пояснює нашу позицію щодо наукового статусу зазначених понять. Установлено, що педагогічна діагностика у професійній діяльності офіцера-педагога виконує дві головні функції: 1) дає достовірну інформацію для прийняття обґрунтованих педагогічних рішень та впливів на об'єкт; 2) виконує роль каналу зворотного зв'язку для отримання інформації про результати цих впливів, а в разі необхідності – показує шляхи їх корекції [148; 213].

Слід додати, що результати аналізу наукової психолого-педагогічної літератури [8; 9; 56; 167; 170] дозволяють висловити припущення: у педагогічній діагностиці жоден із методів вимірювання та оцінювання певних властивостей, якостей, рівня розвитку суб'єктів учіння в певному аспекті тощо не є ідеальним, абсолютно універсальним і точним, однак важливим є питання забезпечення якомога більшої точності вимірювання, отримання максимально надійних результатів (інформації) і максимально правильного та об'єктивного оцінювання.

Учені небезпідставно констатують наявність невалідних тестів; як зауважує Т. Лукіна, це завдає вітчизняній педагогічній тестології великої шкоди. А саме: «вимірюваному – тим, що результати його навчальної діяльності неправильно оцінюють і дають неправильні рекомендації; педагогу – тим, що створює ілюзію його професіоналізму у цій сфері, привчає його до неправильних дій, отже, має негативний моральний вплив; громадськості – тим, що в неї формується хибне уявлення про результативність вітчизняної системи освіти та негативне ставлення до тестування взагалі як методу, зневіра в його можливостях» [85, с. 35].

З огляду на це для діагностики стану сформованості правової компетентності військовослужбовців за контрактом вважаємо принципово важливим чіткість в обраному критеріальному підході.

Насамперед педагогічне діагностування передбачає визначення критеріїв сформованості компетентності особистості. Зазначений ракурс проблеми є предметом дослідження військових педагогів (О. Барабанщикова, О. Діденка,

В. Кикотя, А. Капустіна, О. Луцького, Н. Петренка, В. Ягупова та інших). Учені вважають, що під критеріями сформованості зазначеного явища слід розуміти сукупність ознак, що дають змогу визначити ступінь відповідності рівня сформованості між наявними та визначеними у відповідних документах вимогами. При цьому враховувався доробок тих учених (В. Луговий, Т. Ліхачов, Н. Ничкало), які у визначенні поняття критеріального підходу дотримуються єдиної думки. Йдеться, по-перше, про вживання поняття «критерій» у науковій сфері, яке має багато значень; по-друге, – про вживання «критерію» як ознаки, на основі якої здійснюється оцінка.

Аналіз довідкової та психолого-педагогічної літератури свідчить про те, що «наукова спільнота під критерієм здебільшого розуміє ті якості явища, що відображають його суттєві характеристики, а тому підлягають оцінці» [194]. Отже, в загальному вигляді «критерій – це важлива і визначальна ознака, яка характеризує якісні аспекти явища, його сутність. Показник становить кількісну характеристику явищ, які дають змогу зробити висновок про їхній стан у динаміці» [200]. Водночас існують і дещо відмінні позиції у цьому плані.

На думку О. Новікова, «критерії мають задовольняти низку ознак. Так, вони мають бути об'єктивними (настільки, наскільки це можливо в педагогіці), оцінювати досліджувану ознаку однозначно, адекватно, валідно, тобто оцінювати саме те, що дослідник хоче оцінити, нейтрально щодо досліджуваних явищ, а сукупність критеріїв має доволі повно охоплювати всі суттєві характеристики досліджуваного явища, процесу» [103, с. 142].

С. Гончаренко в Українському педагогічному словнику зазначив: «під час визначення критеріїв слід враховувати якість знань, яка передбачає співвідношення видів знань (законів, теорій, прикладних, методологічних, оцінювальних знань) з елементами змісту освіти й тим самим з рівнями їх засвоєння» [28, с. 115].

Узагальнимо вищезазначене: критерій – це «по суті педагогічно вмотивований набір конкретних ознак та якостей явища, об'єкта, предмета, які дають змогу визначити його стан, рівень розвитку та функціонування; поняття «критерій» за сутністю більш ширше, ніж показник, а останній є складовою

частиною критерію» (О. Діденко [38], І. Грязнов [32], Н. Петренко [135]). У зв'язку з чим припускаємо, що в одного критерію є ціла низка показників. У довідниковій літературі термін показник визначається як «ознака чого-небудь; явище або подія, на основі яких можна робити висновки про перебіг якого-небудь процесу; кількісна характеристика властивостей процесу» [18, с. 1024]. Отож приймаємо таку позицію: якщо «критерій – це якості та властивості досліджуваного об'єкта, то показники – це міра сформованості того чи іншого критерію» [217].

Водночас відзначаємо, що критерій і показник є взаємопов'язаними. Для оцінювання за певними критеріями необхідно науково обґрунтовано вибрати систему показників, і, відповідно, якість показника залежить від об'єктивності вибраного критерію. Аналіз наукових джерел свідчить про те, що у психодіагностиці, психології та педагогії використовують «суб'єктивні критерії, зокрема оцінки, судження, висновки про об'єкт дослідження, які зроблені експертом. Для більшої об'єктивності такої оцінки одержані результати обчислень усереднюються шляхом знаходження середнього арифметичного» [79].

Учені (О. Антонова та Л. Маслак) у своєму доробку послуговуються поділом у професійній компетентності офіцера радіоінженерної спеціальності на такі компоненти: мотиваційно-ціннісний, когнітивний, комунікаційний та контрольний-оцінний [166, с. 162].

У цьому зв'язку відома й дещо інша позиція професійної компетентності навчально-допоміжного персоналу вищого навчального закладу розрізняти такі з них, як-от: когнітивний, діяльнісний, особистісний [47].

Здійснений нами аналіз досліджень показує, що підходи до визначення критеріїв і показників сформованості правової компетентності дуже різняться. У цьому ракурсі ми спирались на підхід Я. Кічука щодо діагностики компонентного складу та рівнів сформованості правової компетентності у соціальних педагогів у процесі навчально-професійної діяльності в університеті [61]. Зокрема критеріями сформованості мотиваційного компонента Я. Кічук вважає: «ставлення до соціально-педагогічної діяльності (інтерес до соціально-

педагогічної дійсності, намагання самореалізуватися в ній), потреба в удосконаленні сталого правовиховного процесу в суспільстві (наполегливість у збагаченні власного правореалізаційного, правозахисного досвіду), намагання сприяти розв'язанню соціально-правових проблем (ступінь усвідомлення вагомості правових питань у продуктивності соціально-педагогічної роботи); когнітивного компонента – правова грамотність (якість правових знань, умінь і навичок), адекватність «Я-концепції» (ступінь задоволення особистісно-професійною самореалізацією у соціально-педагогічній діяльності), настанова на правову самоосвіту (вияв інтелектуальної ініціативи у правоосвітньому самовдосконаленні); аксіологічного компонента – сприйняття соціально-педагогічної діяльності як особистісно-професійної цінності (ступінь переконливості у вагомості професійного впливу на розв'язання правових проблем вихованців), ціннісні правові орієнтації (включеність правових норм у ціннісну особистісну сферу, ціннісне ставлення до права), соціальна активність в утвердженні позитивної динаміки розвитку громадянського суспільства, правової держави (вияв активності у правореалізаційній, правозахисній діяльності); діяльнісно-творчого компонента – здатність до творчості у соціально-педагогічній діяльності (практична готовність до розв'язання найтипівіших правових проблем вихованців – зі здоров'ям, працевлаштуванням, відхиленням у поведінці, насиллям, сирітством, сімейними стосунками), відкритість до інновацій у соціально-правовій сфері (обізнаність у продуктивних технологіях розв'язання правових проблем вихованців)» [63, с.359-360].

При цьому ми намагалися врахувати й інші дослідницькі позиції, згідно з якими рівнями розвитку правової компетентності визначено адаптивний, нормативний, креативний, критеріями – мотиваційно-ціннісний, когнітивний, поведінковий, а показниками сформованості правової компетентності – правову орієнтацію, правовий світогляд, правову поведінку). Тобто осмислення в компонентному складі досліджуваного явища і основних, і другорядних складових [181]. Слід зазначити про те, що немає чіткості й у трактуванні співвідношення понять «критерій» і «показник» [86, с. 121-125]. Іноді критерієм

називають «показник, на підставі якого можна говорити про ефективність певного процесу. При цьому стверджується, що ступінь сформованості показника слід визначати через фіксацію його критеріїв на різних рівнях» [9].

На думку М. Махрової і А. Хузіної, правова компетентність викладача ЗВО може визначатися за допомогою мотиваційного, когнітивного і діяльнісно-рефлексивного критеріїв [91]. Так, мотиваційний критерій передбачає прагнення сприймати реальність у соціально-правовому контексті. Когнітивний критерій – це сформованість правових знань й уміння працювати із соціально-правовою інформацією. Щодо наступного критерію, то йдеться про уміння виділяти соціально-правовий контекст педагогічного завдання, а також оцінювати й аналізувати соціально-правові явища з точки зору допустимості, особистої і суспільної значущості [91, с. 13-14].

Наведемо результати дослідження вченого М. Власенка, який під час розроблення критеріїв нормативно-правової компетентності керівника фізичного виховання спирався на матеріали психолого-акмеологічних досліджень [22]; він визначив такі критерії нормативно-правової компетентності керівника фізичного виховання установи дошкільної освіти:

– *«просоціальні (суспільно значимі) мотиви* засвоєння норм, правил і еталонів професії в педагогічній діяльності. Це мотиви, пов'язані з усвідомленням суспільного значення діяльності, з почуттям обов'язку, відповідальністю перед групою чи суспільством. Людині, яка спонукається до діяльності просоціальними мотивами, притаманні нормативність, визнання суспільних цінностей і прагнення до їх реалізації;

– *знання нормативних правових документів* (законодавчих актів, постанов, інструкцій та ін.)». С. Неверкович [120, с. 63] наголошує, що «знання – це одне з основних понять, які визначають і якість фахівця, і вимоги до системи освіти. Немає знань, немає і фахівця». Знання нормативних правових актів дасть змогу керівникові конкретизувати й уточнити стратегічні цілі розвитку, власні права та обов'язки, умови та результати професійної діяльності, а також нормативні вимоги до організації педагогічного процесу.

– уміння використовувати нормативно-правові знання у професійній діяльності. З позиції компетентнісного підходу на перше місце висувуються не стільки знання фахівця, скільки його вміння на практиці вирішувати питання професійної діяльності за допомогою наявних знань.

На думку А. Жигуліна, структура правової компетентності фахівця-неюриста передбачає когнітивну, інформаційну, ціннісно-смыслову, технологічну, комунікативну, рефлексивну та регулятивну правові компетенції, які сприяють позитивному правовому розвитку студента-неюриста професійного коледжу.

Щодо показників правової компетентності фахівця-неюриста вважається правомочним розглядати такі: сукупність знань про право, спрямованість емоційних відносин до права, інтенсивність переживань по відношенню до права, правомірну (неправомірну) поведінку, роль правової системи в регуляції фахівцем соціально-професійних відносин у суспільстві, смисложиттєві мотиви і соціально-правові цінності, сукупність знань професійно-орієнтованої та цивільно-значущої правової інформації, здатність інтелектуального опрацювання правових відносин життєдіяльності, вміння розумно застосовувати значиму правову інформацію у професійній діяльності та повсякденному житті, відповідальна поведінка, нормативність соціальної поведінки [45, с. 5].

Виходячи з предмета нашого дослідження, неабиякий інтерес становить позиція В. Олійника у поглибленні наукових уявлень про правову компетентність керівника освітнього закладу [109, с. 10]. Він визначає такі складові правової компетентності: «а) «правова освіченість як сукупність знань з проблем права; б) правова спрямованість як сукупність ставлень до права як соціальної, державної та особистісної цінності й зумовлює потребу постійно отримувати, розширювати арсенал засобів визначення та вирішення правових проблем; в) правова готовність як наявність умінь з вирішення конкретних правових питань».

Відповідно до запропонованої структури дослідник розробив діагностичний апарат. Так, критерієм сформованості компоненту правової освіченості визначено ступінь володіння правовими знаннями, а саме: «наявність у керівника цих знань

у необхідному для вирішення відповідних правових проблем обсязі, володіння базовими поняттями, розуміння змісту і сутності законодавчих документів; правової спрямованості (який реально можна виміряти в умовах навчання); ступінь визнання слухачами необхідності тих чи інших правових знань та вмій у діяльності керівника освітнього закладу; правової готовності (як складової навчального діагностування); здатність слухача вирішувати ситуації управлінської діяльності на правовій основі» [109, с. 12–13].

Опираючись як на феноменологію правової компетентності саме військовослужбовців за контрактом, так і на результати саморефлексії досвіду відповідно до структури досліджуваної компетентності, нами було визначено такі критерії діагностування її сформованості: знаннево-регулювальний, діяльнісно-комунікативний, особистісно-іміджевий та рефлексивний (суб'єктний) (табл. 2.3 на с. 141), які дають змогу визначити рівень сформованості правової компетентності військовослужбовців за контрактом. Охарактеризуємо обраний критеріальний підхід більш докладно [128, с. 138-144].

Знаннево-регулювальний критерій дає можливість з'ясувати рівні засвоєння військовослужбовцями за контрактом правових знань: розуміння сутності, змісту, цілей і завдань правозастосовної діяльності; знання ефективного виконання обов'язків за посадою; обізнаність із методами та способами виконання обов'язків.

Підготовка військовослужбовця за контрактом полягає в оволодінні професійними знаннями у правоохоронній сфері різними способами пізнання та практичної діяльності. Цей критерій характеризується тим, що діяльність військовослужбовця чітко врегульована нормами статутів, положень, посадових інструкцій, які розроблено відповідно до законодавства України. Показники визначаються такими діагностувальними інструментами, як анкетування, спостереження, бесіди, тестування, експертна оцінка, ділові та рольові ігри.

Діяльнісно-комунікативний критерій розкриває здатність використовувати професійно важливі знання під час реалізації правозастосовних функцій у процесі професійної діяльності. Показниками цього критерію є професійні

правозастосовні уміння; оволодіння методами, способами і досвідом самостійного розв'язання фахових завдань. Також до цього критерію віднесемо знання законів комунікації, норм професійної деонтології та толерантного відношення, національно-специфічних особливостей спілкування; знання основних понять права. Інструментами діагностики є спостереження, експертна оцінка, самооцінка, збір даних на основі вербальної комунікації, сфокусоване групове інтерв'ю, соціометричне опитування, ділові та рольові ігри, аналіз діяльності.

Особистісно-іміджевий критерій визначає наявність професійно важливих та особистісних якостей, які впливають на результативність професійної діяльності. Показниками цього критерію є професійно важливі і необхідні для професійної діяльності якості; усвідомлення значущості своєї діяльності; прагнення до підвищення рівня правової компетентності, самовдосконалення та саморозвитку.

Рефлексивний (суб'єктний) критерій визначає здатність військовослужбовця осмислити передумови, закономірності і механізми власної професійної діяльності, соціального та індивідуального способу існування. Він передбачає об'єктивне самооцінювання власних дій у процесі цілеспрямованої професійної діяльності, що дає можливість виокремити складові успіху або виявити причини невдачі своєї діяльності. Йдеться про уміння свідомо контролювати результати своєї діяльності, рівень власного розвитку, динаміку особистісного зростання: сформованість таких важливих якостей, як креативність, ініціативність, комунікативна відкритість, готовність до співпраці, співтворчості, толерантність, схильність до самоаналізу, здатність до імпровізації, творчого уявлення, передбачення. Активна рефлексивна позиція є необхідною передумовою саморозвитку фахівця, а її відсутність практично повністю виключає можливість його як особистісного, так і професійного саморозвитку. Інструментами діагностики є спостереження, самооцінка [128, с. 140].

Таблиця 2.3.

**Діагностувальний інструментарій сформованості
правової компетентності військовослужбовців за контрактом**

Критерії	Показники	Педагогічні інструменти діагностики
Знаннєво-регулювальний	<ul style="list-style-type: none"> - Розуміння сутності, змісту, цілей та завдань правозастосовної діяльності; - володіння системою знань, необхідних для ефективного виконання обов'язків за посадою; - обізнаність із методами та способами виконання обов'язків; - володіння базовими поняттями юриспруденції; - знання законодавства України з прикордонних питань та правових засад діяльності за посадою; - знання керівних документів (статутів, положень, посадових інструкцій тощо). 	<p>Анкетування, педагогічне спостереження, бесіда, тестування, експертна оцінка, ділові та рольові ігри.</p>
Діяльнісно-комунікативний	<ul style="list-style-type: none"> - Сформованість професійних правозастосовних умінь; - оволодіння методами, способами і досвідом самостійного розв'язання професійних завдань; - знання та дотримання законів комунікації, норм професійної деонтології, національно-специфічних особливостей спілкування; знання основних понять права, толерантного відношення; - вміння використовувати свої правозастосовні знання в різних умовах службової діяльності; - вміння застосовувати норми законодавства під час складання процесуальних документів; - вміння правильно кваліфікувати правопорушення, що було вчинено на державному кордоні; - вміння здійснювати заходи щодо фото-, відео- та документальної фіксації правопорушення. 	<p>Педагогічне спостереження, експертна оцінка, самооцінка, збір даних на основі вербальної комунікації, сфокусоване групове інтерв'ю, соціометричне опитування, ділові та рольові ігри, аналіз діяльності.</p>
Особистісно-іміджевий	<ul style="list-style-type: none"> - Сформованість професійно важливих і необхідних для професійної діяльності якостей; - усвідомлення значущості своєї діяльності; - прагнення до підвищення правової компетентності, самовдосконалення та саморозвитку; - дотримання відомчих стандартів культури поведінки в пунктах пропуску та на «зеленому» кордоні; - дотримання норм толерантності та професійної деонтології; - усвідомлення необхідності дотримуватись у своїй поведінці норм права. 	<p>Педагогічне спостереження, анкетування, самозвіти та звіти безпосередніх керівників та наставників, експертна оцінка.</p>

Продовження таблиці 2.3

Рефлексивний (суб'єктний)	- Вміння свідомо контролювати результати своєї діяльності, рівень власного розвитку, динаміку особистісного зростання; - прагнення до збагачення правових знань.	Педагогічне спостереження, самооцінка.
---------------------------	---	--

Відповідно до концепції психологічного механізму творчості, розробленої Я. Пономаревим, творча діяльність розглядається як взаємодія, що сприяє розвитку та «являє собою складну організацію, що складається з декількох рівнів, побудованих за принципом трансформації етапів розвитку явища в структурні рівні його організації та функціональні ступені подальших взаємодій» [146]. На нашу думку, таке розуміння механізму творчої діяльності є конструктивним і буде використано в подальшому при визначенні рівнів сформованості правової компетентності військовослужбовців за контрактом ДПСУ.

У роботах Ю. Конаржевського визначено такі ознаки «переходу системи з рівня на рівень:

ускладнення розвитку елементів, що призводять до ускладнення структури;
створення більш досконалої системи відносин між елементами, тобто створення більш досконалої структури з подальшим розвитком елементів до рівня розвитку структури;

одночасне вдосконалення елементів і структури» [72; 73].

Серед визначених рівнів діяльності найбільший інтерес, на наш погляд, становлять класифікації Н. Кузьміної та В. Сластьоніна, адже покладено різні рівні алгоритмів направляючої системи дій, отримання інформації, її переробки і відповідно до неї прийняття нових рішень. У результаті професійна діяльність відповідає одному з рівнів, а саме:

репродуктивний (той, хто навчається, вміє переказати іншим те, що знає сам, і так, як знає сам);

адаптивний (вміє передати інформацію і трансформувати її відповідно до особливостей об'єкта);

локально-моделюючий (передає і трансформує, моделює систему з окремих питань);

системно-моделюючий знання (моделює систему діяльності, формує систему знань з предмета);

системно-моделюючий поведінку (моделює систему діяльності, формує риси моральності) [77].

На протигагу вищенаведеної класифікації, В. Сластьонін стверджує про дещо відмінні рівні:

інтуїтивний (суб'єкти навчання виконують професійні завдання на інтуїтивному рівні, володіючи деякою сукупністю «допрофесійних» умінь);

репродуктивний (професійні завдання суб'єкти навчання виконують у межах інструкцій, правил);

репродуктивно-творчий (суб'єкти навчання успішно виконують типові завдання; у складних і несподіваних умовах орієнтуються з ускладненням);

творчо-репродуктивний (суб'єкти навчання успішно виконують професійні завдання, але ці рішення не вирізняються оригінальністю; недостатньо розвинена здатність до прогнозування);

творчий (суб'єкти навчання пропонують способи вирішення професійних завдань, що вирізняються оригінальністю; характерні пошук нових методик, засобів, прийомів, інструментів) [183].

Ми припускаємо саме такий підхід до класифікації рівнів діяльності. На наш погляд, він є більш прийнятним, оскільки розрахований на суб'єктів навчання, в основу покладено вирішення професійних завдань і, найголовніше, враховується творчий підхід до їх вирішення.

Якщо ж виходити з феноменології явища компетентність, то у проаналізованих нами дослідженнях учені виокремлюють від трьох до п'яти рівнів. Зокрема, В. Климентьева «показники сформованості педагогічної дослідницької компетентності ранжує за п'ятьма рівнями: вихідний (сприйняття), початковий (розуміння), експериментальний (застосування за зразком), професійний (творче застосування) й експертний (аналіз)» [64].

Інші науковці, зокрема Л. Карпова [57], Н. Петренко [135], Л. Хоружа [207], Л. Шарова [214] пропонують визначати рівень сформованості компетентності за трирівневою системою.

Вчені (Н. Авшенюк, Т. Десятов, Л. Дяченко, Н. Постригач, Л. Пуховська, О. Сулима) вважають, що оцінювання в рамках навчання, побудованого на компетентності, має бути спрямовано на вимірювання засвоєної цілісної компетентності, а не окремих знань і вмінь. У разі недостатності представлених фахівцем «свідчень він отримує консультації щодо того, на що варто звернути увагу і що вдосконалювати. За своєю суттю оцінка може бути або позитивною – уміє робити, або негативною – ще не вміє» [1, с. 221].

У своєму дослідженні ми виходимо з того, що запропонована шкала має бути зручною для дослідника, простою, надійною, діагностичною (яка має достатній набір інструментів для визначення кількісних даних). Крім того, відмінності між рівнями мають бути досить чіткими.

У дослідженні рівнів, що визначено за відповідними критеріями, крім кількісної характеристики, нами застосовано якісну, відповідно до шкільної, дванадцятибальну систему оцінювання. Подібну позицію висловлюють Є. Сидоренко [176] і І. Хорев [206].

Оцінювання за відповідним компонентом у діапазоні 10-12 балів відповідає високому рівню сформованості відповідного критерію правової компетентності, 7-9 – достатньому, 4-6 – базовому та 1-3 – допустимому [128, с. 143].

Саме тому, з урахуванням рекомендацій учених щодо діагностики компетентності, характеру професійної діяльності військовослужбовців за контрактом ДПСУ нами визначено, що сформованість їх правової компетентності може виявлятися на високому, достатньому, базовому, допустимому рівнях, змістові характеристики яких наведено у табл. 2.4.

Таблиця 2.4.

**Характеристика рівнів сформованості правової компетентності
військовослужбовців за контрактом**

Критерій	Рівні			
	Допустимий (1-3 балів)	Базовий (4-6 балів)	Достатній (7-9 балів)	Високий (10-12 балів)
Знаннєво-регульовальний	<ul style="list-style-type: none"> - слабка орієнтація в цілях та завданнях правозастосовної діяльності; - поверхнєве розуміння необхідності використовувати правові знання на практиці; - поверхнєвий рівень володіння законодавством України з прикордонних питань; - незнання вимог нормативно-правових документів, статутів, положень, посадових обов'язків тощо. 	<ul style="list-style-type: none"> - неповна орієнтація в цілях та завданнях правозастосовної діяльності; - часткове розуміння необхідності використовувати правові знання на практиці; - недостатньо якісний рівень володіння законодавством України з прикордонних питань; - слабкі знання вимог нормативно-правових документів, статутів, положень, посадових обов'язків тощо. 	<ul style="list-style-type: none"> - задовільна орієнтація в цілях та завданнях правозастосовної діяльності; - є в цілому розуміння необхідності використовувати правові знання на практиці; - задовільний рівень володіння законодавством України з прикордонних питань; - хороші знання вимог нормативно-правових документів, статутів, положень, посадових обов'язків тощо. 	<ul style="list-style-type: none"> - повна орієнтація в цілях та завданнях правозастосовної діяльності; - у повній мірі розуміння необхідності використовувати правові знання на практиці; - повне володіння законодавством України з прикордонних питань; - відмінні знання вимог нормативно-правових документів, статутів, положень, посадових обов'язків тощо.
Діяльнісно-комунікативний	<ul style="list-style-type: none"> - недостатня розвиненість правозастосовних умінь; - неточність при виконанні завдань за призначенням; - неможливість вирішення завдань самостійно; - незадовільний рівень комунікабельності. 	<ul style="list-style-type: none"> - часткова розвиненість правозастосовних умінь; - недостатня точність виконання завдань за призначенням; - можливість вирішення завдань із використанням чиеїсь допомоги у різних ситуаціях; - початковий рівень комунікабельності. 	<ul style="list-style-type: none"> - достатня розвиненість правозастосовних умінь; - точність виконання завдань за призначенням; - можливість частково самостійного вирішення завдань у різних ситуаціях; - середній рівень комунікабельності. 	<ul style="list-style-type: none"> - повна розвиненість правозастосовних умінь; - якісність та точність виконання завдань за призначенням; - можливість самостійного вирішення завдань у різних ситуаціях; - високий рівень комунікабельності.

Продовження таблиці 2.4

Особистісно-іміджвий	<ul style="list-style-type: none"> - недостатня сформованість професійно-правових якостей особистості; - недостатнє усвідомлення важливості своєї діяльності; - слабкий пізнавальний інтерес у прагненні підвищити свій рівень правових знань; - слабке уявлення про культуру поведінки та професійний етикет. 	<ul style="list-style-type: none"> - часткова сформованість професійно-правових якостей особистості; - неповне усвідомлення важливості своєї діяльності; - нестійкий пізнавальний інтерес для підвищення свого рівня правових знань; - посередній рівень культури та професійного етикету. 	<ul style="list-style-type: none"> - добра сформованість професійно-правових якостей особистості; - у великій мірі усвідомлення важливості своєї діяльності; - періодична робота над підвищенням рівня правових знань; - добрий рівень культури та професійного етикету. 	<ul style="list-style-type: none"> - повна сформованість професійно-правових якостей особистості; - повне усвідомлення важливості своєї діяльності; - постійна робота над підвищенням рівня правових знань; - високий рівень культури та професійного етикету.
Рефлексивний	<ul style="list-style-type: none"> - немає самоконтролю над своєю діяльністю; - немає контролю за саморозвитком; - повна відсутність прагнення до збагачення правових знань. 	<ul style="list-style-type: none"> - посередній самоконтроль над своєю діяльністю; - несистемний контроль за саморозвитком; - періодичне прагнення до збагачення правових знань. 	<ul style="list-style-type: none"> - добрий самоконтроль над своєю діяльністю; - на доброму рівні контроль за саморозвитком; - стабільне прагнення до збагачення правових знань. 	<ul style="list-style-type: none"> - повний свідомий контроль над своєю діяльністю; - повний контроль за саморозвитком; - велике прагнення до збагачення правових знань.

Отже, спираючись на визначений критеріальний підхід та рівні сформованості правової компетентності військовослужбовців за контрактом ДПСУ, можна діагностувати її стан як під час навчання у навчальних центрах, так і в реальних умовах оперативно-службової діяльності.

Висновки до розділу 2

1. Засобами методу експертних оцінок визначено, що основними педагогічними умовами формування правової компетентності військовослужбовців за контрактом є такі: професійна підготовка військовослужбовців на засадах компетентнісного підходу з урахуванням моделі сучасного військовослужбовця за контрактом ДПСУ; регулярний моніторинг якості фахової підготовки військовослужбовців за контрактом відповідно до вимог професійної діяльності; інтеграція змістових модулів правових дисциплін і дисциплін за фахом, де системостворювальною є роль елективних курсів; активізація професійного самовдосконалення військовослужбовців шляхом педагогічного керівництва цим процесом; забезпечення інформаційно-розвивального освітнього середовища через комплексне використання дидактичних ресурсів ІКТ.

2. Обґрунтовано та спроектовано професійно орієнтовану модель формування правової компетентності військовослужбовців за контрактом, в якій структурно відображено чотири взаємопов'язані блоки:

1) Теоретико-методологічний: методологічні підходи (компетентнісний, системний, особистісно-орієнтований, культурологічний, інноваційний, практико-діяльнісний); закономірності освітнього процесу у навчальних центрах ДПСУ (загальні й конкретні) і принципи (загальнодидактичні та специфічні).

2) Цільовий: педагогічна мета (формування правової компетентності військовослужбовців для виконання службових обов'язків з охорони державного кордону, передбачених посадовими обов'язками); завдання (забезпечити формування правової компетентності через відповідний предметний зміст, навчально-методичне забезпечення, відібрані педагогічні засоби, форми і методи); суб'єкти (викладачі та курсанти навчальних центрів ДПСУ); очікуванні результати (сформованість правової компетентності).

3) Змістово-процесуальний (педагогічні умови, зміст, педагогічні технології, етапи розвитку, методи, форми навчання, навчально-методичне

забезпечення: елективні курси, електронні тренажери). 4. Контрольно-оцінювальний блок містить критерії, їх показники та рівні сформованості правової компетентності військовослужбовців.

За допомогою моделювання продемонстровано взаємозв'язок і взаємозумовленість усіх її блоків, візуалізовано міжпредметність, системність і комплексність методологічних підходів, дидактичних принципів, педагогічних умов, змісту навчання, методів формування правової компетентності військовослужбовців за контрактом та критеріїв діагностування її розвиненості.

3. За результатами вивчення науково-педагогічної літератури можна зробити висновок, що основними критеріями сформованості правової компетентності військовослужбовців за контрактом ДПСУ є знаннєво-регулювальний (характеризує рівень сформованості правових знань військовослужбовців за контрактом у правовій сфері), особистісно-іміджевий (дає змогу з'ясувати сформованість у військовослужбовців професійно-правових мотивів, включеність правових норм у ціннісну особистісну сферу, ціннісне ставлення до права), діяльнісно-комунікативний (характеризує наявність у військовослужбовців умінь використовувати нормативно-правові знання у професійній діяльності) та рефлексивний (характеризує вміння свідомо контролювати службову діяльність).

4. З метою визначення рівнів сформованості правової компетентності військовослужбовців за контрактом ДПСУ здійснено їх умовну диференціацію – високий, достатній, базовий і допустимий. Оцінювання за відповідним компонентом сформованості їх правової компетентності у діапазоні 10-12 балів відповідає високому рівню сформованості відповідного критерію правової компетентності, 7-9 – достатньому, 4-6 – базовому та 1-3 – допустимому.

Основні положення, висвітлені в другому розділі дисертації, відображено в публікаціях автора [122, 125, 126, 128, 129, 130, 132, 133].

У цьому розділі літературні джерела розміщено у списку використаних джерел за номерами [1; 5; 7; 8; 9; 15; 18; 21; 22; 26; 27; 28; 31; 33; 34; 38; 41; 42;

43; 44; 45; 47; 49; 54; 56; 57; 58; 61; 63; 64; 67; 68; 70; 71; 72; 73; 77; 78; 79; 81; 84;
85; 86; 88; 91; 93; 95; 98; 100; 101; 102; 103; 104; 109; 110; 112; 120; 135; 142; 143;
146; 148; 149; 159; 166; 167; 170; 172; 175; 176; 177; 178 181; 183; 184; 189; 190;
191; 192; 194; 200; 203; 204; 205; 206; 207; 213; 214; 216; 217; 223; 225; 230].

РОЗДІЛ 3

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ У ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ЗА КОНТРАКТОМ В НАВЧАЛЬНИХ ЦЕНТРАХ ДЕРЖАВНОЇ ПРИКОРДОННОЇ СЛУЖБИ

3.1. Стан сформованості правової компетентності у військовослужбовців за контрактом у навчальних центрах

Для більш докладного з'ясування стану сформованості правової компетентності військовослужбовців за контрактом ДПСУ в умовах професійної підготовки проаналізуємо його у випускників навчальних центрів (Кінологічному навчальному центрі Державної прикордонної служби України у м. Великі Мости і Навчальному центрі морської охорони ДПСУ у м. Ізмаїл).

Кінологічний навчальний центр створено у 1996 році. Він є державним професійно-технічним навчальним закладом третього атестаційного рівня, що здійснює підготовку, перепідготовку та підвищення професійної кваліфікації фахівців-кінологів, пов'язану з упровадженням новітніх технологій виробництва чи сфери послуг, з формуванням у них необхідних економічних та організаційно-управлінських знань. Навчальний центр морської охорони ДПСУ було створено у 2002 році [113]. Він є єдиним професійно-технічним закладом, що здійснює підготовку морських фахівців для потреб прикордонного відомства.

Діагностування сформованості правової компетентності військовослужбовців за контрактом ДПСУ нами вирішено здійснювати за таким алгоритмом:

опитування військовослужбовців за контрактом ДПСУ, які закінчили навчальні центри на предмет самооцінки їх правової компетентності;

аналіз відгуків керівників структурних підрозділів органів охорони кордону, загонів морської охорони на військовослужбовців за контрактом ДПСУ щодо результатів їх професійної діяльності у правовому контексті;

діагностичні контрольні опитування з навчальних дисциплін: «Правова підготовка», «Тактика прикордонної служби», «Основи прикордонної служби морської охорони», «Тактика прикордонного контролю», «Використання кінологів із службовими собаками»;

аналіз якості професійної підготовки військовослужбовців за контрактом у навчальних центрах через зміст робочих навчальних програм, програм підготовки сержантського (старшинського) складу та зміст навчально-методичного забезпечення підготовки військовослужбовців за контрактом у центрах підготовки молодших спеціалістів;

визначення чинників, які впливають на правову підготовку військовослужбовців за контрактом.

Для цього було проведено констатувальний етап експерименту, в якому взяли участь 102 військовослужбовця навчальних центрів 2018 року випуску. У дослідженні також взяли участь 14 викладачів, думки яких з проблеми дослідження ми враховували.

Для збору кількісних та якісних даних щодо сформованості правової компетентності військовослужбовців за контрактом було передбачено використання різних методів збору інформації. Результати аналізу та узагальнення науково-педагогічної літератури [53; 94; 139; 167] дозволили нам зробити висновок, що більшість учених, які вивчали проблему вибору методів фіксації складових компетентностей, одноставні в тому, що лише однієї методики для цього недостатньо [168]. З огляду на це ми використали такі ключові методи, як письмові та усні опитування, спостереження, анкетування (письмові анкети), а також тестування, контрольні і самостійні роботи, метод практичних робіт, експертне оцінювання тощо (див. табл. 2.1).

Згідно з програмою проведення констатувального етапу педагогічного експерименту було опитано 40 випускників Навчального центру морської охорони (2018 року випуску) на предмет їх самооцінки власної правової компетентності (умовно назвемо цю категорію опитаних групою А). Опитування проводилося після закінчення другого місяця навчання військовослужбовців. Їм

було запропоновано шляхом самооцінки визначити рівень своєї правової компетентності і готовності до професійної діяльності. Для цього було використано анкети, подані в додатках Г, Д, Е, Ж, И. Узагальнені результати дослідження подано на рис. 3.1.

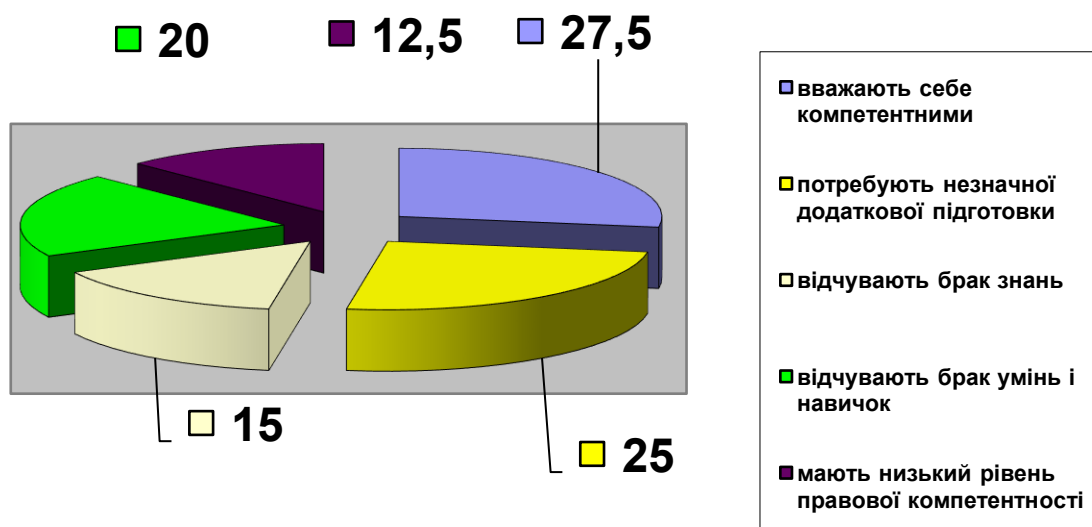

Рис. 3.1 – Самооцінка респондентами правової компетентності (у %, n = 40, випускники Навчального центру морської охорони)

Як ми бачимо з діаграми, досить компетентними себе вважають 27,5 % учасників; такими, що потребують незначної додаткової підготовки з питань правової компетентності – кожний четвертий, відчувають брак знань з правових питань – 6 (15 % респондентів), а брак умінь і навичок у роботі, пов'язаній з правовими аспектами професійної діяльності – кожний п'ятий; констатуємо й низький рівень правової компетентності, який з тих чи інших причин зафіксовано у 12,5 % опитаних військовослужбовців.

Аналогічне опитування було проведено серед випускників Кінологічного навчального центру Державної прикордонної служби України (умовно назвемо цю категорію опитаних групою Б); респондентами були 62 випускники. Результати подано на рис. 32.

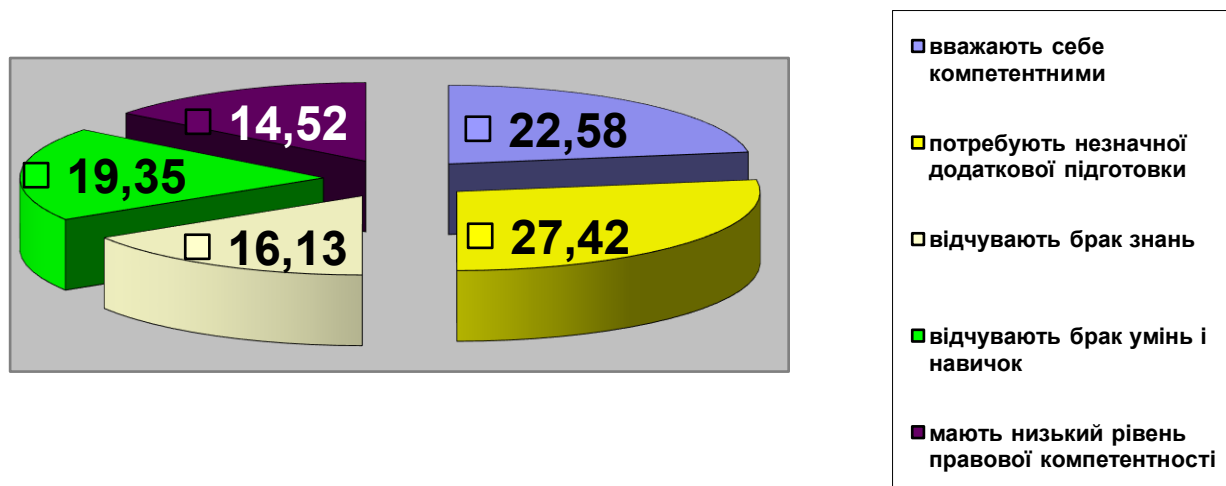

Рис. 3.2 – Самооцінка респондентами правової компетентності (у %, n = 62, випускники Кінологічного навчального центру Державної прикордонної служби України)

Із діаграми (рис. 3.2) видно, що досить компетентними себе вважають 22,58 % учасників педагогічного експерименту. Потребують незначної додаткової підготовки з питань правової підготовки 27,42 % з них, відчують брак знань з правових питань – 16,13 % респондентів, а 19,35 % учасників опитування бракує умінь і навичок у роботі, пов'язаній з правовими аспектами професійної діяльності; про низький рівень правової компетентності з тих чи інших причин заявили 14,52 % опитаних.

Для того, щоб перевірити однорідність вибору груп-учасників експерименту, за кожним критерієм сформованості правової компетентності на констатувальному етапі експерименту було застосовано критерій узгодженості Колмогорова – Смірнова, який слугує для співставлення емпіричних розподілів. Цей критерій дає можливість знайти точку, в якій сума накопичених розходжень між розподілами є найбільшою (d_{\max}) та оцінити достовірність цього розходження. Виконання всіх обмежень критерію λ дало змогу використати його для співставлення розподілів груп-учасників констатувального експерименту. Вихідними даними для математичних розрахунків є результати опитувань, поданих у таблиці 3.1.

Таблиця 3.1.

**Результати показників сформованості правової компетентності
у курсантів на констатувальному етапі**

Вияв показників	Критерії правової компетентності	Групи-учасники експерименту	
		А, n = 62	В, n = 40
Високий	Особистісно-іміджевий	6	3
Достатній		13	8
Базовий		31	21
Допустимий		12	8
Високий	Знаннєво-регулювальний	6	4
Достатній		13	8
Базовий		32	20
Допустимий		11	8
Високий	Діяльнісно-комунікативний	5	3
Достатній		12	7
Базовий		32	19
Допустимий		13	11
Високий	Рефлексивний	6	4
Достатній		14	9
Базовий		30	19
Допустимий		12	8
Високий	Середнє значення	5,75	3,5
Достатній		13	8
Базовий		31,25	19,25
Допустимий		12	8,75

Отже, зважаючи на отримані результати, проаналізуємо самооцінку правової компетентності серед курсантів Кінологічного навчального центру (м. Великі Мости, 2018 рік випуску) і Навчального центру морської охорони (м. Ізмаїл, 2018 рік випуску) за критерієм узгодженості Колмогорова – Смірнова (табл. 3.2):

Таблиця 3.2.

Порівняльна характеристика самооцінки сформованості правової компетентності у курсантів навчальних центрів, (на основі розрахунку значення d_{max} на констатувальному етапі експерименту

Стан сформованості правової компетентності	Емпірична частота групи А	Емпірична частота групи Б	Емпірична частість групи А f^1	Емпірична частість групи Б f^2	Накопичена частість групи А $(\sum f^1_j)$	Накопичена частість групи Б $(\sum f^2_j)$	Різниця накоп. част. за модулем (d_j)
Високий	5,75	3,5	0,09	0,09	0	0	0

Продовження таблиці 3.2

Достатній	13	8	0,21	0,21	0,09	0,09	0
Базовий	31,25	19,25	0,5	0,48	0,3	0,3	0
Допустимий	12	8,75	0,2	0,22	0,8	0,78	0,02
Сума	$n_1 = 62$	$n_2 = 40$	1	1	1	1	max 0,02

Отже, $d_{\max} = 0,02$. Для обчислення емпіричного значення критерію λ було використано таку формулу:

$$\lambda_{\text{emp}} = d_{\max} \cdot \sqrt{\frac{n_1 \cdot n_2}{n_1 + n_2}}, \quad (3.1)$$

де n_1 та n_2 – кількість військовослужбовців-курсантів Кінологічного навчального центру і Навчального центру морської охорони Державної прикордонної служби України.

У нашому випадку

$$\lambda_{\text{emp}} = 0,02 \cdot \sqrt{\frac{62 \cdot 40}{62 + 40}} = 0,1,$$

а $\lambda_{\text{кр}} = 1,36$ ($p \leq 0,05$). На основі правила прийняття рішення для критерію узгодженості Колмогорова – Смірнова можна стверджувати, що відмінності у розподілах курсантів Кінологічного навчального центру і Навчального центру морської охорони не є статистично значущими, оскільки $\lambda_{\text{emp}} < \lambda_{\text{кр}}$ ($0,1 < 1,36$) на рівні значущості $p \leq 0,05$.

Слід зазначити, що на етапі констатувального експерименту щодо загального рівня самооцінки правової компетентності військовослужбовців за контрактом Кінологічного навчального центру (м. Великі Мости) і Навчального центру морської охорони (м. Ізмаїл) отримано приблизно однакові результати. Це підтверджується методами математичної статистики.

Детальне опитування 102 курсантів навчальних центрів (2018 року випуску) щодо з'ясування стану сформованості правової компетентності показало, що майже 33,33 % вважають, що у них є недостатніми знання керівних документів, що регламентують службову діяльність інспекторів-кінологів та фахівців морського профілю, які входять до складу оглядових груп, 22,55 % недостатньо знають свої

обов'язки та права під час виконання завдань з охорони державного кордону. Що стосується знань змісту та особливостей заходів, які здійснює інспектор-кінолог та фахівець морського профілю щодо виявлення, попередження та припинення адміністративних правопорушень на ділянці відповідальності (в районі плавання), у повній мірі змогли назвати 31,62 % опитаних.

Знання загальних положень кримінально-процесуального права, поняття, завдання та систему криміналістики, правила фіксації слідів рук або ніг людини розкрили 23,53 % військовослужбовців.

Щодо адміністративних правопорушень, то 11,76 % опитаних не змогли дати характеристику складу правопорушень за статтями, розгляд яких покладено на ДПСУ – ч.2 ст. 203 («Недодержання іноземцями та особами без громадянства встановленого порядку реєстрації або проживання на території України за недійсними документами чи документами, строк дії яких закінчився, або порушення встановленого терміну перебування в Україні, виявлені в пунктах пропуску», ст. 203¹ «Невиконання рішення про заборону в'їзду в Україну», 204² «Порушення порядку в'їзду на тимчасово окуповану територію України та виїзду з неї»; «Порушення порядку в'їзду на тимчасово окуповану територію України та виїзду з неї» КУпАП [66].

Подібна ситуація склалась і під час характеристики складу адміністративних правопорушень за статтями, розгляд яких покладено на суди та інші органи – ст. 85 «Порушення правил використання об'єктів тваринного світу», ст. 92 «Порушення вимог законодавства про охорону культурної спадщини», ст. 121¹ «Експлуатація водіями транспортних засобів, ідентифікаційні номери складових частин яких не відповідають записам у реєстраційних документах», ст. 185¹⁰ «Злісна непокора законному розпорядженню чи вимозі військовослужбовця або працівника Державної прикордонної служби України або члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону», ст. 191 «Порушення громадянами правил зберігання, носіння або перевезення нагородної, вогнепальної, холодної чи пневматичної зброї і бойових припасів», ст. 195 «Порушення працівниками підприємств, установ, організацій

правил зберігання або перевезення вогнепальної, холодної чи пневматичної зброї і бойових припасів», ч.1 ст. 203 «Порушення іноземцями та особами без громадянства правил перебування в Україні», тобто проживання без документів на право проживання в Україні); ст. 204 «Порушення порядку працевлаштування, прийняття на навчання, надання житла, реєстрації іноземців та осіб без громадянства та оформлення для них документів», ст. 204¹ «Незаконне перетинання або спроба незаконного перетинання державного кордону України», ст. 205 «Невжиття заходів до забезпечення своєчасної реєстрації іноземців та осіб без громадянства», ст. 206 «Порушення порядку надання іноземцям та особам без громадянства житла, транспортних засобів та сприяння в наданні інших послуг», ст. 206¹ КУпАП «Незаконне перевезення іноземців та осіб без громадянства територією України» [66].

Слід зазначити, дещо вищий рівень знань продемонстрували опитані щодо характеристики складу адміністративних правопорушень, передбачених ст. 202 КУпАП «Порушення прикордонного режиму, режиму у пунктах пропуску через державний кордон України або режимних правил у контрольних пунктах в'їзду-виїзду» [66] – 30,39 % військовослужбовців показали, що впевнено володіють навчальним теоретичним матеріалом.

Проблемними для досліджуваних виявилися питання щодо складання процесуальних документів про адміністративні правопорушення, порядку провадження у справах про адміністративні правопорушення, передбачених ч.2 ст. 203, 203¹, 204² КУпАП, а також повноважень посадових осіб Державної прикордонної служби України при розгляді таких справ. Впоралися із завданнями 28,43 % респондентів, а 9,8 % опитаних отримали незадовільну оцінку.

Результати перевірки контрольних робіт і тестових завдань, а також поточного і підсумкового контролю показали, що крім знань, передбачених програмою підготовки військовослужбовців за контрактом, зазначена категорія персоналу не завжди впевнено володіє переліком умінь, пов'язаних з правовою сферою. Так, у результаті аналізу отриманих даних встановлено, що найбільше проблем у військовослужбовців за контрактом виникає щодо правильного

застосовування норм законодавства про адміністративні правопорушення (високий рівень умінь показали 22,55 % опитаних, низький рівень – 13,73 %).

Складати процесуальні документи про адміністративні правопорушення, що входять до компетенції ДПСУ (15 статей КУпАП) уміють 26,47 % військовослужбовців, а допустили неприпустимі у таких випадках помилки 15 % опитаних.

Достатню умілість визначати підстави для притягнення до адміністративної відповідальності за правопорушення, передбачені ст. 202, КУпАП «Порушення прикордонного режиму, режиму у пунктах пропуску через державний кордон України або режимних правил у контрольних пунктах в'їзду-виїзду» [66], показали 21,57 % опитаних військовослужбовців, чого не встановлено відносно уміння визначати підстави складення протоколу про адміністративне правопорушення, передбачене ст. ст. 85, 92, 121¹, 185¹⁰, 191, 195, ч.1 ст. 203, 204, 204¹, 205, 206, 206¹ КУпАП. За цими статтями впевнені уміння показали 16,67 %.

Для отримання кількісних та якісних даних за показниками знаннево-регулювального і діяльнісно-комунікативного критеріїв використовувались методи, зазначені вище. Разом з тим окремої уваги заслуговує метод експертних оцінок. До експертної групи було обрано 16 осіб викладацького складу юридичних і професійно спрямованих дисциплін. Щодо процедури відбору експертів, то загальна кількість кандидатів у експерти становила 24 особи. Серед основних вимог, які висувалися до цієї групи фахівців, були досвід участі і роботи у проведенні аналогічних досліджень, професійна компетентність в аспекті правової діяльності, бажання взяти участь в експертному оцінюванні. Відбір у експерти серед кандидатів проводився за процедурою, вже апробованою вітчизняними науковцями (А. Балендр [6], І. Грязнов [32], О. Діденко [39], О. Трембовецький [195] та ін.). Вона передбачає «використання методу взаємних рекомендацій, аналіз анкетних даних та оцінку узгодженості кандидатів у експерти» [39]. Для перевірки узгодженості кандидатів у експерти було визначено коефіцієнт конкордації за формулою Кенделла, яка для випадку відсутності співпадаючих рангів має такий вигляд:

$$W = \frac{12S}{m^2(n^3 - n)}, \quad (3.2)$$

де m – кількість кандидатів в експерти, n – кількість запитань,

$$S = \sum_{i=1}^n ((R_i - R_{cp})^2) \quad (3.3)$$

де $R_{cp} = \frac{1}{n} \sum R_i$ – середній ранг показника, R_i – сумарний ранг.

Одержане значення коефіцієнта конкордації $W = 0.81$ виявилось значимим, що дозволило стверджувати про узгодженість групи експертів.

За результатами процедури узгодження кандидатів було сформовано групу експертів у кількості 16 осіб. Ці експерти серед усіх 24-х осіб – претендентів – одержали не менше ніж 80 % позитивних виборів. Що стосується інших характеристик, то переважна більшість цих людей мали достатній досвід роботи з персоналом (стаж роботи не менше 10 років). Більшість експертів має досвід роботи в аналогічних експертизах і виявили позитивне ставлення до роботи з формування правової компетентності у військовослужбовців за контрактом ДПСУ.

Експертам видавалась «карта оцінки рівня правової компетентності», підготовлена відповідно до розробленої системи критеріїв (додаток К). Експерти здійснювали оцінювання незалежно один від одного. Обчислення середнього балу за всіма показникам здійснювалося експериментатором. Кількісне вираження індивідуального рівня ефективності підготовки військовослужбовців до професійної діяльності з урахування правових її аспектів визначалось за такою формулою:

$$K_{ук} = \frac{Kp_1 + Kp_2 + Kp_3 + Kp_4}{4}, \quad (3.4)$$

де $K_{ук}$ – індивідуальний рівень управлінської компетентності офіцерів; Kp_1, Kp_2, Kp_3, Kp_4 – середня оцінка за кожним критерієм.

Для отримання кількісних та якісних даних за показниками особистісно-іміджевого критерію, який характеризує сформованість у військовослужбовців за контрактом професійно-правових мотивів, включеність правових норм у

ціннісну особистісну сферу, ціннісне ставлення до права, доцільно використовувати методики «Спрямованість особистості» В. Смекала та М. Кучери та методики «Мотивація досягнення успіху» й «Мотивація уникнення невдач» Т. Елерса [170, с. 626–632]. Дві останні методики є психологічним інструментарієм для діагностування сили і спрямованості мотивів досліджуваних, які стосуються переважно двох основних аспектів – мотивації досягнення успіху та мотивації уникнення невдач. Щодо визначення ступеня прояву основної мотивації (орієнтації) особистості у поведінці та діяльності, що називається спрямованістю, використовувалась методика «Спрямованість особистості» В. Смекала та М. Кучери [53, с. 234–236].

Показники особистісно-іміджевого критерію доцільно діагностувати також за допомогою методики М. Рокича «Ціннісні орієнтації» [170] (додаток Л). Для цього було опитано курсантів центрів підготовки (Кінологічного навчального центру та Навчального центру морської охорони ДПСУ).

Вищезазначена діагностика дає змогу, по-перше, проаналізувати ієрархію цінностей особистості з точки зору того, як вони відображають довготривалу життєву перспективу, тобто те, що людина цінує нині і до чого прагне в майбутньому (термінальні цінності), а по-друге, ієрархію цінностей – засобів (домінуючі цінності).

Аналізуючи діагностувальні дані щодо визначення впливу рівня правової компетентності військовослужбовців за контрактом на професійну стабільність, надійність та ефективність оперативно-службової діяльності (додатки Г, И), можна констатувати, що чим вище рівень правової компетентності військовослужбовця, тим більш усвідомлено і цілеспрямовано він працює над самовираженням своєї індивідуальності, а його професійна діяльність набуває інноваційно-творчого характеру. Кожен третій учасник опитування вважає, що тільки усвідомлена і цілеспрямована самостійна правова підготовка (наявність стійкої мотивації особистісно-правового розвитку) дає змогу досягти високого рівня правової компетентності та одночасно формує навички самостійної роботи (самовдосконалення). 23,52 % з цієї категорії опитаних заявили, що здатні до

новаторської оперативно-службової діяльності в межах функціональних обов'язків, зумовлених займаною посадою.

Встановлено залежність мотиваційно-ціннісної сфери військовослужбовців прикордонного відомства із забезпеченням успішності особистої службової діяльності (60,78 % опитаних) та підвищенням власного авторитету (13,73 % опитаних). 15,69 % опитаних підтверджують позитивний вплив рівня правової компетентності на надійність службової діяльності військовослужбовця за контрактом ДПСУ. Крім того, у процесі обробки діагностувальних даних простежується орієнтація респондентів на цільову підготовку до специфіки оперативно-службової діяльності. Учасники опитування безпосередньо пов'язують успішність, ефективність своєї праці з досягнутим рівнем правової компетентності.

Відповідно до завдань констатувального етапу експерименту необхідно визначити стан сформованості правової компетентності у військовослужбовців за контрактом ДПСУ. У результаті визначення кількісних параметрів за основними критеріями сформованості зазначеної компетентності, які було записано в «Карті оцінки рівня правової компетентності» (додаток К), вдалося отримати узагальнені результати щодо її стану у військовослужбовців за контрактом ДПСУ (табл. 3.3).

Отже, за результатами констатувального етапу педагогічного експерименту, метою якого було проаналізувати практики фахової підготовки військовослужбовців за контрактом ДПСУ, а також стан сформованості у них правової компетентності, можна зробити висновок, що освітній процес у Кінологічному навчальному центрі у м. Великі Мости і Навчальному центрі морської охорони має суттєві резерви для вдосконалення.

З'ясовано, що високий рівень сформованості правової компетентності за визначеними критеріями мають від 8,75 % до 9,28 % опитаних військовослужбовців, достатній – від 19,37 % до 20,57 %, базовий – від 50 % до 51,2 %, а допустимий зафіксовано у 18,95 % – 21,88 % військовослужбовців за контрактом.

Таблиця 3.3.

Зведені результати констатувального етапу експерименту щодо визначення рівня сформованості правової компетентності в учасників педагогічного експерименту за визначеними критеріями, (у %) n = 102

Вияв показників	Критерії правової компетентності	Групи-учасники експерименту	
		А n = 62	В, n = 40
Високий	Особистісно-іміджевий	9,68	7,5
Достатній		20,97	20
Базовий		50	52,5
Допустимий		19,35	20
Високий	Знаннєво-регулювальний	9,68	10
Достатній		20,97	20
Базовий		51,61	50
Допустимий		17,74	20
Високий	Діяльнісно-комунікативний	8,07	7,5
Достатній		19,35	17,5
Базовий		51,61	47,5
Допустимий		20,97	27,5
Високий	Рефлексивний	9,68	10
Достатній		20,97	20
Базовий		51,61	50
Допустимий		17,74	20
Високий	Середнє значення	9,28	8,75
Достатній		20,57	19,37
Базовий		51,2	50
Допустимий		18,95	21,88

Це свідчить про необхідність обґрунтування сукупності таких педагогічних умов, реалізація яких на практиці дасть можливість поліпшити фахову підготовку зазначеної категорії військовослужбовців та результативно формувати і розвивати у них правову компетентність.

3.2. Зміст і методика організації дослідного експерименту

Для перевірки результативності педагогічних умов формування правової компетентності військовослужбовців за контрактом Державної прикордонної служби України у системі професійної підготовки, а також для уточнення та коригування висновків, отриманих на етапі теоретичного аналізу зазначеної проблеми, було організовано дослідно-експериментальну роботу. Її проведення

дозволило перевірити не лише дієвість педагогічних умов, а також сформулювати висновки та рекомендації викладацькому складу і керівникам органів охорони державного кордону щодо методики організації роботи з формування правової компетентності військовослужбовців за контрактом як у навчальних центрах ДПСУ, так і в системі професійної підготовки безпосередньо в органах охорони кордону. Педагогічний експеримент проводився поетапно у Кінологічному навчальному центрі, Навчальному центрі морської охорони з 2016 по 2018 роки.

На першому етапі (вересень 2016 – жовтень 2017 років) було вивчено стан проблеми дослідження з визначенням базових теоретико-методологічних положень, мети, завдань, об'єкта, предмета і робочої гіпотези дослідження; проаналізовано дослідження, в яких права компетентність є предметом уваги, узагальнено особливості професійної діяльності та особистісно-професійні вимоги до військовослужбовців за контрактом Державної прикордонної служби України, з'ясовано особливості змісту і структури правової компетентності у військовослужбовців за контрактом ДПСУ, здійснено розробку програми та методики проведення експерименту, визначено місце й групи для проведення констатувального етапу експерименту; проаналізовано досвід педагогічної діяльності з формування правової компетентності.

На другому етапі (жовтень 2017 – лютий 2018 років) було розроблено професійно орієнтовану модель формування правової компетентності, визначено критерії, показники та рівні сформованості правової компетентності у військовослужбовців за контрактом; проведено констатувальний експеримент з метою з'ясування стану сформованості правової компетентності у військовослужбовців за контрактом, які було враховано під час обґрунтування педагогічних умов і розробки методики дослідного експерименту на базі Кінологічного навчального центру у м. Великі Мости, Навчального центру морської охорони, де здійснювалася перевірка робочої гіпотези, а також в органах охорони державного кордону та загонах морської охорони.

На третьому етапі (лютий 2018 – вересень 2020 рік) було експериментально перевірено дієвість педагогічних умов і методики формування правової

компетентності військовослужбовців за контрактом Державної прикордонної служби України у системі професійної підготовки, узагальнено проміжні й кінцеві результати педагогічного експерименту, проведено статистичний аналіз отриманого матеріалу, сформульовано загальні висновки, впроваджено у практику та завершено роботу з оформлення дисертаційного дослідження.

У дослідженні ми виходили з того, що експеримент – це «метод збору педагогічних фактів у спеціально створених умовах, що дають можливість вивчення та перевірки педагогічних впливів згідно з проблемою дослідження» [105; 212].

Педагогічний експеримент, що був започаткований, є варіантом природного експерименту і передбачав цілеспрямоване формування психічних якостей безпосередньо під час освітньої діяльності. Саме тому нами було враховано, що педагогічний експеримент має передбачати відокремлення досліджуваного явища від інших; активну позицію дослідника при втіленні інновацій в педагогічний процес; контрольований педагогічний вплив на учасників; наявність умов, за яких досліджуване явище піддається аналізу; відтворення педагогічних явищ в майже однакових умовах стільки разів, скільки необхідно для перевірки гіпотези.

За характером педагогічний експеримент було організовано як лонгітюдний. При цьому обстеження здійснювалося в різні проміжки часу для порівняння динаміки деяких показників, наприклад, успішність навчання, рівень правових знань, умінь і навичок до і після формувального експерименту, рівень сформованості правової компетентності через деякий час після завершення експериментальних заходів.

Крім того, в організації педагогічного експерименту нами враховано принцип науковості, що передбачає певну новизну у педагогічному процесі, забезпечення умов, що дають змогу виявити залежність між педагогічним впливом і його результатом, документальну фіксацію та досить повний облік параметрів (показників) досліджуваних явищ та процесів, забезпечення обґрунтованості та достовірності висновків.

Щодо загальних вимог, які стосуються порядку проведення науково-педагогічного експерименту, то під час його проведення їх було враховано.

Зокрема, в експериментальних заходах брав участь педагогічний колектив, який впроваджував у практику експериментальні інновації. В експериментатора була наявною гіпотеза, що ефективність підготовки військовослужбовців за контрактом підвищиться. Для регулювання впливу педагогічних умов та їх наслідків педагогічний процес було забезпечено всім необхідним. Крім того, було дотримано правила не нашкодити здоров'ю досліджуваних, їх розвитку, виконання вимог, які висуваються до навчальних планів та програм. Учасники експерименту прагнули до наукової чесності, добросовісності у зборі та інтерпретації фактів, достовірності у формулюванні висновків. Важливим моментом дослідження було доброзичливе ставлення до учасників експерименту та встановлення з ними стосунків довіри з метою ефективного проведення експерименту.

Педагогічний експеримент складався з двох етапів: констатувального та формувального.

У *констатувальному етапі* експерименту взяли участь 102 військовослужбовця навчальних центрів ДПСУ (2018 року випуску). Для цього було проведено відповідну діагностику, визначено рівень сформованості правової компетентності за особистісно-іміджевим, знаннєво-регулювальним, діяльнісно-комунікативним, рефлексивним критеріями шляхом використання письмових та усних опитувань, спостереження, анкетування (письмові анкети), а також тестування, контрольних і самостійних робіт, методу практичних робіт, експертного оцінювання. Вони були необхідні для того, щоб з'ясувати, які правові знання, уміння і навички, а також професійно важливі якості та елементи мотиваційно-ціннісної сфери сформовано у військовослужбовців.

Педагогічні умови і професійно орієнтована модель формування правової компетентності у військовослужбовців за контрактом, обґрунтовані у підрозділах 2.2 та 2.3, було апробовано у процесі *формувального етапу експерименту*. Під час його проведення було передбачено вирішити такі завдання:

розробити програму експериментального дослідження, яка передбачала б формування правової компетентності у військовослужбовців за контрактом в органах охорони державного кордону;

перевірити результативність проведеної роботи з формування правової компетентності у цієї категорії військовослужбовців;

перевірити адекватність критеріїв та показників сформованості правової компетентності у військовослужбовців за контрактом;

реалізувати під час освітнього процесу визначені та теоретично обґрунтовані педагогічні умови формування правової компетентності у військовослужбовців за контрактом в органах охорони державного кордону;

виявити динаміку сформованості правової компетентності у військовослужбовців за контрактом.

Формувальний етап експерименту здійснювався в умовах безперервного педагогічного процесу, тобто мав природний характер. Динаміку сформованості правової компетентності у військовослужбовців за контрактом було визначено за особистісно-іміджевим, знаннево-регулювальним, діяльнісно-комунікативним, рефлексивним критеріями шляхом використання тих самих методів, що і на констатувальному етапі експерименту через порівняння результатів на початку й наприкінці педагогічного експерименту.

Враховуючи те, що Кінологічний навчальний центр ДПСУ та Навчальний центр морської охорони мають схожість у програмах навчання щодо правової підготовки, вирішили сформувати в кожному навчальному закладі по контрольній (КГ) та експериментальній (ЕГ) групі. З огляду на те, що загальна кількість військовослужбовців, які проходили базову підготовку на момент проведення експерименту становила 62 особи (КНЦ) та 40 (НЦМО), було прийнято рішення включити до складу КГ і ЕГ приблизно однакову кількість осіб в кожному навчальному закладі. З урахуванням кількості курсантів – військовослужбовців за контрактом у навчальних групах, а також з метою забезпечення однорідності КГ і ЕГ було прийнято рішення про формування цих груп з розрахунку: КГ – 30 курсантів та ЕГ – 32 курсанти у КНЦ та КГ – 19 курсантів та ЕГ

– 21 курсант у НЦМО. Чистоту результатів забезпечували репрезентативність вибірки, однакові умови. Протягом експерименту контингент курсантів не змінювався, за навчальним компонентом у всіх групах набір навчальних дисциплін був однаковий («Правова підготовка», «Тактика прикордонної служби», «Прикордонний контроль», «Основи прикордонної служби морської охорони», «Використання кінологів із службовими собаками»), їх викладали одні й ті ж самі викладачі. Отже, зазначені фактори об'єктивували результати.

Вимоги репрезентативності вибірки було дотримано, оскільки генеральна сукупність і обрана нами вибірка курсантів фактично збігаються, тому що кількість таких курсантів є обмеженою, і всі вони були задіяні в нашому експерименті.

Також було здійснено статистичну перевірку рівнів сформованості правової компетентності військовослужбовців за контрактом, яку було організовано до початку формувального етапу експерименту. Крім того, це було зроблено для можливості визначити результативність формувальних заходів шляхом порівняння отриманих даних після формувального етапу експерименту з тими, які було отримано на його початку.

Щодо реалізації першої педагогічної умови – *професійної підготовки військовослужбовців на засадах компетентнісного підходу з урахуванням моделі сучасного військовослужбовця за контрактом ДПСУ*, то в рамках дослідження було розроблено і використано проекти посадової інструкції інспектора-кінолога прикордонної служби та додаткові посадові обов'язки фахівця морської охорони, які входять до складу оглядових груп, в якій сфокусовано зміст основних компетенцій і компетентностей, якими має володіти сучасний військовослужбовець за контрактом, що обіймає цю посаду або рівнозначну їй. При цьому було використано методичний підхід, сутність якого зображено на рис. 3.3. У результаті аналізу завдань Держприкордонслужби, завдань відділу прикордонної служби, завдань інспектора прикордонної служби було розроблено таблиці 3.4.

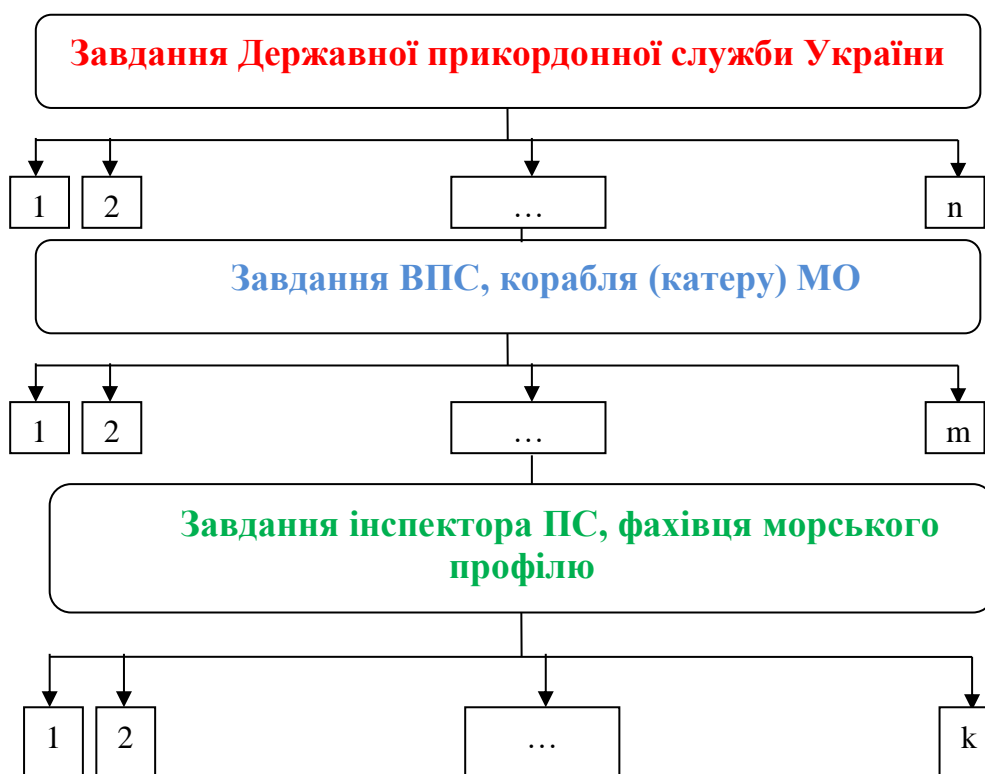

Рис. 3.3 – Методичний підхід до опрацювання посадової інструкції інспектора-кінолога прикордонної служби та фахівця морського профілю у контексті правових аспектів діяльності

Таблиця 3.4.

Завдання інспектора-кінолога у контексті правових аспектів діяльності

Завдання Інспектора ПС (що має робити)	Що для цього необхідно знати (законодавство, інструкції, статuti...)	Що при цьому заборонено робити	Якими базовими компетенціями та на якому рівні має для цього володіти	Якими функціональними компетенціями та на якому рівні має для цього володіти
I. Під час виконання службових обов'язків				
I.1				
I.2				
...				
II. Під час виконання посадових обов'язків				
II.1				
II.2				
...				

У ній було визначено конкретні завдання інспектора-кінолога та фахівця морської охорони у контексті правових аспектів діяльності: що має виконувати військовослужбовець, що для цього необхідно знати (міжнародне та українське

законодавство, інструкції, статuti та інші нормативно-правові документи), що при цьому заборонено робити, якими базовими компетенціями має володіти військовослужбовець та рівень базових компетенцій, якими функціональними компетенціями та на якому рівні має володіти інспектор-кінолог (див табл. 3.4).

Результатом цієї роботи став проєкт універсальної посадової інструкції інспектора-кінолога та проєкт універсальної посадової інструкції фахівця морського профілю, які входять до складу оглядових груп корабля (катеру) морської охорони, в яких у концентрованому вигляді подано завдання і обов'язки, права, відповідальність і компетенції (додатки Н, П). При цьому, будуючи професійну підготовку військовослужбовців за контрактом на засадах компетентнісного підходу, ми виходили з того, що зазначений підхід сповідує ідеологію, яка інтерпретує зміст освіти, орієнтованої на «результат» («стандарт на виході»).

Крім того, під час експериментальної роботи ми виходили з того, що існують три сфери навчальної діяльності (три види навчання), чітко визначення яким уперше було подано в уніфікованій програмі підготовки прикордонників країн ЄС. Ці сфери містять когнітивну (інтелектуальні навички; знання), афективну (формування почуттів або емоційного ставлення), психомоторну (маніпулятивні навички або навички фізичної діяльності; навички) сфери. Усі сфери мають однакову важливість.

До когнітивної сфери належать знання й розвиток інтелектуальних навичок, що передбачає відтворення конкретних фактів, процедур, основних понять, які слугують для розвитку інтелектуальних здібностей і навичок. Цю сферу поділено на шість основних категорій, які перераховані від більш простих форм поведінки до більш складних (додаток Р).

Афективна сфера навчальної діяльності передбачає способи емоційного прояву військовослужбовців до таких явищ, як почуття, цінності, вдячність, захопленість, мотивація, ставлення тощо. У додатку С перераховано п'ять основних категорій від більш простих форм поведінки до більш складних.

Щодо психомоторної сфери, то вона передбачає фізичні дії, координацію й використання моторних навичок. Розвиток цих навичок потребує тренування

й вимірюється швидкістю, точністю, дальністю, порядком або технікою виконання. У додатку Т перераховано сім основних категорій від більш простих форм поведінки до більш складних, які наводяться нами для розуміння загальної ідеї втілення компетентнісного підходу у професійну підготовку військовослужбовців за контрактом ДПСУ.

Крім того, реалізація першої педагогічної умови передбачала вирішення завдань з формування умінь визначати цілі і порядок роботи, самостійно планувати свою навчальну діяльність і вчитися, встановлювати зв'язки між окремими об'єктами, застосовувати освоєні способи в нових ситуаціях, здійснювати самоконтроль; співробітничати, брати участь у роботі команди, обмінюватися інформацією; самостійно знаходити, аналізувати і відбирати потрібну інформацію, структурувати, перетворювати, зберігати і передавати її; аналізувати свої досягнення і помилки, здійснювати взаємну допомогу і підтримку в скрутних ситуаціях, критично оцінювати результати своєї діяльності.

Як основний технологічний інструмент, що забезпечував комплексне впровадження компетентнісного підходу, ми обрали модульну технологію. Це дозволило створити відносно уніфіковану модель вивчення кожної теми, в яку входять такі види занять: «Вступна лекція», «Навчання вирішенню завдань», «Самостійне вирішення завдань», «Семінар» або «Науково-практична конференція» та «Підсумковий контроль».

На різних етапах заняття курсанти не були пасивними слухачами, які відтворюють дії викладача, а активними учасниками процесу пізнання. Наприклад, у той час, коли викладач вводив нові поняття і терміни, курсанти виконували завдання щодо пошуку варіантів їх тлумачення за допомогою нетбуків і мережі Інтернет або заздалегідь розробленого дидактичного матеріалу, складали свій словник нових понять.

Коли викладач демонстрував висновок щодо застосування норм права, курсанти виконували завдання на встановлення логічної послідовності дій інспектором-кінологом та фахівцем морського профілю при настанні тієї або іншої ситуації. При розгляді практичної значущості того чи іншого закону або

явища курсантам пропонувалося навести приклади застосування в оперативно-службовій діяльності норм права.

Працюючи з текстом підручників або дидактичних матеріалів, курсанти самостійно поступово вивчали матеріал від стандартних до найбільш складних тем, які передбачають глибоке розуміння досліджуваного матеріалу.

На практичних заняттях курсанти не копіювали готові рішення, а шукали алгоритм рішення ситуаційних завдань, а потім застосовували їх самостійно. Під час самостійного вирішення завдань пропонувалися багаторівневі картки кожному курсанту, що передбачали самоперевірку вирішення того чи іншого завдання; виконавши успішно завдання першого рівня, можна переходити до наступного. Діяльність курсантів здійснювалася в групах по 4-5 осіб, що дозволяло їм під час роботи консультиватися у більш сильних і консультивати самим тих, хто слабше їх розібрався у конкретному питанні.

Семінари та науково-практичні конференції, що входили до модуля, передбачали творчі багаторівневі самостійні завдання. Наприклад, можна було підготувати невелике повідомлення за однією із запропонованих тем, можна приготувати демонстрацію застосування того чи іншого закону або нормативно-правового акту, а можна зайнятися пошуком вирішення творчого чи експериментального завдання. Кожен курсант вибирав і виконував те, що йому було найбільш доступно на певному етапі саморозвитку. При цьому можна було виконати відразу декілька завдань, якщо тема, що вивчається, викликала підвищений інтерес.

Під час проведення формувального етапу експерименту з реалізації першої педагогічної умови використовувалися також різноманітні форми контролю знань і умінь на кожному етапі і на кожному занятті, а саме проміжний, поточний і підсумковий. Наприклад, тест «так-ні», метод аналогій, різноманітні тести з вибором відповіді або такі, на які потрібно дати розгорнуту відповідь.

Необхідно зазначити, що впровадження компетентнісного підходу у професійну підготовку військовослужбовців за контрактом у навчальних центрах ДПСУ, як і будь-яка інновація, пов'язано з певними проблемами. Так,

реалізація цього підходу потребувала на підготовчому етапі багато витрат часу для опрацювання великого обсягу методичної літератури викладачем, підготовки і конструювання нових дидактичних матеріалів, пошуку нестандартних завдань, прийомів і підходів. Але завдяки використанню ПЕОМ їх вирішення спрощувалося.

Щодо другої педагогічної умови формування правової компетентності військовослужбовців за контрактом Держприкордонслужби – *регулярного моніторингу якості фахової підготовки військовослужбовців за контрактом відповідно до вимог професійної діяльності*, то основними засобами такого контролю на етапі формувального експерименту були такі:

а) тестові завдання для оцінювання підготовленості курсантів (вхідний, проміжний і вихідний контроль);

б) анкети, метою яких було отримання інформації про курсантів (додаток У);

в) анкети для викладачів та офіцерів КНЦ та НЦМО для отримання даних щодо кадрового й матеріально-технічного забезпечення та особливостей організації освітнього процесу;

г) анкети, які дають змогу виявити основні характеристики й особливості фахової підготовки курсантів у навчальних центрах ДПСУ.

Щоб отримати повнішу оцінку рівня навчальних досягнень курсантів, традиційні письмові тести ми доповнили практичними експериментальними роботами з навчальних дисциплін: «Правова підготовка», «Тактика прикордонної служби», «Прикордонний контроль», «Основи прикордонної служби морської охорони», «Використання кінологів із службовими собаками». Характерною особливістю тестів була наявність у них завдань, які передбачали життєві ситуації. Дослідження було проведено один раз у формі зрізу.

За результатами проведеного дослідження було зроблено висновки щодо виявлених недоліків навчальної літератури та запропоновано рекомендації щодо поліпшення їх якості, оновлення їх змісту та методичних підходів. Зокрема було встановлено таке:

рівень якості проаналізованих матеріалів, що пропонуються для підготовки курсантам до занять, недостатньо високий, потребує суттєвого доопрацювання

змістовна частина, наповнення її сучаснішим цікавим і актуальним матеріалом, якісними схемами й ілюстраціями, словниками, що містили б корисну інформацію;

доцільно продовжити підготовку навчальної літератури, яка б забезпечила реалізацію принципу варіативності у навчанні. Використання в освітньому процесі навчальних посібників одних і тих самих авторів унеможливило порівняльне моніторингове дослідження та визначення справжнього рейтингу якості навчальних матеріалів;

необхідно внести зміни й доповнення до деяких тем з метою формування у курсантів навичок самостійної та творчої роботи;

переважна кількість респондентів висловлювали побажання щодо осучаснення змісту підручників, узгодження його з чинними навчальними програмами;

доцільно розглянути питання про оновлення методичних прийомів і підходів до навчання, що забезпечували б повноцінний розвиток особистості, самостійність мислення курсантів;

у процесі викладання навчальних дисциплін доцільно передбачити збільшення кількості різнорівневих завдань, особливо творчих, а також вправ для здійснення диференційованого навчання й самостійної роботи.

Моніторинг якості фахової підготовки військовослужбовців за контрактом відповідно до вимог професійної діяльності передбачав також систематичний збір дослідницькими методами (спостереження, аналіз, синтез і контроль) інформації про освітній процес з метою визначення якості підготовки фахівців, передусім навчальних досягнень курсантів, і реалізації шляхів її підвищення. Моніторинг дав змогу з'ясувати такі питання: який рівень підготовки мають випускники навчальних центрів; наскільки зміст їх освіти відповідає сучасним вимогам суспільства та рівню міжнародних стандартів у сфері охорони кордону; які тенденції спостерігаються в якості підготовки майбутніх фахівців; які чинники впливають на якість навчання; які зміни доцільно внести до стандартів підготовки військовослужбовців за контрактом.

Реалізація цієї педагогічної умови на етапі формувального експерименту дозволила суттєво покращити якість фахової підготовки курсантів, а також розробити

практичні рекомендації керівникам органів охорони державного кордону щодо формування правової компетентності у військовослужбовців за контрактом.

Під час формувального етапу експерименту було реалізовано ще одну педагогічну умову – *інтеграція змістовних модулів правових дисциплін та дисциплін за фахом, де системоутворювальною є роль елективних курсів*. В рамках цієї умови нами було інтегровано змістові модулі правових дисциплін та дисциплін за фахом у відповідні елективні курси.

При створенні зазначеної сукупності умов навчання фахівців постала потреба визначити насамперед параметри, за яких буде здійснюватись компенсаторна роль елективних курсів для курсантів, що проходять базову підготовку, зокрема у Кінологічному навчальному центрі та Навчальному центрі морської охорони. При їх розробці ми виходили з необхідності інтегрувати профільні навчальні дисципліни з правовою. Кожен курс розраховано на три тренінгових модуля. Ми виходили з того, що загальноприйнятими вимогами до елективного курсу є короткочасність, нестандартність та актуальність. Тривалість одного елективного курсу 9 академічних годин [130, с. 118].

Аналізуючи навчальні плани Кінологічного навчального центру та Навчального центру морської охорони, приходимо до висновку, що зміст теоретичних занять відповідає вимогам, що висуваються сьогодні до військовослужбовця за контрактом. Для більш детального засвоєння тематики вирішили впровадити тренінги за відповідними модулями [130, с. 118].

Для фахівців морського профілю нами було введено міжпредметний елективний курс, що об'єднав два предмети «Правова підготовка» та «Основи прикордонної служби морської охорони», під назвою «Правоохоронна діяльність (моряк)» (додаток Ф). Для фахівців кінологічного профілю також введено міжпредметний елективний курс «Правоохоронна діяльність (кінолог)», який складався з «Тактики прикордонної служби», «Тактики прикордонного контролю», «Використання кінологів із службовими собаками» та «Правова підготовка» (додаток Х) [130, с. 118].

Отже, елективний курс «Правоохоронна діяльність (кінолог)» репрезентовано

такими змістовними модулями: модуль 1 – «Види правопорушень, що можуть бути виявлені під час несення служби у прикордонних нарядах на «зеленому кордоні», порядок складання процесуальних документів»; модуль 2 – «Види правопорушень, що можуть бути виявлені під час несення служби у пунктах пропуску через державний кордон, порядок складання процесуальних документів»; модуль 3 – «Порядок фіксації правопорушення або злочину» [130, с. 118].

Щодо змістового наповнення елективного курсу «Правоохоронна діяльність (моряк)», то його характеризують, зокрема, такі модулі: модуль 1 – «Види правопорушень, що можуть бути виявлені під час несення служби на річковій або морській ділянці державного кордону, порядок складання процесуальних документів»; модуль 2 – «Види правопорушень, що можуть бути виявлені під час несення служби у В(М)ЕЗ, порядок складання процесуальних документів»; модуль 3 – «Порядок фіксації правопорушення або злочину» [130, с. 118].

Зважаючи на те, що проведення елективних курсів здійснювалось під час самостійної підготовки, нами також використовувався метод мультиплікації. Тобто, окрім викладача, ми залучали до проведення занять фахівців, які вже пройшли методичну та предметну підготовку за відповідною програмою [131, с. 73].

Наступною педагогічною умовою є *активізація професійного самовдосконалення військовослужбовців шляхом педагогічного керівництва цим процесом*. Ми виходили з того, що оволодіння досвідом пізнавальної самостійності можливе через безпосереднє залучення військовослужбовців у процес, який потребує застосування самостійних зусиль думки, волі, почуттів, оскільки саме через досвід відбувається засвоєння.

Педагогічне керівництво самовихованням, самонавчанням і самоосвітою військовослужбовців за контрактом у процесі їх фахової підготовки передбачало проведення спеціально організованої роботи науково-педагогічним складом. При цьому нами враховувалось позитивно-активне ставлення військовослужбовця для самовдосконалення.

Ми вважаємо, що до чинників, які впливають на екстринсивну мотивацію процесу самовдосконалення у військовослужбовців за контрактом, можна

віднести такі: загальні умови служби, зменшений пенсійний вік для військовослужбовців, службове навантаження, компенсація за наймання житла, санітарно-курортне та медичне забезпечення, пріоритетна можливість вступу до провідних фахових закладів освіти (наприклад, до Національної академії Державної прикордонної служби України). До інтринсивної мотивації можна віднести кар'єрне зростання та, відповідно, збільшення грошового забезпечення. Також можна віднести вимоги, які суспільство висуває до прикордонників, соціальні ідеали військовослужбовців, зразки моральної поведінки, які їх приваблюють; домагання особистості на визнання свого гідного місця у колективі колег по службі; наявність умов змагальності в навчальній і службовій діяльності; позитивні приклади, що викликають прагнення наслідувати їх і розвиватися у професійній сфері; дискусії на морально-правові теми.

У ході формувального етапу експерименту науково-педагогічний склад під час проведення занять формував такі мотиви самовдосконалення: прагнення досягти поставленої мети; бажання не відставати від інших; наслідувати зразкові приклади, прагнути стати схожим на авторитетних у своїй справі людей або героїчних постатей в історії формування та охорони кордонів; домагання на визнання свого гідного місця в середовищі колег тощо.

Для цього у процесі самовдосконалення умовно виділено такі етапи:

1 етап – усвідомлення необхідності працювати над собою. Це етап самопізнання. На цьому етапі педагогічні працівники рекомендували курсантам застосовувати такі методи, як самоспостереження, порівняння себе з іншими, самоаналіз, самоконтроль, самооцінка. Ці методи дозволи курсантам об'єктивно оцінити себе. Роль педагога на цьому етапі полягала в тому, щоб допомогти курсантам здійснювати самоспостереження і самооцінку. Важливо було підготувати військовослужбовців до самопізнання, надавши їм необхідні психологічні знання, для чого проводилися спеціальні бесіди, дискусії, тренінги.

2 етап – розроблення програми (плану) роботи над собою на основі поставлених цілей. Така програма передбачала визначення можливих змін в особистості курсанта, що зумовлювала формування необхідних для неї якостей і

властивостей. Після складання програми курсанти під керівництвом викладацького складу переходили до планування самовдосконалення, тобто визначали конкретні завдання, зміст, засоби і методи вирішення поставлених завдань.

3 етап – передбачав реалізацію програми самовдосконалення. Викладачі у навчальний і позанавчальний час допомагали курсантам здійснювати діяльність, під час якої відбувалося становлення і розвиток необхідних властивостей особистості. Важливою була педагогічна оцінка зусиль курсанта.

4 етап – оцінка результатів самовдосконалення. Це, по суті, етап самопізнання («чого я досяг?»), що закінчується формулюванням нових завдань для самовдосконалення.

Найбільш ефективними методами і прийомами самовдосконалення у процесі формувального етапу педагогічного експерименту були: самопереконавання, самопримус, самонавіювання (застосовувався у процесі аутогенних вправ, що сприяли опануванню власними прагненнями та емоціями), самозобов'язання (добровільне визначення самому собі усвідомлених цілей і завдань саморозвитку, рішення формувати у себе ті чи інші якості), осмислення власної діяльності та поведінки (виявлення причин успіхів і невдач), самоконтроль (здатність стежити за своїми вчинками і діями в процесі діяльності, фіксувати свій стан з метою запобігання небажаних наслідків), самозвіт (ретроспективний погляд на події, що відбулися з особистістю за певний час). Велике значення мали такі відомі методи, як самостимулювання, самоствердження, самопідбадьорювання, самозаохочення, самопокарання, самообмеження [133, с. 444-455].

Одним з дієвих методів активізації професійного самовдосконалення військовослужбовців під час формувального етапу експерименту був тренінг. Його проводили факультативно з усіма курсантами ЕГ по 45 хвилин на тиждень у часи самостійної підготовки до занять. Метою тренінгу було ознайомити курсантів з методами самовдосконалення, надати допомогу у складанні плану самовдосконалення і практично підтримувати курсантів щодо їх прагнення змінити себе на краще.

Так, наприклад, учасникам тренінгу було запропоновано виділити ті труднощі, які вони мають у навчанні (записати у зошит), згадати і записати який-небудь епізод із шкільного життя. Назвати причини невдач. Тут важливим було з'ясувати, на яку позицію стає курсант – чи шукає винного серед оточення (учителів, однокласників, батьків тощо), чи бачить причину у собі. Далі важливо було допомогти спроектувати невдачу на себе, на свої особистісні особливості.

З дискусій і результатів тестування, які доводилися курсантам, у них виникало більш широке уявлення про себе у співвідношенні з тими вимогами, які до них висуває навчальна і службова діяльність. Самопізнання переходило на новий рівень. З огляду на це курсантам було запропоновано по-новому осмислити це питання і записати в зошит за формою, наведеною у табл. 3.5.

Таблиця 3.5.

Форма обліку значущих якостей особистості для учасника тренінгу

Якості, які мені притаманні	Ранг значущості для мене	Ранг значущості для професії	Якості «ідеального Я»

Після виконання цього завдання, коли були записані якості, вони ранжувалися за значущістю для себе і за значущістю для професійної діяльності. Співвідношення рангів дозволило говорити про особисту психологічну схильність (зацікавленість чи байдужість) до цієї професійної діяльності і навпаки.

Крім того, курсантам пропонувалось записати якості ідеального «Я» у зошит. Це сприяло якісній розробці плану самовдосконалення. У процесі роботи над ним курсантам було рекомендовано радитися з батьками, друзями, подумати не тільки про те, які якості треба формувати, а й про шляхи, способи формування, постановку проміжних цілей, терміни досягнення поставлених завдань. Показовим для цього були приклади плану роботи над собою Л. Толстого та К. Ушинського. Після цього курсантам було запропоновано скласти план самовдосконалення за формою, наведеною у табл. 3.6.

Таблиця 3.6.

Зразок алгоритму процесу самовдосконалення

Якість, що потребує вдосконалення	Спосіб удосконалення	Терміни	Критерії досягнення	Примітки

Таким чином, педагогічне керівництво *професійним самовдосконаленням* військовослужбовців було поетапним і складалося з чотирьох етапів: підготовчого, організаційного, діяльнісного, аналітичного. При цьому цей процес здійснювався відповідно до індивідуальних можливостей курсантів і особливостей професійної підготовки у військовослужбовців за контрактом ДПСУ.

Для підвищення ефективності керівництва професійним самовдосконаленням військовослужбовців необхідно спрямувати увагу на розвиток стійкої внутрішньої мотивації до самоосвіти у правовій сфері; надати військовослужбовцям необхідний час для самоосвіти; забезпечити максимальну реалізацію індивідуальних можливостей курсантів, а також позитивне ставлення і методичну допомогу викладачів у самовдосконаленні військовослужбовців за контрактом.

Щодо останньої педагогічної умови – забезпечення інформаційно-розвивального освітнього середовища через комплексне використання дидактичних ресурсів ІКТ, – то під час навчання було застосовано спеціально розроблені тренажери на базі візуального програмного забезпечення Borland Delphi 7 Studio з використанням інтерактивних дошок. Для успішного засвоєння програми підготовки було враховано чинники, що формують позитивно-активне ставлення до вдосконалення правової компетентності у військовослужбовців.

Зокрема, нами було розроблено та запроваджено в освітній процес Кінологічного навчального центру та Навчального центру морської охорони електронні тренажери з адміністративно-юрисдикційної діяльності (додаток Ц). Вони складаються з інструкції та двох блоків – теоретичного та практичного. До теоретичного блоку – «І. Нормативно-правова база» – входять три елементи навчання: законодавство, що належить до компетенції ДПСУ; положення НПА,

за порушення яких передбачено адміністративну відповідальність; прикордонне слідознавство. Алгоритм програми налаштований таким чином, що курсанти не зможуть перейти до наступного елементу теоретичного блоку доти, доки не перечитають попередній. У розділі 1. «Законодавство, що належить до компетенції ДПСУ», курсант вивчає закони України, постанови уряду, міжвідомчі та відомчі накази, що регулюють питання службової діяльності. Розділ 2 «Положення НПА, за порушення яких передбачено адміністративну відповідальність» є логічним продовженням попереднього розділу, адже у ньому здійснено вибірку законодавства та безпосередньо пункти або статті НПА, що відповідають правопорушенням, зазначеним у Кодексі України про адміністративну відповідальність. Розділ 3 містить лекційне заняття з прикордонного слідознавства, де курсант теоретично опановує знання щодо правильності фіксації сліду, залишеного правопорушником. Після опанування теоретичних знань курсант переходить до практичного блоку – «II. Практичні завдання». У розділі 1 курсанти мають пройти тестування зі знання статей Кодексу України про адміністративні правопорушення, що входять до компетенції ДПСУ. На кожне запитання пропонується чотири варіанти відповіді. Для курсантів-кінологів пропонується тест на 75 запитань. Оцінювання здійснюється за такими показниками: 75-60 правильних відповідей – «відмінно»; 59-44 – «добре»; 43-28 – «задовільно»; нижче 27 – «незадовільно». Для курсантів-моряків пропонується тест на 60 запитань. Оцінювання здійснюється за такими показниками: 60-48 правильних відповідей – «відмінно»; 47-35 – «добре»; 34-22 – «задовільно»; нижче 21 – «незадовільно». У розділі 2 курсантам пропонуються службові ситуації щодо правопорушень, що входять до компетенції ДПСУ. Усі вони відповідають повною мірою підвідомчим статтям. Щодо кожної ситуації курсанти мають кваліфікувати правопорушення, обравши один з чотирьох варіантів. Для курсантів-кінологів пропонується вирішити службові ситуації, надати правильні кваліфікації 30 правопорушенням. Оцінювання здійснюється за такими показниками: 30-24 правильних відповідей – «відмінно»; 23-17 – «добре»; 16-10 – «задовільно»; нижче 9 – «незадовільно».

Для курсантів-моряків пропонується вирішити службові ситуації, правильно кваліфікувати 25 правопорушень. Оцінювання здійснюється за такими показниками: 25-20 правильних відповідей – «відмінно»; 19-14 – «добре»; 13-8 – «задовільно»; нижче 7 – «незадовільно» [125, с. 33-35].

Також нами було розроблено та запроваджено в освітній процес Навчального центру морської охорони ДПСУ електронний тренажер з навігації (додаток Ш). У результаті його використання встановлено, що він суттєво впливає на підвищення рівня правової компетентності, зокрема в галузі морського права. Цей тренажер активно використовується на заняттях з курсу «Кораблеводіння та керування катером» у Навчальному центрі морської охорони. Зауважимо, що тренажер створювався з урахуванням особливості проходження державного кордону України по річці Дунай. Адже керування кораблем (судном) на суднохідній річці, на відміну від моря, має свої складнощі. При його розробці було враховано міжнародні нормативно-правові документи, а саме Конвенцію про Міжнародні правила запобігання зіткненню суден на морі 1972 року (МППЗС-72) [160], систему Міжнародної асоціації маячних служб (МАМС) [179], а також навігаційні річкові карти річки Дунай [99]. Принагідно наголосимо на тому, що фахові знання військовослужбовців з зазначених міжнародних правових норм та правил дозволять уникнути інцидентів на річці й морі. А засвоєння на високому рівні цих знань дає нам підставу стверджувати ще й про високий рівень правової компетентності персоналу прикордонного відомства [126].

Отже, у такий спосіб видалось за можливе реалізувати теоретично обґрунтовану сукупність педагогічних умов процесу, який досліджується. Докладний аналіз результатів експериментальної роботи викладено у наступному підрозділі.

3.3. Аналіз результатів формувального експерименту

Відповідно до заходів, передбачених третім етапом педагогічного експерименту, який тривав з лютого 2018 по вересень 2020 року, було узагальнено

проміжні й кінцеві результати педагогічного експерименту з формування правової компетентності військовослужбовців за контрактом Державної прикордонної служби України у системі професійної підготовки, проведено статистичний аналіз отриманого матеріалу, сформульовано загальні висновки, впроваджено у практику та завершено роботу з оформлення дисертаційного дослідження.

Для оцінювання ефективності запровадження педагогічних умов формування правової компетентності військовослужбовців нами було використано контрольні роботи, а також інші методи опитування – анкети, тести, усні співбесіди, експертне оцінювання (здійснене групою у складі 16 осіб викладацького складу, див. підрозділ 3.1). Узагальнені результати контролю підсумкових даних формувального етапу експерименту КГ і ЕГ буде подано нижче.

У травні 2018 року було проведено *констатувальний експеримент другого порядку – підсумковий контроль*, який мав на меті визначити рівень сформованості правової компетентності у військовослужбовців за контрактом після проведення експериментальних заходів. Для проведення підсумкового контролю використовувалися такі ж методи, що і на констатувальному етапі першого порядку. До контрольних заходів було залучено курсантів експериментальних та контрольних груп загальною кількістю 102 особи (КГ – 30 військовослужбовців за контрактом; ЕГ – 32 військовослужбовці за контрактом КНЦ та КГ – 19 військовослужбовців за контрактом; ЕГ – 21 військовослужбовець за контрактом НЦМО).

Як і у попередніх діагностичних заходах, результати контрольних опитувань учасників експериментальних і контрольних груп було записано у карти оцінки рівня правової компетентності кожного респондента ЕГ і КГ, а узагальнені результати – у зведені таблиці (додаток К), які після обробки й упорядкування числових даних дозволили зробити висновки щодо результативності формувального етапу експериментального дослідження в цілому. У результаті обробки отриманих даних було побудовано табл. 3.7, в якій подано зведені підсумкові результати сформованості правової компетентності у курсантів ЕГ і КГ за визначеними критеріями після проведення формувального етапу експерименту:

Таблиця 3.7.

**Стан сформованості правової компетентності у курсантів КГ і ЕГ КНЦ
(до і після формувального експерименту, n = 62)**

Вияв показників	Критерії правової компетентності	Групи-учасники експерименту			
		КГ, n = 30		ЕГ, n = 32	
		до	після	до	після
Високий	Особистісно-іміджевий	1	2	1	8
Достатній		4	6	4	16
Базовий		17	15	18	6
Допустимий		8	7	9	2
Високий	Знаннево-регулювальний	1	2	1	8
Достатній		4	6	4	14
Базовий		16	14	19	7
Допустимий		9	8	8	3
Високий	Діяльнісно-комунікативний	1	3	1	10
Достатній		4	5	4	16
Базовий		15	14	18	5
Допустимий		10	8	9	1
Високий	Рефлексивний	1	4	1	9
Достатній		3	6	4	17
Базовий		16	13	17	4
Допустимий		10	7	10	2
Високий	Комплексний критерій	1	3	1	9
Достатній		4	6	4	16
Базовий		16	14	18	5
Допустимий		9	7	9	2

Розглянемо рівень сформованості правової компетентності у курсантів КГ та ЕГ (рис. 3.4) Кінологічного навчального центру (КНЦ).

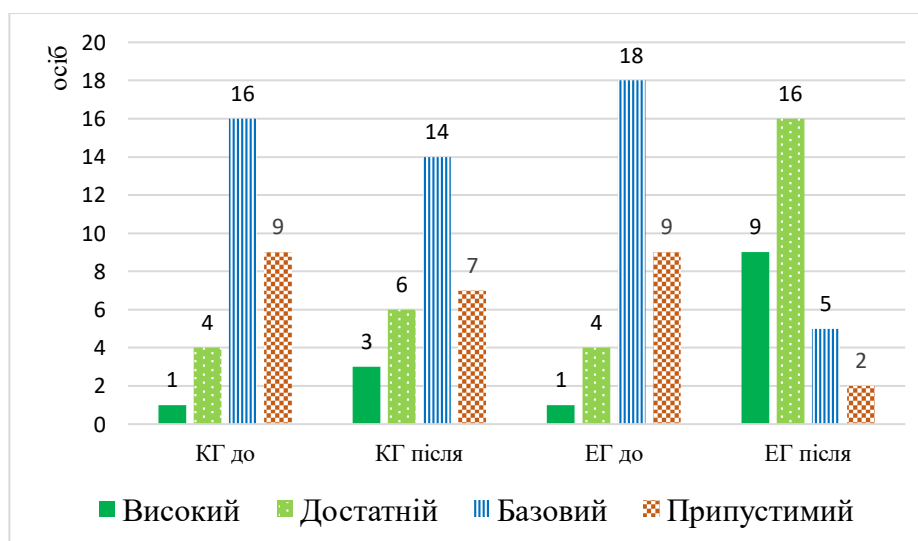

Рис. 3.4 – Динаміка сформованості правової компетентності у курсантів КГ і ЕГ КНЦ (кількість осіб)

Щоб підтвердити відмінності в кількісних і якісних параметрах ЕГ КНЦ до і після формувального експерименту за комплексним критерієм було застосовано критерій Вілкоксона. На основі отриманих результатів з'ясуємо, чи відбулись зміни у рівні сформованості правової компетентності у курсантів ЕГ КНЦ.

Підтвердження достовірності експериментальних даних проведено за T-критерієм Вілкоксона для пов'язаних вибірок [206]. T-критерій Вілкоксона використовується для оцінювання відмінностей між двома рядами вимірювань, виконаних для однієї і тієї ж сукупності досліджуваних, але в різних умовах або в різний час. Критерій Вілкоксона є непараметричним критерієм. Кількість осіб, що підлягає дослідженню при використанні T-критерію Вілкоксона має бути не менше 5 і не більше 50. Цей критерій використовується тільки для порівняння двох рядів вимірювань. Для того щоб обчислити T-критерій Вілкоксона для пов'язаних вибірок, необхідно зробити такі статистичні дії:

1) обчислити різницю між значеннями парних вимірів для кожного досліджуваного, нульові зрушення далі не враховуються;

2) визначити, які з різниць є типовими, тобто відповідають переважному за частотою напрямку зміни числових значень;

3) проранжувати різниці пар за їх абсолютними значеннями (тобто, без урахування знака) у порядку зростання, меншому абсолютному значенню різниці приписується менший ранг;

4) розрахувати суму рангів, що відповідають нетиповим змінам.

Отже, T-критерій Вілкоксона для пов'язаних вибірок розраховується за формулою 3.5:

$$T = \sum Rr, \quad (3.5)$$

де $\sum Rr$ – сума рангів, які відповідають нетиповим змінам числових значень. Якщо розрахункове (емпіричне) значення $T_{\text{емп.}}$ менше табличного $T_{\text{кр}}$ або дорівнює йому, то визнається статистична значимість змін числових значень у типову сторону (приймається альтернативна гіпотеза). Достовірність відмінностей тим вища, чим менше значення T .

Якщо $T_{\text{емп}}$ більше $T_{\text{кр}}$, то приймається нульова гіпотеза про відсутність статистичної значущості змін числових значень. Розподіл числових значень сформованості правової компетентності у курсантів ЕГ КНЦ до та після формувального експерименту за комплексним критерієм подано в табл. 3.7–3.9.

Для перевірки припущення результативності впровадження педагогічних умов формування правової компетентності військовослужбовців за контрактом у навчальних центрах прикордонного відомства висунемо дві гіпотези:

– перша: H_0 – відмінності між характеристиками ЕГ (до та після впровадження педагогічних умов розвитку) випадкові, отже, формувальний експеримент не вдався;

– друга: це H_1 – відмінності між характеристиками ЕГ (до та після впровадження педагогічних умов розвитку) достовірні, таким чином, позитивна динаміка формування правової компетентності військовослужбовців за контрактом зумовлена запровадженням педагогічних умов її формування.

Розрахуємо достовірність експериментальних даних за T -критерієм Вілкоксона для комплексного критерію. За нашим припущенням, типова різниця між значеннями парних вимірів (значення до запровадження педагогічних умов віднімаємо від значень після їх впровадження) для кожного досліджуваного має бути переважно достатньою за комплексним критерієм правової компетентності. Відтак, сума нетипових зрушень (від'ємних різниць між значеннями парних вимірів) буде мінімальною, а $T_{\text{емп}} < T_{\text{кр}}$ за T -критерієм Вілкоксона. Перевіримо це практично.

Перша дія у підрахунку T -критерію Вілкоксона це – віднімання кожного індивідуального значення «до» від значення «після» (табл. 3.8).

Нульове зміщення відсутнє. Оскільки в матриці є пов'язані ранги (однаковий ранговий номер) першого ряду, здійснимо їх переформування (табл. 3.9). Переформування рангів здійснюється без зміни важливості рангу, тобто між ранговими номерами мають зберегтися відповідні співвідношення (більше, менше або дорівнює). Не рекомендується також ставити ранг вище одиниці і нижче значення, яке є рівним кількості параметрів (у цьому разі $n = 32$).

Таблиця 3.8.

**Різниця числових значень сформованості правової компетентності
у курсантів ЕГ КНЦ за комплексним критерієм до та після
формульовального етапу експерименту**

№ з/п	До початку, t до	Після, t після	Різниця, (t після – t до)	Абсолютне значення різниці
1.	2	3	1	1
2.	2	3	1	1
3.	2	6	4	4
4.	1	4	3	3
5.	1	4	3	3
6.	2	4	2	2
7.	3	5	2	2
8.	2	7	5	5
9.	1	7	6	6
10.	4	8	4	4
11.	4	7	3	3
12.	5	8	3	3
13.	6	7	1	1
14.	5	7	2	2
15.	5	8	3	3
16.	6	8	2	2
17.	6	8	2	2
18.	4	7	3	3
19.	6	8	2	2
20.	5	9	4	4
21.	4	9	5	5
22.	5	9	4	4
23.	6	9	3	3
24.	6	11	5	5
25.	5	10	5	5
26.	5	10	5	5
27.	5	10	5	5
28.	7	10	3	3
29.	9	11	2	2
30.	8	11	3	3
31.	8	12	4	4
32.	11	12	1	1

Таблиця 3.9.

**Присвоєння нових рангів різниці числових значень
сформованості правової компетентності у курсантів ЕГ КНЦ
за комплексним критерієм**

Номери місць в упорядкованому ряду	Розташування факторів за оцінкою експертів	Нові ранги
1	1	2,5
2	1	2,5
3	1	2,5
4	1	2,5
5	2	8
6	2	8
7	2	8
8	2	8
9	2	8
10	2	8
11	2	8
12	3	16
13	3	16
14	3	16
15	3	16
16	3	16
17	3	16
18	3	16
19	3	16
20	3	16
21	4	23
22	4	23
23	4	23
24	4	23
25	4	23
26	5	28,5
27	5	28,5
28	5	28,5
29	5	28,5
30	5	28,5
31	5	28,5
32	6	32

Різницю числових значень за комплексним критерієм та їх рангові номери відображено в табл. 3.10:

Таблиця 3.10.

**Різниця числових значень та їх рангові номери
сформованості правової компетентності у курсантів ЕГ КНЦ
за комплексним критерієм**

№ з/п	До початку, t до	Після, t після	Різниця, (t після – t до)	Абсолютне значення різниці	Ранговий номер різниці
1.	2	3	1	1	2,5
2.	2	3	1	1	2,5
3.	2	6	4	4	23
4.	1	4	3	3	23
5.	1	4	3	3	23
6.	2	4	2	2	8
7.	3	5	2	2	8
8.	2	7	5	5	28,5
9.	1	7	6	6	32
10.	4	8	4	4	23
11.	4	7	3	3	16
12.	5	8	3	3	16
13.	6	7	1	1	2,5
14.	5	7	2	2	8
15.	5	8	3	3	16
16.	6	8	2	2	8
17.	6	8	2	2	8
18.	4	7	3	3	16
19.	6	8	2	2	8
20.	5	9	4	4	23
21.	4	9	5	5	28,5
22.	5	9	4	4	23
23.	6	9	3	3	16
24.	6	11	5	5	28,5
25.	5	10	5	5	28,5
26.	5	10	5	5	28,5
27.	5	10	5	5	28,5
28.	7	10	3	3	16
29.	9	11	2	2	8
30.	8	11	3	3	16
31.	8	12	4	4	23
32.	11	12	1	1	2,5

Як бачимо, сума по стовпцю рангових номерів дорівнює $\sum = 528$.

Перевіримо достовірність складання матриці на основі обчислення контрольної суми за формулою 3.6:

$$\sum_{x_{ij}} = (1+n) \times n / 2 \quad (3.6)$$

$$\sum_{x_{ij}} = (1+32) \times 32 / 2 = 528$$

Сума за стовпцем і контрольна сума рівні між собою, тобто ранжування проведено правильно. Далі відзначимо ті напрями, які є нетиповими, в цьому разі – від’ємними, їх нема, сума = 0. Сума рангів цих «рідкісних» напрямів становить емпіричне значення критерію Т, що обчислюється за формулою 3.5:

$$T_{\text{емп}} = \sum R_t = 0$$

Відповідно до таблиці критичних значень знаходимо критичні значення для Т-критерію Вілкоксона для $n = 32$:

$$T_{\text{кр}} = 175 \quad (p \leq 0,05)$$

Емпіричне значення Т потрапляє в зону значущості – $T_{\text{емп}} < T_{\text{кр}} (0,05)$, оскільки обчислене значення Т-критерію Вілкоксона ($T_{\text{емп}} = 0$) менше критичного значення ($T_{\text{кр}} = 175$), приймаємо гіпотезу H_1 про статистичну значимість відмінностей у групі після формувального етапу експерименту. Отже, запровадження педагогічних умов формування правової компетентності військовослужбовців за контрактом вплинуло на зростання рівня її сформованості за комплексним критерієм.

Далі за зразком комплексного критерію розраховуємо достовірність експериментальних даних для всіх інших критеріїв.

Так, для *особистісно-іміджевого критерію*, за нашою гіпотезою, значення показників після застосування методики мають бути більшими за показники до застосування методики.

Нетипових від’ємних зміщень немає. Сума рангів нетипових від’ємних напрямів становить емпіричне значення критерію Т:

$$T_{\text{емп}} = \sum R_t = 0.$$

Оскільки нульових зміщень було два, $n = 32 - 2 = 30$. За таблицею знаходимо критичні значення для Т-критерію Вілкоксона для $n = 30$: $T_{\text{кр}} = 151 \quad (p \leq 0.05)$. Емпіричне значення Т потрапляє в зону значущості: $T_{\text{емп}} < T_{\text{кр}} (0,05)$.

Гіпотеза H_1 приймається. Значення показників після експерименту перевищують значення показників до експерименту. Запровадження педагогічних умов формування правової компетентності військовослужбовців КНЦ за контрактом вплинуло на зростання рівня її сформованості за

особистісно-іміджевим критерієм.

Так, для *знаннєво-регулювального критерію*, за нашою гіпотезою, значення показників після застосування методики мають бути більшими за показники до застосування методики.

Нетипових від'ємних зміщень немає. Сума рангів нетипових від'ємних напрямів становить емпіричне значення критерію T :

$$T_{\text{емп}} = \sum R_t = 0$$

Оскільки нульових зміщень було три, $n = 32 - 3 = 29$. За таблицею знаходимо критичні значення для T -критерію Вілкоксона для $n = 29$: $T_{\text{кр}} = 140$ ($p \leq 0.05$). Емпіричне значення T потрапляє в зону значущості: $T_{\text{емп}} < T_{\text{кр}}$ (0,05).

Гіпотеза H_1 приймається. Значення показників після експерименту перевищують значення показників до експерименту. Запровадження педагогічних умов формування правової компетентності військовослужбовців КНЦ за контрактом вплинуло на зростання її сформованості за знаннєво-регулювальним критерієм.

Для *діяльнісно-комунікативного критерію* за нашою гіпотезою значення показників після застосування методики мають бути більшими за показники до застосування методики. Нетипових від'ємних зміщень немає. Сума рангів нетипових від'ємних напрямів становить емпіричне значення критерію T :

$$T_{\text{емп}} = \sum R_t = 0$$

Оскільки нульове зміщення було одне, $n = 32 - 1 = 31$. За таблицею знаходимо критичні значення для T -критерію Вілкоксона для $n = 31$: $T_{\text{кр}} = 163$ ($p \leq 0.05$) Емпіричне значення T потрапляє в зону значущості: $T_{\text{емп}} < T_{\text{кр}}$ (0,05).

Гіпотеза H_1 приймається. Значення показників після експерименту перевищують значення показників до експерименту. Запровадження педагогічних умов формування правової компетентності військовослужбовців КНЦ за контрактом вплинуло на зростання рівня її сформованості за діяльнісно-комунікативним критерієм.

Для *рефлексивного критерію*, за нашою гіпотезою, значення показників після застосування методики мають бути більшими за значення показників до

застосування методики. Нетипових від'ємних зміщень немає. Сума рангів нетипових від'ємних напрямів становить емпіричне значення критерію Т:

$$T_{\text{емп}} = \sum R_t = 0.$$

Нульових зміщень не було. За таблицею знаходимо критичні значення для Т-критерію Вілкоксона для $n = 32$: $T_{\text{кр}} = 175$ ($p \leq 0.05$). Емпіричне значення Т потрапляє в зону значущості: $T_{\text{емп}} < T_{\text{кр}} (0,05)$.

Гіпотеза H_1 приймається. Значення показників після експерименту перевищують значення показників до експерименту. Запровадження педагогічних умов формування правової компетентності військовослужбовців КНЦ за контрактом вплинуло на зростання рівня її сформованості за рефлексивним критерієм.

Значення Т-критерію Вілкоксона, що підтверджують достовірність результативності запровадження педагогічних умов формування за всіма критеріями правової компетентності військовослужбовців за контрактом КНЦ, подано в табл. 3.11:

Таблиця 3.11.

Достовірність результативності впровадження педагогічних умов формування правової компетентності у курсантів ЕГ КНЦ за всіма критеріями її сформованості до та після формувального етапу експерименту

№ з/п	Критерії	$T_{\text{емп}}$	< >	$T_{\text{кр}}$	Статистична значущість p
1.	Особистісно-іміджевий	0	<	151	0,05
2.	Знаннево-регулювальний	0	<	140	0,05
3.	Діяльнісно-комунікативний	0	<	163	0,05
4.	Рефлексивний	0	<	175	0,05
5.	<i>Комплексний критерій</i>	0	<	175	0,05

Щоб підтвердити відмінності в якісних і кількісних параметрах КГ і ЕГ КНЦ після завершення формувального етапу експерименту, було застосовано критерій Стьюдента для непов'язаних вибірок. На основі отриманих результатів

з'ясуємо, чи є відмінності у рівні сформованості правової компетентності між курсантами КГ та ЕГ КНЦ за комплексним критерієм.

Розміри вибірок ЕГ і КГ відрізняються несуттєво, тому застосуємо спрощену формулу наближених розрахунків:

$$t = \frac{|M_1 - M_2|}{\sqrt{\frac{\sigma_1^2}{N_1} + \frac{\sigma_2^2}{N_2}}} \quad (3.7)$$

де M_1, M_2 – середнє арифметичне, σ_1, σ_2 – стандартне відхилення, а N_1, N_2 – розміри вибірок.

Кількість ступенів свободи розраховують як

$$df = N_1 + N_2 - 2 \quad (3.8)$$

Якщо розраховане значення t-критерію Стьюдента дорівнює або більше критичного, знайденого за таблицею, то робиться висновок про статистичну значущість відмінностей між порівнюваними величинами.

Таблиця 3.12.

Числові значення сформованості правової компетентності у курсантів КГ і ЕГ КНЦ за комплексним критерієм після формувального етапу експерименту

№ з/п	ЕГ	КГ
1.	3	2
2.	3	3
3.	6	2
4.	4	3
5.	4	2
6.	4	3
7.	5	3
8.	7	5
9.	7	6
10.	8	4
11.	7	5
12.	8	5
13.	7	5
14.	7	6
15.	8	4
16.	8	6
17.	8	4
18.	7	4

Продовження таблиці 3.12

19.	8	5
20.	9	4
21.	9	5
22.	9	7
23.	9	6
24.	11	7
25.	10	9
26.	10	7
27.	10	6
28.	10	10
29.	11	11
30.	11	10
31.	12	-
32.	12	-

Середнє арифметичне M_1 для ЕГ: 7,88. Стандартне відхилення σ_1 для ЕГ: 2,47. Середня похибка середнього арифметичного m_1 : 0,44. Кількість вимірів у ЕГ N_1 : 32.

Середнє арифметичне M_2 для КГ: 5,3. Стандартне відхилення σ_2 для КГ: 2,34. Середня похибка середнього арифметичного m_2 : 0,43. Кількість вимірів у КГ N_2 : 30.

Число ступенів свободи $f = 60$.

Значення t-критерію Стьюдента: 4,19. Критичне значення t-критерію Стьюдента = 2, для рівня значущості $p = 0,05$.

$4,19 > 2$; $t_{\text{емп}} > t_{\text{кр}}$, відмінності між ЕГ і КГ статистично значущі (для $p = 0,05$).

Отже, відмінності між ЕГ КНЦ після формувального експерименту і КГ КНЦ статистично значущі, що доводить ефективність застосування педагогічних умов формування правової компетентності у курсантів КНЦ.

Перевірка статистичної вірогідності результатів формувального етапу експерименту дає змогу констатувати позитивну динаміку формування правової компетентності у курсантів.

Результати формувального експерименту підтверджують висунуту гіпотезу про те, що позитивна динаміка рівнів правової компетентності у курсантів може бути забезпечена шляхом впровадження в систему їх

професійної підготовки відповідних педагогічних умов формування цієї компетентності (рис. 3.5, табл. 3.13).

Отже, мету науково-педагогічного дослідження можна вважати досягнутою. Ми обґрунтували, що визначені в дисертації педагогічні умови суттєво вплинули на формування правової компетентності у курсантів у навчальних центрах прикордонного відомства.

Таблиця 3.13.

**Динаміка сформованості правової компетентності
у курсантів КГ і ЕГ НЦМО (за результатами експерименту, n = 40)**

Рівні показників	Критерії правової компетентності	Групи-учасники експерименту			
		КГ, n = 19		ЕГ, n = 21	
		до	після	до	після
Високий	Особистісно-іміджевий	1	2	1	6
Достатній		2	3	2	10
Базовий		9	9	10	4
Допустимий		7	5	8	1
Високий	Знаннєво-регулювальний	1	1	1	5
Достатній		3	5	3	10
Базовий		12	8	14	4
Допустимий		3	5	3	2
Високий	Діяльнісно-комунікативний	1	2	1	6
Достатній		3	4	3	10
Базовий		12	9	14	4
Допустимий		3	4	3	1
Високий	Рефлексивний	1	3	1	6
Достатній		3	4	3	11
Базовий		12	8	14	3
Допустимий		3	4	3	1
Високий	Комплексний критерій	1	2	1	6
Достатній		3	4	3	10
Базовий		12	9	14	4
Допустимий		3	4	3	1

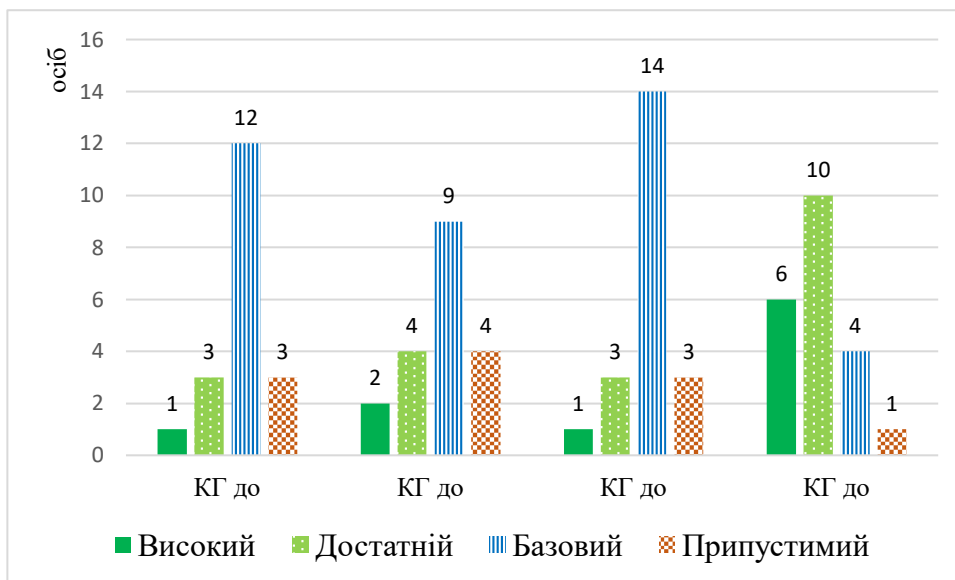

Рис. 3.5 – Динаміка сформованості правової компетентності у курсантів КГ і ЕГ НЦМО (в кількості осіб)

Далі доведемо статистичну достовірність ефективності застосування педагогічних умов формування правової компетентності у курсантів НЦМО. Щоб підтвердити відмінності в кількісних і якісних параметрах ЕГ НЦМО до і після формувального експерименту за комплексним критерієм, було застосовано критерій Вілкоксона. На підставі отриманих результатів з'ясуємо, чи відбулись зміни у рівні сформованості правової компетентності у ЕГ НЦМО.

За прикладом розрахунків для ЕГ курсантів КНЦ зробимо статистичні обчислення для ЕГ курсантів НЦМО. Підтвердження достовірності експериментальних даних проведено за Т-критерієм Вілкоксона для пов'язаних вибірок [206].

Розрахуємо достовірність експериментальних даних за Т-критерієм Вілкоксона для комплексного критерію сформованості правової компетентності у ЕГ НЦМО. За нашим припущенням, типова різниця між значеннями парних вимірів (значення до запровадження педагогічних умов віднімаємо від значень після їх впровадження) для кожного досліджуваного має бути переважно достатньою за комплексним критерієм правової компетентності. Відтак, сума нетипових зрушень (від'ємних різниць між значеннями парних вимірів) буде мінімальною, а $T_{\text{емп}} < T_{\text{кр}}$ за

T-критерієм Вілкоксона. Перевіримо це практично.

Здійснимо віднімання кожного індивідуального значення «до» від значення «після» (табл. 3.14):

Таблиця 3.14.

**Різниця числових значень сформованості правової компетентності
у курсантів ЕГ НЦМО за комплексним критерієм до та після
формульованого етапу експерименту**

№ з/п	До початку, t до	Після, t після	Різниця, (t після – t до)	Абсолютне значення різниці
1.	1	3	2	2
2.	2	4	2	2
3.	2	4	2	2
4.	4	5	1	1
5.	5	6	1	1
6.	5	7	2	2
7.	6	8	2	2
8.	5	8	3	3
9.	4	7	3	3
10.	6	9	3	3
11.	5	8	3	3
12.	5	9	4	4
13.	4	7	3	3
14.	4	8	4	4
15.	6	8	2	2
16.	5	10	5	5
17.	4	10	6	6
18.	8	11	3	3
19.	9	11	2	2
20.	7	10	3	3
21.	11	12	1	1

Нульове зміщення відсутнє. Оскільки в матриці є пов'язані ранги (однаковий ранговий номер) 1-го ряду, здійснимо їх переформування (табл. 3.15). Переформування рангів проводиться без зміни важливості рангу, тобто між ранговими номерами мають зберегтися відповідні співвідношення (більше, менше або дорівнює). Не рекомендується також ставити ранг вище 1 (одиниці) і нижче значення, яке є рівним кількості параметрів (у цьому разі $n = 21$).

Таблиця 3.15.

**Присвоєння нових рангів різниці числових значень сформованості
правової компетентності у курсантів ЕГ НЦМО
за комплексним критерієм**

Номери місць в упорядкованому ряду	Розташування факторів за оцінкою експертів	Нові ранги
1	1	2
2	1	2
3	1	2
4	2	7
5	2	7
6	2	7
7	2	7
8	2	7
9	2	7
10	2	7
11	3	14
12	3	14
13	3	14
14	3	14
15	3	14
16	3	14
17	3	14
18	4	18,5
19	4	18,5
20	5	20
21	6	21

Різницю числових значень за комплексним критерієм та їх рангові номери відображено в табл. 3.16:

Таблиця 3.16.

**Різниця числових значень та їх рангові номери сформованості
правової компетентності у курсантів ЕГ НЦМО за комплексним критерієм**

№ з/п	До початку, t до	Після, t після	Різниця, (t після – t до)	Абсолютне значення різниці	Ранговий номер різниці
1.	1	3	2	2	7
2.	2	4	2	2	7
3.	2	4	2	2	7

Продовження таблиці 3.16

4.	4	5	1	1	2
5.	5	6	1	1	2
6.	5	7	2	2	7
7.	6	8	2	2	7
8.	5	8	3	3	14
9.	4	7	3	3	14
10.	6	9	3	3	14
11.	5	8	3	3	14
12.	5	9	4	4	18,5
13.	4	7	3	3	14
14.	4	8	4	4	18,5
15.	6	8	2	2	7
16.	5	10	5	5	20
17.	4	10	6	6	21
18.	8	11	3	3	14
19.	9	11	2	2	7
20.	7	10	3	3	14
21.	11	12	1	1	2

Як ми бачимо, сума по стовпцю рангових номерів дорівнює $\sum = 231$.

Достовірність складання матриці на основі обчислення контрольної суми перевіримо за формулою 3.6:

$$\sum_{x_{ij}} = (1+21) \times 21 / 2 = 231$$

Сума за стовпцем і контрольна сума рівні між собою, тобто ранжування проведено правильно.

Далі відзначимо ті напрями, які є нетиповими, в цьому разі – від'ємними, їх немає, сума = 0. Сума рангів цих «рідкісних» напрямів становить емпіричне значення критерію T, що обчислюється за формулою 3.5:

$$T_{\text{емп}} = \sum Rt = 0$$

Відповідно до таблиці критичних значень знаходимо критичні значення для T-критерію Вілкоксона для $n = 21$:

$$T_{\text{кр}} = 67 \quad (p \leq 0,05).$$

Емпіричне значення T потрапляє в зону значущості – $T_{\text{емп}} < T_{\text{кр}} (0,05)$, оскільки обчислене значення T-критерію Вілкоксона ($T_{\text{емп}} = 0$) менше критичного значення ($T_{\text{кр}} = 67$), приймаємо гіпотезу про статистичну значимість відмінностей у групі після формувального етапу експерименту. Отже, запровадження педагогічних умов формування правової компетентності військовослужбовців за контрактом вплинуло

на зростання рівня її сформованості за комплексним критерієм.

Далі за зразком комплексного критерію розраховуємо достовірність експериментальних даних для всіх інших критеріїв сформованості правової компетентності у курсантів ЕГ НЦМО.

Так, для *особистісно-іміджевого критерію*, за нашою гіпотезою, значення показників після застосування методики мають бути більшими за показники до застосування методики.

Нетипових від'ємних зміщень немає. Сума рангів нетипових від'ємних напрямів становить емпіричне значення критерію T :

$$T_{\text{емп}} = \sum R_t = 0$$

Оскільки нульове зміщення було одне, $n = 21 - 1 = 20$. За таблицею знаходимо критичні значення для T -критерію Вілкоксона для $n = 20$: $T_{\text{кр}} = 60$ ($p \leq 0,05$). Емпіричне значення T потрапляє в зону значущості: $T_{\text{емп}} < T_{\text{кр}}$ ($0,05$).

Гіпотеза H_1 приймається. Значення показників після експерименту перевищують значення показників до експерименту. Запровадження педагогічних умов формування правової компетентності військовослужбовців НЦМО за контрактом вплинуло на зростання рівня її сформованості за особистісно-іміджевим критерієм.

Так, для *знаннєво-регульовального критерію*, за нашою гіпотезою, значення показників після застосування методики мають бути більшими за показники до застосування методики.

Нетипових від'ємних зміщень немає. Сума рангів нетипових від'ємних напрямів становить емпіричне значення критерію T :

$$T_{\text{емп}} = \sum R_t = 0$$

Оскільки нульових зміщень було два, $n = 21 - 2 = 19$. За таблицею знаходимо критичні значення для T -критерію Вілкоксона для $n = 19$: $T_{\text{кр}} = 53$ ($p \leq 0,05$). Емпіричне значення T потрапляє в зону значущості: $T_{\text{емп}} < T_{\text{кр}}$ ($0,05$).

Гіпотеза H_1 приймається. Значення показників після експерименту перевищують значення показників до експерименту. Запровадження педагогічних умов формування правової компетентності військовослужбовців

НЦМО за контрактом вплинуло на зростання рівня її сформованості за знаннево-регулювальним критерієм.

Для *діяльнісно-комунікативного критерію*, за нашою гіпотезою, значення показників після застосування методики мають бути більшими за значення показників до застосування методики. Нетипових від'ємних зміщень немає. Сума рангів нетипових від'ємних напрямів становить емпіричне значення критерію T:

$$T_{\text{емп}} = \sum R_t = 0$$

Оскільки нульових зміщень було три, $n = 21 - 3 = 18$. За таблицею знаходимо критичні значення для T-критерію Вілкоксона для $n = 18$: $T_{\text{кр}} = 47$ ($p \leq 0,05$). Емпіричне значення T потрапляє в зону значущості: $T_{\text{емп}} < T_{\text{кр}} (0,05)$.

Гіпотеза H_1 приймається. Значення показників після експерименту перевищують значення показників до експерименту. Запровадження педагогічних умов формування правової компетентності військовослужбовців НЦМО за контрактом вплинуло на зростання рівня її сформованості за діяльнісно-комунікативним критерієм.

Для *рефлексивного критерію*, за нашою гіпотезою, значення показників після застосування методики мають бути більшими за значення показників до застосування методики. Нетипових від'ємних зміщень немає. Сума рангів нетипових від'ємних напрямів становить емпіричне значення критерію T:

$$T_{\text{емп}} = \sum R_t = 0$$

Нульове зміщення було одне, $n = 21 - 1 = 20$. За таблицею знаходимо критичні значення для T-критерію Вілкоксона для $n = 20$: $T_{\text{кр}} = 60$ ($p \leq 0,05$). Емпіричне значення T потрапляє в зону значущості: $T_{\text{емп}} < T_{\text{кр}} (0,05)$.

Гіпотеза H_1 приймається. Значення показників після експерименту перевищують значення показників до експерименту. Запровадження педагогічних умов формування правової компетентності військовослужбовців НЦМО за контрактом вплинуло на зростання рівня її сформованості за рефлексивним критерієм.

Значення T-критерію Вілкоксона, що підтверджують достовірність

результативності запровадження педагогічних умов формування за всіма критеріями правової компетентності військовослужбовців за контрактом НЦМО, подано в табл. 3.17:

Таблиця 3.17.

Достовірність результативності впровадження педагогічних умов формування правової компетентності у курсантів ЕГ НЦМО за всіма критеріями її сформованості до та після формувального етапу експерименту

№ з/п	Критерії	$T_{\text{емп}}$	< >	$T_{\text{кр}}$	Статистична значущість p
1.	Особистісно-іміджевий	0	<	60	0,05
2.	Знаннєво-регулювальний	0	<	53	0,05
3.	Діяльнісно-комунікативний	0	<	47	0,05
4.	Рефлексивний	0	<	60	0,05
5.	<i>Комплексний критерій</i>	0	<	67	0,05

Щоб підтвердити відмінності в кількісних і якісних параметрах КГ і ЕГ НЦМО після завершення формувального етапу експерименту, було застосовано критерій Стьюдента для непов'язаних вибірок. На основі отриманих результатів з'ясуємо, чи є відмінності у рівні сформованості правової компетентності між курсантами КГ та ЕГ НЦМО за *комплексним критерієм*.

Розміри вибірок ЕГ і КГ відрізняються несуттєво, тому застосуємо спрощену формулу наближених розрахунків 3.7. Кількість ступенів свободи обчислимо за формулою 3.8. Якщо розраховане значення t -критерію Стьюдента дорівнює або більше критичного, знайденого за таблицею, то можна зробити висновок про статистичну значущість відмінностей між порівнюваними величинами.

Таблиця 3.18.

Числові значення сформованості правової компетентності у курсантів КГ і ЕГ НЦМО за комплексним критерієм після формувального етапу експерименту

№ з/п	ЕГ	КГ
1.	3	2
2.	4	3
3.	4	2

Продовження таблиці 3.18

4.	5	3
5.	6	5
6.	7	6
7.	8	4
8.	8	6
9.	7	5
10.	9	5
11.	8	6
12.	9	4
13.	7	5
14.	8	7
15.	8	9
16.	10	8
17.	10	8
18.	11	11
19.	11	10
20.	10	-
21.	12	-

Середнє арифметичне M_1 для ЕГ: 7,86. Стандартне відхилення σ_1 для ЕГ: 2,46. Середня похибка середнього арифметичного m_1 : 0,55. Кількість вимірів в ЕГ N_1 : 21.

Середнє арифметичне M_2 для КГ: 5,74. Стандартне відхилення σ_2 для КГ: 2,58. Середня похибка середнього арифметичного m_2 : 0,61. Кількість вимірів у КГ N_2 : 19.

Число ступенів свободи $f = 38$.

Значення t-критерію Стьюдента: 2,58. Критичне значення t-критерію Стьюдента = 2,024 для рівня значущості $p = 0,05$.

$$2,58 > 2,024; t_{\text{емп}} > t_{\text{кр.}}$$

Отже, відмінності між ЕГ і КГ статистично значущі (для $p = 0,05$).

Таким чином, відмінності між ЕГ та КГ НЦМО після формувального експерименту статистично значущі, що доводить ефективність застосування педагогічних умов формування правової компетентності у курсантів НЦМО.

Перевірка статистичної вірогідності результатів формувального етапу експерименту дає змогу констатувати позитивну динаміку формування правової компетентності у курсантів. Результати формувального експерименту підтверджують висунуту гіпотезу про те, що позитивна динаміка рівнів правової

компетентності у курсантів може бути забезпечена шляхом впровадження в систему їх професійної підготовки відповідних педагогічних умов формування цієї компетентності.

Отже, мету науково-педагогічного дослідження можна вважати досягнутою. Ми обґрунтували, що визначені в дисертації педагогічні умови суттєво вплинули на формування правової компетентності у курсантів у навчальних центрах прикордонного відомства.

Опитування випускників Кінологічного навчального центру та Навчального центру морської охорони – учасників експериментальних груп, кількістю 32 та 21 курсанти відповідно – щодо з'ясування стану сформованості правової компетентності показало, що помітним стало значне зростання пізнавальної активності курсантів на заняттях. Їх знання, а особливо вміння стали більш глибокими і міцними, простежується тенденція зростання навченості та якості знань. Якщо при традиційному підході рівень навченості (успішності) курсантів контрольної групи КНЦ за окремими темами становив у різних навчальних групах від 63,33 до 70 %, а НЦМО від 63,16 до 68,42 %, то після реалізації педагогічних умов формування правової компетентності у професійній підготовці військовослужбовців за контрактом показники зросли від 71,88 до 84,38 % (КНЦ) та від 71,43 до 85,71 % (НЦМО), якість знань підвищилася з 30-33 % до 43-51 %.

Крім того, вдалося включити в активну пізнавальну діяльність курсантів зі слабкими знаннями, підвищити їх інтерес до занять з правової підготовки, здійснити поетапний контроль і корекцію знань курсантів, привчити до самооцінки результатів своєї праці. Реалізація компетентнісного підходу у професійній підготовці військовослужбовців за контрактом націлює курсантів і викладачів на кінцевий результат: самостійне набуття конкретних умінь, навичок навчальної та розумової діяльності.

Опитування випускників навчальних центрів щодо з'ясування стану сформованості правової компетентності після заходів формувального етапу експерименту показало, що майже на 13,75 % зменшилася кількість тих, хто вважає, що у них недостатні знання керівних документів, що регламентують

службову діяльність інспекторів-кінологів та фахівців морського профілю, які входять до оглядових груп кораблів (катерів). Якщо на етапі констатувального експерименту в середньому 22,55 % опитаних вказували на те, що недостатньо знають обов'язки інспекторів-кінологів та фахівців морського профілю, які входять до складу оглядових груп кораблів (катерів), права та порядок їх використання під час виконання завдань за призначенням, то після проведення формувальних заходів із курсантами ЕГ таких виявилось всього 12,5 % (КНЦ) та 9,52 % (НЦМО). У контрольних групах навчання здійснювалося за традиційною системою фахової підготовки курсантів, тому відсоток аналогічних відповідей у середньому становить 20 % (КНЦ) та 19,05 % (НЦМО).

Що стосується змісту та особливостей заходів, які здійснює інспектор-кінолог та фахівець морського профілю, які входять до складу оглядових груп щодо виявлення, попередження та припинення адміністративних правопорушень, у повній мірі змогли назвати 30 % (КНЦ) та 31,58 % (НЦМО) опитаних у контрольних групах, а в експериментальних групах таких курсантів було 43,75 % (КНЦ) та 42,86 % (НЦМО), що в середньому становить більше на 12,52 %.

Крім того, якщо загальні положення кримінально-процесуального права, поняття, завдання та систему криміналістики, правила роботи зі слідами, залишених на контрольно-слідовій смузі на початку формувального етапу експерименту змогли розкрити на позитивну оцінку 23,53 % військовослужбовців експериментальних груп, то після проведення формувального етапу експерименту кількість позитивних відповідей зросла до 40,63 % (КНЦ) та 42,86 % (НЦМО) (у КГ КНЦ – 30 % у КГ НЦМО – 31,58 %).

Після впровадження у фахову підготовку військовослужбовців за контрактом ДПСУ педагогічних умов формування правової компетентності зменшилася кількість опитаних, які невпевнено давали характеристику складу адміністративних правопорушень, передбачених ст. 202 КУпАП «Порушення прикордонного режиму або режиму у пунктах пропуску через державний кордон України», а також ч. 2 ст. 203 КУпАП «Недодержання іноземцями та особами без громадянства встановленого порядку реєстрації або порушення

встановленого терміну перебування в Україні, виявлені в пунктах пропуску через державний кордон України» [66]. Якщо під час вхідного контролю (до початку формувального етапу експерименту) таких курсантів в ЕГ було 21,88 % (КНЦ) та 19,05 % (НЦМО), в КГ – 20 % (КНЦ) та 21,05 % (НЦМО), після завершення формувального етапу експерименту їх стало в ЕГ – 12,5 % (КНЦ) та 9,52 % (НЦМО), в КГ – 16,67 % (КНЦ) та 15,79 % (НЦМО).

Дещо подібна ситуації мала місце і під час оцінювання курсантів ЕГ і КГ щодо їх умінь давати характеристику складу адміністративних правопорушень, передбачених ч.ч. 2, 4, 5 ст. 85 КУпАП «Порушення правил використання об'єктів тваринного світу», ст. 185-10 КУпАП «Злісна непокора законному розпорядженню чи вимозі військовослужбовця або працівника Державної прикордонної служби України або члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону» [66]. Різниця у результатах, отриманих після проведення формувальних заходів, була в середньому на 10–14 % кращою в ЕГ, порівняно з результатами вхідного контролю і на 5–11% порівняно з результатами, які отримали курсанти КГ.

Набагато вищий рівень знань продемонстрували опитані курсанти ЕГ і КГ щодо характеристики складу адміністративних правопорушень, передбачених ч. 1 ст. 203 КУпАП «Порушення іноземцями та особами без громадянства правил перебування в Україні» [66]: якщо до початку формувального експерименту 10 (КНЦ) та 6 (НЦМО) курсантів ЕГ і 9 (КНЦ) та 5 (НЦМО) курсантів КГ показали, що впевнено володіють навчальним теоретичним матеріалом, то після реалізації педагогічних умов було отримано такі результати: в ЕГ 15 курсантів (КНЦ) та 10 курсантів (НЦМО), в КГ 11 курсантів (КНЦ) та 7 (НЦМО) курсантів було оцінено на «добре» і «відмінно».

Раніше нами констатовалося, що для досліджуваних проблематичним виявилися питання щодо складання процесуальних документів про адміністративні правопорушення, порядку провадження у справах про адміністративні правопорушення, передбачених ст. 202 та ч. 2 ст. 203 КУпАП, а також повноважень посадових осіб Державної прикордонної служби України під

час розгляду таких справ. Зазначалося, що на констатувальному етапі експерименту змогли впоратися із завданнями 28–29 % опитаних, а 9,8 % респондентів не змогли отримати навіть задовільну оцінку. Після проведення формувальних заходів, особливо використання сучасних методів інтенсивного навчання, що базуються на аналізі досвіду діяльності військовослужбовців органів охорони державного кордону і регулярного моніторингу якості фахової підготовки військовослужбовців за контрактом відповідно до вимог професійної діяльності серед курсантів ЕГ незадовільних оцінок отримано не було взагалі, а успішно впоралися із завданнями 43,75 % (КНЦ) та 42,86 % (НЦМО) курсантів.

Результати перевірки контрольних робіт і тестових завдань, передбачених підсумковим контролем, показали, що крім знань, передбачених програмою підготовки військовослужбовців за контрактом, курсанти ЕГ продемонстрували краще володіння переліком умінь, пов'язаних з правовою сферою, ніж курсанти КГ. Так, у результаті аналізу отриманих даних встановлено, що військовослужбовці за контрактом в ЕГ почали правильно застосовувати норми законодавства про адміністративні правопорушення (високий рівень умінь показали на початку експерименту 21,88 % (КНЦ) та 19,05 % (НЦМО) опитаних, низький рівень – 12,5 % (КНЦ) та 14,29 % (НЦМО), після формувального етапу високий рівень умінь показали 34,38 % (КНЦ) та 33,33 % (НЦМО), низький – 6,25 % (КНЦ) та 4,76 % (НЦМО).

Також суттєво покращилися вміння військовослужбовців за контрактом складати процесуальні документи про адміністративні правопорушення, що посягають на встановлений порядок охорони державного кордону України. У різних навчальних групах ЕГ хороші вміння і навички продемонстрували від 34,38 до 43,75 % (КНЦ) та від 33,33 до 42,86% (НЦМО) військовослужбовців, тоді як у КГ були ті, що допустили грубі помилки.

Аналіз результатів тестових завдань і практичних робіт, які виконувалися військовослужбовцями за контрактом на етапі підсумкового контролю, вказує також і на те, що у курсантів ЕГ і КГ покращилися вміння визначати підстави для притягнення до адміністративної відповідальності за правопорушення,

передбачені ст. 202, ч. 2 ст. 203 КУпАП «Недодержання іноземцями та особами без громадянства встановленого порядку реєстрації або порушення встановленого терміну перебування в Україні, виявлені в пунктах пропуску через державний кордон України» [66]. Разом з тим результати оцінювання показали, що у курсантів ЕГ результати кращі, ніж в опитаних військовослужбовців за контрактом КГ у середньому на 11–16 %.

Проте варто зазначити, що не завжди очікувані від формувальних заходів результати справилися сподівання. Так, виявилось, що не надто суттєво покращилися вміння визначати підстави для складання протоколу про адміністративне правопорушення за «порушення громадянами правил зберігання, носіння або перевезення вогнепальної, холодної чи пневматичної зброї і бойових припасів» [66] (у межах 5 % порівняно з результатами констатувального етапу експерименту), уміння визначати підстави складання протоколу за «злісну непокору законному розпорядженню чи вимозі військовослужбовця або працівника Державної прикордонної служби України або члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону» [66] (на 6–7 % залежно від складу і досвіду служби курсантів навчальних груп). Дещо кращими виявилися результати щодо вміння визначати підстави для складання протоколу про адміністративне правопорушення за «порушення іноземцями та особами без громадянства правил перебування в Україні» [66]. За цим пунктом впевнені уміння показали 46,88 % (КНЦ) та 47,62 % (НЦМО) курсантів ЕГ і 36,67 % (КНЦ) та 36,84 % (НЦМО) курсантів КГ.

Отже, результати аналізу отриманих результатів педагогічного експерименту вказують на те, що висунута нами гіпотеза дослідження підтвердилася. Це означає, що формування правової компетентності військовослужбовців за контрактом було результативним.

Висновки до розділу 3

1. За результатами проведеного констатувального етапу педагогічного експерименту, метою якого був аналіз практики фахової підготовки військовослужбовців за контрактом ДПСУ, а також стану сформованості у них правової компетентності, встановлено, що освітній процес у Кінологічному навчальному центрі у м. Великі Мости і Навчальному центрі морської охорони у м. Ізмаїл має суттєві резерви для вдосконалення.

2. Встановлено, що високий рівень сформованості правової компетентності за різними компонентами мають від 8,75 % до 9,28 % опитаних військовослужбовців, достатній – від 19,37 % до 20,57 %, базовий – від 50 % до 51,2 %, а допустимий зафіксовано у 18,95 % – 21,88 % військовослужбовців за контрактом.

3. Результати дослідно-експериментальної роботи, метою якої було перевірити ефективність обґрунтованих педагогічних умов, вказують на те, що висунута гіпотеза дослідження підтвердилася. Порівняльний аналіз рівнів сформованості правової компетентності військовослужбовців за контрактом (курсантів) у контрольних та експериментальних групах до та після формування етапу експерименту показує, що кількість військовослужбовців за контрактом – учасників ЕГ з високим рівнем сформованості правової компетентності є набагато більшою, ніж кількість військовослужбовців за контрактом з цим же рівнем у КГ. Водночас курсантів з низьким рівнем сформованості правових знань, умінь і навичок в ЕГ менше, ніж у КГ. При цьому розподіли курсантів КГ та ЕГ за рівнями сформованості правової компетентності за особистісно-іміджевим, знаннево-регулювальним, діяльнісно-комунікативним і рефлексивним критеріями відрізняються між собою на рівні статистичної значущості $p \leq 0,05$, тобто надійність оцінок не менша 95 %. Достовірність експериментальних даних підтверджено за непараметричним Т-критерієм Вілкоксона для пов'язаних вибірок (кількість осіб, які підлягали дослідженню, має бути не менше 5 і не більше 50).

4. Запропоновано припущення, що типова різниця між значеннями парних вимірів для кожного досліджуваного має бути переважно додатною за комплексним критерієм сформованості правової компетентності. Розрахунок достовірності експериментальних даних за T-критерієм Вілкоксона для комплексного критерію сформованості правової компетентності в ЕГ КНЦ ($T_{кр} = 175$ ($p \leq 0,05$), $Temp = 0$, $Temp < T_{кр}$ ($0,05$)) і у ЕГ НЦМО ($T_{кр} = 67$ ($p \leq 0,05$), $Temp = 0$, $Temp < T_{кр}$ ($0,05$)) дає підстави стверджувати, що його числові значення після формувального етапу експерименту перевищують числові значення констатувального етапу. Відмінності між показниками сформованості правової компетентності КГ і ЕГ обох закладів доведено за допомогою t-критерію Стьюдента і вони є статистично значущі на рівні $p = 0,05$ (для КНЦ $4,19 > 2$; $temp > t_{кр}$, для НЦМО $2,58 > 2,024$; $temp > t_{кр}$). Отримані результати свідчать про те, що зміни в ЕГ, на відміну від КГ, відбулися в результаті впровадження у фахову підготовку обґрунтованих і реалізованих педагогічних умов і передбачених ними педагогічних форм, методів і засобів її формування.

Основні положення, висвітлені в третьому розділі дисертації, відображено в публікаціях автора [125, 126, 131, 132].

У цьому розділі використані літературні джерела розміщено у списку використаних джерел за номерами [6; 32; 39; 53; 66; 94; 99; 105; 139; 160; 167; 168; 170; 179; 195; 206; 212].

ВИСНОВКИ

У дисертаційному дослідженні здійснено теоретичне узагальнення сучасних напрямів формування правової компетентності майбутніх фахівців і запропоновано нове вирішення проблеми її формування у військовослужбовців за контрактом у навчальних центрах ДПСУ шляхом впровадження обґрунтованих педагогічних умов, розробки та експериментальної перевірки методики їх реалізації. Здобуті результати підтвердили правомірність вихідних положень педагогічного дослідження, а реалізація мети і завдань дали підстави зробити такі загальні висновки та рекомендації.

1. На основі аналізу психолого-педагогічних наукових праць можна зробити висновок, що в сучасній науці та практиці акумульовано позитивний досвід розвитку професійної компетентності майбутніх фахівців. Щодо військовослужбовців за контрактом у навчальних центрах Державної прикордонної служби України, то формування правової компетентності під час професійної підготовки залишилося поза увагою науковців. Недостатньо вивченими є понятійний апарат проблеми, напрями, етапи, принципи, педагогічні умови, форми, технології цілеспрямованого формування їх правової компетентності. У результаті педагогічного дискурсу встановлено, що розв'язання проблеми підготовки військовослужбовців Державної прикордонної служби України, які проходять службу за контрактом, до професійної діяльності в органах і підрозділах охорони кордону у сучасних умовах має важливе теоретичне і практичне значення. Це зумовлено потребами українського суспільства, необхідністю охорони і захисту державного кордону, перебігом розвитку Держприкордонслужби. Професійна підготовка військовослужбовців за контрактом у навчальних центрах характеризується низкою проблем, а зміст робочих навчальних програм і навчально-методичного забезпечення потребує корегування відповідно до сучасних потреб прикордонного відомства. Необхідність підвищення рівня правових знань та вмінь військовослужбовців за контрактом прикордонного відомства постає із самого характеру, змісту та особливостей їх професійної діяльності. Потребу у

вирішенні цього завдання відображено в низці нормативно-правових актів, відомчих та суспільно-політичних публікацій, аналітичних матеріалів, оглядів правозастосовної практики військовослужбовців регіональних управлінь ДПСУ.

Результати аналізу наукових джерел, саморефлексія досвіду фахової діяльності довели, що *правову компетентність військовослужбовця за контрактом ДПСУ* пропонуємо розглядати в якості його професійно важливого інтегрованого утворення – системи знань категорій права, своїх прав та обов'язків, умінь їх активно відстоювати й захищати, навичок і вмій використовувати наявні юридичні механізми для захисту прав і інтересів держави та громадян на державному кордоні, цінностей і мотивів правової культури, що проявляється у відповідальній поведінці і забезпечує результативну взаємодію з особами, які перетинають державний кордон.

Професійна діяльність військовослужбовців за контрактом у Державній прикордонній службі України має свої особливості, зокрема такі: постійна бойова готовність персоналу з безперервним несенням служби; безпосереднє виконання обов'язків з охорони державного кордону, захисту територіальних, економічних, політичних інтересів держави; службове навантаження становить 8-12 годин на добу, а в разі загострення обстановки зростає до 14 годин; несення служби за будь-яких кліматичних умов, у будь-яку пору року, на різній місцевості; необхідна наявність відповідних вольових якостей і фізичної підготовки у військовослужбовців; уміння швидко орієнтуватися сучасній науці та практиці акумульовано позитивний досвід розвитку професійної компетентності в обстановці, приймати рішення та діяти в екстремальних ситуаціях, що часто пов'язано з ризиками для здоров'я й життя, застосуванням зброї й методів фізичного впливу під час затримання порушників законодавства України з прикордонних питань і контрабандистів; служба в нестандартних умовах та кризових ситуаціях тощо; а також психологічні особливості військовослужбовців (державний та політичний характер діяльності; правова регламентація професійної поведінки, рішень; наявність владних повноважень; збереження службової таємниці).

2. Теоретичний аналіз загальнонаукових джерел, психолого-педагогічної літератури та практики підготовки військовослужбовців за контрактом ДПСУ дали змогу з'ясувати, що зміст правової компетентності військовослужбовців – це знання, розуміння сутності цілей і завдань правозастосовної діяльності, обізнаність із методами та способами виконання службових обов'язків, здатність та готовність їх професійно виконувати, розуміючи передумови, закономірності і механізми власної професійної діяльності з охорони державного кордону України.

Доведено, що досліджувана правова компетентність військовослужбовця за контрактом ДПСУ структурно інтегрує чотири компоненти, що відображають його особистісно-професійну характеристику, зокрема: пізнавальний компонент характеризує рівень засвоєння військовослужбовцями за контрактом правових знань: розуміння сутності, змісту, цілей та завдань правозастосовної діяльності; володіння системою знань, необхідних для ефективного виконання обов'язків за посадою; обізнаність із методами та способами виконання обов'язків; мотиваційно-ціннісний компонент передбачає сформованість потреб, мотивів, цілей та цінностей професійної діяльності військовослужбовців за контрактом ДПСУ, прагнень до інноваційної професійної та освітньої діяльності; функціональний відображає рівень сформованості умінь правової компетентності, розкривається здатністю використовувати професійно важливі знання під час виконання правозастосовних функцій; комунікаційний компонент визначається наявністю професійно важливих особистісних якостей, які впливають на результат професійної діяльності.

3. Засобами методу експертних оцінок визначено, що основними педагогічними умовами формування правової компетентності військовослужбовців за контрактом є такі: професійна підготовка військовослужбовців на засадах компетентнісного підходу з урахуванням моделі сучасного військовослужбовця за контрактом ДПСУ; регулярний моніторинг якості фахової підготовки військовослужбовців за контрактом відповідно до вимог професійної діяльності; інтеграція змістових модулів правових дисциплін

і дисциплін за фахом, де системостворювальною є роль елективних курсів; активізація професійного самовдосконалення військовослужбовців шляхом педагогічного керівництва цим процесом; забезпечення інформаційно-розвивального освітнього середовища через комплексне використання дидактичних ресурсів ІКТ.

4. Обґрунтовано та спроектовано професійно орієнтовану модель формування правової компетентності військовослужбовців за контрактом, в якій структурно відображено чотири взаємопов'язані блоки: 1. Теоретико-методологічний: методологічні підходи (компетентнісний, системний, особистісно-орієнтований, культурологічний, інноваційний, практико-діяльнісний); закономірності освітнього процесу у навчальних центрах ДПСУ (загальні й конкретні) і принципи (загальнодидактичні та специфічні). 2. Цільовий: педагогічна мета (формування правової компетентності військовослужбовців для виконання службових обов'язків з охорони державного кордону, передбачених посадовими обов'язками); завдання (забезпечити формування правової компетентності через відповідний предметний зміст, змістове забезпечення, дібрані педагогічні засоби, форми і методи); суб'єкти (викладачі та курсанти навчальних центрів ДПСУ); очікуванні результати (сформованість правової компетентності). 3. Змістово-процесуальний (педагогічні умови, зміст, педагогічні технології, етапи розвитку, методи, форми навчання, навчально-методичне забезпечення: елективні курси, електронні тренажери). 4. Контрольно-оцінювальний (критерії, показники, рівні сформованості правової компетентності військовослужбовців).

Розроблено Проєкт універсальної посадової інструкції фахівця морського та кінологічного профілю, що розширило їх знання та набуття вмінь від суто профільних до правоохоронних функцій. Створено спеціальний електронний тренажер з адміністративно-юрисдикційної діяльності, за допомогою якого курсанти вивчають не тільки теоретичні аспекти, а й виконують практичні завдання (вирішують службові ситуації) та навчально-методичне забезпечення у вигляді елективних курсів

«Правоохоронна діяльність (кінолог)», «Правоохоронна діяльність (моряк), що інтегрували в собі низку інших предметів.

Основними критеріями діагностування сформованості правової компетентності військовослужбовців за контрактом ДПСУ є знаннєво-регулювальний (характеризує рівень сформованості правових знань військовослужбовців за контрактом у правовій сфері), особистісно-іміджевий (дозволяє з'ясувати сформованість у військовослужбовців професійно-правових мотивів, включеність правових норм у ціннісну особистісну сферу, ціннісне ставлення до права), діяльнісно-комунікативний (характеризує наявність у військовослужбовців умінь використовувати нормативно-правові знання у професійній діяльності) і рефлексивний (характеризує вміння свідомо контролювати службову діяльність). З метою визначення рівнів сформованості правової компетентності військовослужбовців за контрактом ДПСУ здійснено їх умовну диференціацію – високий, достатній, базовий і допустимий. Оцінювання сформованості правової компетентності за відповідним компонентом у діапазоні 10-12 балів відповідає високому рівню сформованості відповідного критерію правової компетентності, 7-9 – достатньому, 4-6 – базовому та 1-3 – допустимому.

5. У ході експериментальної роботи з дослідження правової компетентності військовослужбовця за контрактом ДПСУ доведено, що підготовка майбутнього прикордонника, який володіє якостями, що відповідають вимогам часу, передбачає застосування комплексу заходів педагогічного впливу та взаємодії, обґрунтованих критеріїв і відповідних показників.

За результатами констатувального етапу педагогічного експерименту, метою якого був аналіз практики фахової підготовки військовослужбовців за контрактом ДПСУ, а також стану сформованості у них правової компетентності, встановлено, що освітній процес у Кінологічному навчальному центрі у м. Великі Мости і Навчальному центрі морської охорони у м. Ізмаїл має суттєві резерви для вдосконалення. Встановлено, що високий рівень сформованості правової компетентності за різними компонентами мають від 8,75 % до 9,28 %

опитаних військовослужбовців, достатній – від 19,37 % до 20,57 %, базовий – від 50 % до 51,2 %, а допустимий зафіксовано у 18,95 % – 21,88 % військовослужбовців за контрактом.

Результати формувального етапу дослідно-експериментальної роботи, метою якої було перевірити ефективність обґрунтованих педагогічних умов, вказують на те, що висунута гіпотеза дослідження підтвердилася. Порівняльний аналіз рівнів сформованості правової компетентності військовослужбовців за контрактом (курсантів) у контрольних та експериментальних групах до та після формувального етапу експерименту показує, що кількість військовослужбовців за контрактом – учасників ЕГ з високим рівнем сформованості правової компетентності є набагато більшою, ніж кількість військовослужбовців за контрактом з цим же рівнем у КГ. Водночас курсантів з низьким рівнем сформованості правових знань, умінь і навичок в ЕГ менше, ніж у КГ. При цьому розподіли курсантів КГ та ЕГ за рівнями сформованості правової компетентності за особистісно-іміджевим, знаннєво-регулювальним, діяльнісно-комунікативним і рефлексивним критеріями відрізняються між собою на рівні статистичної значущості $p \leq 0,05$, тобто надійність оцінок не менша, ніж 95 %. Достовірність експериментальних даних підтверджено за непараметричним Т-критерієм Вілкоксона для пов'язаних вибірок (кількість осіб, які підлягали дослідженню, має бути не менше 5 і не більше 50). Одержані експериментальні дані довели результативність педагогічного моделювання правової компетентності військовослужбовців за контрактом, а реалізація професійно орієнтованої моделі позитивно вплинула на динаміку сформованості їх правової компетентності.

Запропоновано припущення, що типова різниця між значеннями парних вимірів для кожного досліджуваного має бути переважно додатною за комплексним критерієм сформованості правової компетентності. Розрахунок достовірності експериментальних даних за Т-критерієм Вілкоксона для комплексного критерію сформованості правової компетентності в ЕГ КНЦ ($T_{кр} = 175$ ($p \leq 0,05$), $Темп = 0$, $Темп < T_{кр} (0,05)$) і у ЕГ НЦМО ($T_{кр} = 67$ ($p \leq 0,05$), $Темп = 0$, $Темп < T_{кр} (0,05)$) дає підстави стверджувати, що його числові

значення після формувального етапу експерименту перевищують числові значення констатувального етапу. Відмінності між показниками сформованості правової компетентності КГ і ЕГ обох закладів доведено за допомогою t-критерію Стьюдента і вони є статистично значущі на рівні $p = 0,05$ (для КНЦ $4,19 > 2$; темп $> t_{кр}$, для НЦМО $2,58 > 2,024$; темп $> t_{кр}$). Отримані результати свідчать про те, що зміни в ЕГ, на відміну від КГ, відбулися в результаті впровадження у фахову підготовку обґрунтованих і реалізованих педагогічних умов і передбачених ними педагогічних форм, методів і засобів.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів проблематики дослідження. Перспективними напрямками подальших розвідок можна вважати з'ясування можливостей ефективного застосування нових інформаційних технологій у процесі розвитку правової компетентності військовослужбовців за контрактом на основі визначення базових професійних компетенцій прикордонників у навчальних центрах, розробку програми підготовки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авшенюк Н.М. Компетентнісний підхід до педагогів у зарубіжних країнах: теорія та практика : монографія / [Н.М. Авшенюк, Т.М. Десятов, Л.М. Дяченко, Н.О. Постригач та ін.]. Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2014. 280.

2. Алексеева Т. Н. Формирование социально-правовой компетентности детей-сирот старшего школьного возраста в интернатных учреждениях : автореф. дисс. канд. пед. наук : спец. 13.00.01. «Общая педагогика, история педагогики и образования» / Алексеева Татьяна Николаевна ; Волгогр. гос. пед. ун-т. Волгоград, 2010. 20 с.

3. Алексюк А. М. Педагогіка вищої освіти України. Історія. Теорія : підручник. Київ : Либідь, 1998. 560 с.

4. Аникина А. С. Формирование правовой компетентности будущего педагога с использованием комплекса профессионально-ориентированных правовых задач : автореф. дисс. канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Общая педагогика, история педагогики и образования» / Аникина Анна Саввишна ; Тюмен. гос. ун-т. Тюмень, 2011. 20 с.

5. Бадмаев Б. Д., Хозиев Б. И. Психологические особенности усвоения слушателями правовых знаний при изучении курса «Военное право». Москва : ВПА, 1976. 54 с.

6. Балендр А. В. Формування готовності майбутніх офіцерів-прикордонників до вирішення конфліктних ситуацій : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04; Нац. акад. держ. прикордон. служби України ім. Богдана Хмельницького. Хмельницький, 2011. 209 с.

7. Барабанщиков А. В. Военная педагогика и психология / А. В. Барабанщиков, В. П. Давыдов, Э. П. Утлик, Н. Ф. Феденко. Москва : Воениздат, 1986. 240 с. (Библиотека офицера).

8. Барабанщиков А. В., Дерюгин Н. И. Военно-педагогическая диагностика. Москва : ВПА, 1995. 108 с.

9. Батаршев А. В., Алексеева И. Ю., Майорова Е. В. Диагностика профессионально важных качеств. Санкт-Петербург : Питер, 2007. 192 с.

10. Баханов К. Традиції та інновації в навчанні історії в школі : дидакт. слов.-довід. Запоріжжя, 2002. 120 с.

11. Бевзюк О. П. Перехід Державної прикордонної служби України на комплектування посад рядового та сержантського складу військовослужбовцями військової служби за контрактом. *Науковий вісник* : наук.-практ. альм. Хмельницький : Вид-во Нац. акад. Держ. прикордон. служби України ім. Б. Хмельницького, 2007. № 3. 72 с.

12. Бевзюк О. П. Перехід Прикордонних військ України на комплектування військовослужбовцями, які проходять службу за контрактом: реалії та погляди у майбутнє. *Науковий вісник* : наук.-практ. альм. Хмельницький : Вид-во Нац. акад. Держ. прикордон. служби України ім. Б. Хмельницького, 2003. № 2. 72 с.

13. Безбородий В. О. Формування професійної правової культури керівників органів внутрішніх справ : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / Безбородий Валентин Олександрович ; Харк. держ. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. Харків, 2001. 18 с.

14. Бережнова Е. В. Прикладное исследование в педагогике : монография. Москва ; Волгоград : Перемена, 2003. 164 с.

15. Березюк О. С. Системний підхід до формування полікультурної компетентності майбутніх фахівців у сучасному освітньому просторі. Професійна педагогічна освіта: системні дослідження : монографія; за ред. О. А. Дубасенюк. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2015. С. 193-209.

16. Бібік Н. М. Компетентнісний підхід: рефлексивний аналіз застосування. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи. Київ : К.І.С., 2004. С. 47–53.

17. Блощинський І. Г. Теоретичні та методичні основи професійної підготовки фахівців Державної прикордонної служби України з використанням

технологій дистанційного навчання : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04 / Хмельниц. гуманітар.-пед. акад. Хмельницький, 2016. 552 с.

18. Бусел В.Т. Великий тлумачний словник сучасної української мови. Київ, Ірпінь : вид. Перун. 2007. 1728 с.

19. Вимоги до кандидатів на військову службу за контрактом [Електронний ресурс]. URL: <https://dpsu.gov.ua/ua/recruiting> (дата звернення: 15.08.2016).

20. Відомчі стандарти культури прикордонної служби : практичний посібник на щодень. Хмельницький : Видавництво НАДПСУ, 2009. 52 с.

21. Вікторов В. Г. Управління якістю освіти (соціально-філософський аналіз) : монографія. Дніпро : Пороги, 2005. 286 с.

22. Власенко Н. Э. Критерии нормативно-правовой компетентности руководителя физического воспитания учреждения дошкольного образования [Электронный ресурс]. URL : http://www.rusnauka.com /18_ADEN_2012/Sport/1_113737.doc.htm (дата звернення: 10.03.2017).

23. Волох Т. С. Развитие социально-правовой компетентности будущего учителя: на материале педагогических дисциплин : автореф. дисс. на соиск. науч. степ. канд. пед. наук : спец. 13.00.08 «Теория и методика профессионального образования» / Волох Тамара Сергеевна ; Омский гос. пед. ун-т. Омск, 2006. 19 с.

24. Всемирная энциклопедия. Философия / гл. науч. ред. и сост. А. А. Грищанов. Москва : АСТ ; Минск : Харвест : Современ. литератор, 2001. 1312 с.

25. Галушак І.Є. Теорія і технології формування правової компетентності майбутніх економістів в умовах неперервної університетської освіти : монографія. Івано-Франківськ : НАІР, 2018. 426 с.

26. Гальперин П. Я. Психология как объективная наука : избр. психол. тр.; Акад. пед. и соц. наук, Моск. психол.-соц. ин-т. Москва : Ин-т практ. психологии, 1998. 480 с.

27. Гальперин П. Я. Психология мышления и учение о поэтапном формировании умственных действий. Исследования мышления в советской психологии. Москва, 1966. С. 236–277.

28. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник. Київ : Либідь, 1997. 376 с.

29. Горбушина М. В. Формирование правовой компетентности у будущих специалистов социальной работы в процессе профессиональной подготовки в вузе : автореф. дисс. на соиск. науч. степ. канд. пед. наук : спец. 13.00.08 «Теория и методика профессионального образования» / Горбушина Мария Владимировна ; Ульян. гос. ун-т. Ульяновск, 2007. 24 с.

30. Городиський М. І. Педагогічні умови забезпечення змісту правової освіти майбутнього вчителя : дис. канд. пед. наук : 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / М. І. Городиський ; ХДПУ ім. Г. С. Сковороди. Харків, 1999. 167 с.

31. Громцева А. К. Формирование у школьников готовности к самообразованию : учеб. пособие по спецкурсу для студентов пед. ин-тов. Москва : Просвещение, 1983. 144 с.

32. Грязнов І. О. Теоретико-методичні засади морального виховання майбутніх офіцерів Державної прикордонної служби України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра пед. наук : спец. 13.00.07 «Теорія і методика виховання» / І. О. Грязнов ; Терноп. нац. пед. ун-т ім. В. Гнатюка. Тернопіль, 2005. 40 с.

33. Давыдов Г. А. Психологические основы повышения эффективности обучения курсантов в военных училищах. Москва : ВПА, 1974. 41 с.

34. Даниленко О. Б. Сутність, зміст та особливості професійної підготовки військовослужбовців за контрактом у навчальних центрах Держприкордонслужби України. *Зб. наук. пр. / Нац. акад. Держ. прикордон. служби України ім. Б. Хмельницького*. Хмельницький : Вид-во НАДПСУ, 2010. № 52. С. 23–27.

35. Дарманська І. Особливості формування змісту правової підготовки майбутніх учителів початкової школи в умовах ступеневої освіти. *Педагогіка і психологія професійної освіти*. 2003. № 5. С. 138–150.

36. Дарманська І. М. Правова підготовка педагогів: дидактичний аспект. Хмельницький : ХГПА, 2007. С. 204–207.

37. Дейчман В., Третьяков А., Сирмбард С. Методические рекомендации по разработке моделей выпускников и проектированию учебных планов в высших учебных заведениях Кыргызской Республики на основе компетентностного подхода. Бишкек, 2007. 57 с.

38. Діденко О. В. Педагогічні умови професійного самовдосконалення майбутніх офіцерів : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / О. В. Діденко. Хмельницький, 2003. 200 с.

39. Діденко О. В. Теоретико-методичні засади формування здатності до професійної творчості в майбутніх офіцерів Державної прикордонної служби України : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04 / О. В. Діденко ; Луган. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Луганськ, 2009. 533 с.

40. Докторович М. О. Формування соціальної компетентності старшого підлітка з неповної сім'ї : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.05 «Соціальна педагогіка» / Марина Олександрівна Докторович; Ін-т проблем виховання АПН України. Київ, 2007. 19 с.

41. Дружинин В. Н. Психологическая диагностика способностей: теоретические основы : в 2 ч. Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1990. Ч. 1. 137 с.

42. Дудікова Л. В. Педагогічні умови підготовки майбутніх медиків до професійного самовдосконалення. *Зб. наук. пр. Херсон. держ. ун-ту* ; Херсон : Вид-во ХДУ, 2009. № 54. С. 289–293.

43. Євсюков О. Ф. Педагогічні умови формування професійної компетентності майбутніх офіцерів у навчальному процесі вищого військового навчального закладу : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Євсюков Олександр Феліксівич ; Харк. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. Харків, 2007. 21 с.

44. Жернов В. І. Теоретико-методологічні основи формування професійно-педагогічної спрямованості особистості студента педагогічного вузу : монографія. Магнітогорськ : Магнітогор. держ. пед. ін-т, 1999. 116 с.

45. Жигулин А. А. Развитие правовой компетентности студента профессионального колледжа: на примере специалиста неюридического профиля : автореф. дисс. на соиск. науч. степ. канд. психол. наук : спец. 19.00.13 «Психология развития, акмеология» / Жигулин Андрей Алексеевич; Тамб. гос. ун-т им. Г. Р. Державина. Тамбов, 2010. 24 с.

46. Життєва компетентність особистості : наук.-пед. посіб. / за ред. Л. В. Сохонь, І. Г. Єрмакова, Г. М. Несен. Київ : Богдана, 2003. 520 с.

47. Жихорська О. Критерії, показники та рівні сформованості професійної компетентності навчально-допоміжного персоналу вищого навчального закладу. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*, III(34), Issue: 69, 2015/ URL: http://seanewdim.com/uploads/3/4/5/1/34511564/zhykhorska_o._criteria_indicators_and_levels_of_formed_of_professional_competence_of_support_staff_of_higher_education_institutions.pdf (дата звернення: 16.08.2018).

48. Загальноєвропейські рекомендації з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання. Київ : Ленвіт, 2003. 261 с.

49. Загородній Ю. І. Педагогічні умови політичної соціалізації студентської молоді в умовах великого промислового міста : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05. Луганськ, 2004. 201 с.

50. Зарубінська І. Б. Теоретико-методичні основи формування соціальної компетентності студентів вищих навчальних закладів економічного профілю : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / І. Б. Зарубінська ; Ін-т вищ. освіти НАПН України. Київ, 2011. 36 с.

51. Захаров И. А. Формирование профессионально-правовой компетентности будущих офицеров в военном вузе : автореф. дисс. на соиск. науч. степ. д-ра пед. наук : спец. 13.00.08 «Теория и методика профессионального

образования» / Захаров Игорь Александрович ; Волж. гос. инженер.-пед. ун-т. Н. Новгород, 2009. 21 с.

52. Зимняя И. А. Педагогическая психология : учеб. для вузов по пед. и психол. направлениям и специальностям. 2-е изд., доп., испр. и перераб. Москва : Логос, 1999. 382 с.

53. Ильин Е. П. Мотивы человека: теория и методы изучения. Київ : Вища шк., 1998. 292 с.

54. Іваній О.М. Структурно-змістова модель формування правової компетентності майбутнього вчителя у навчально-виховному процесі університету : автореф. дис. ... канд. пед. наук. Харків, 2012. 20 с.

55. Капустин В. Б. Профессиональная компетентность офицерского состава (философско-социологический аспект) : дисс. ... канд. филос. наук : 09.00.11. Москва : ГАВС, 1993. 193 с.

56. Капустина А.Н. Социально-психологическая диагностика профессиональных качеств личности : дисс. ... канд. психол. наук : 19.00.03 / А. Н. Капустина ; Ленингр. гос. ун-т. Ленинград, 1985. 222 с.

57. Карпова Л. Г. Формування професійної компетентності вчителя загальноосвітньої школи : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Л. Г. Карпова ; Харк. держ. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. Харків, 2004. 280 с.

58. Касьянова О. М. Моніторинг в управлінні навчальним закладом. Управлінський супровід моніторингу якості освіти. Харків : Основа, 2004. 96 с.

59. Катковський А. В. Удосконалення професійного виховання військовослужбовців за контрактом у Прикордонних військах України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 20.02.02 «Військова педагогіка та психологія» / Катковський Андрій Вадимович ; Нац. акад. Прикордон. військ України ім. Богдана Хмельницького. Хмельницький, 2000. 17 с.

60. Кіреєва О. С. Результати дослідження психологічних особливостей професійної діяльності прикордонників у роботі з нелегальними мігрантами [Електронний ресурс]. *Вісник Нац. акад. Держ. прикордон. служби України* :

електрон. наук. фах. вид. URL : http://www.nbuiv.gov.ua/e-journals/Vnadps/2011_3/index.html (дата звернення: 03.08.2019).

61. Кічук Я. В. Правова компетентність майбутнього соціального педагога: теорія і практика : монографія. Ізмаїл: Сміл, 2009. 244 с.

62. Кічук Я. В. Правова компетентність майбутнього фахівця – пріоритетне завдання громадянської освіти у вищій школі. *Вісник Львів. ун-ту. Серія Педагогічні науки*. 2008. Вип. 23. С. 141–147.

63. Кічук Я. В. Теоретичні і методичні засади формування правової компетентності майбутнього соціального педагога в умовах університетської педагогічної освіти : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / Кічук Ярослав Валерійович ; Південноукр. нац. пед. ун-т ім. К. Д. Ушинського. Одеса, 2010. 40 с.

64. Климентьева В. В. Развитие педагогической исследовательской компетентности магистранта филологического образования в процессе управления школьным мультимедийным проектом : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08 / В. В. Климентьева. Курск, 2009. 219 с.

65. Климов Е. А. Пути в профессионализм (психологический взгляд) : учебное пособие. Москва : Московский психолого-социальный институт: Флинта, 2003. 320 с.

66. Кодекс України про адміністративні правопорушення: від 07.12.1984 № 8073-Х. [Електронний ресурс]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10> (дата звернення: 01.07.2021).

67. Козловський Ю.М. Наукова діяльність вищого навчального закладу: Випуск 3: Системний підхід до наукової діяльності вищого навчального закладу : науково-методичні рекомендації. Львів : Сполом, 2011. 30 с.

68. Козяр М. М. Теоретичні та методичні засади професійної підготовки особового складу підрозділів з надзвичайних ситуацій : дис. ... докт. пед. наук : 13.00.04 / Козяр Михайло Миколайович. Київ, 2005. 532 с.

69. Компетентнісний підхід в освіті. Проблеми, поняття, інструментарій. *Зарубіжна література*. 2006. № 23 (47). С. 16–28.

70. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи / під заг. ред. О. В. Овчарук. Київ : К.І.С., 2004. 112 с.

71. Конаревич В. А. Концептуальні засади моніторингу і забезпечення якості освіти в Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова. Київ, 2005. 13 с.

72. Конаржевский Ю. А. Менеджмент и внутришкольное управление. Москва : Центр «Пед. поиск», 2000. 284 с.

73. Конаржевский Ю. А. Педагогический анализ учебно-воспитательного процесса и управление школой (для директоров и заместителей директоров школ). Москва : Образовательный центр «Педагогический поиск» 1997. 234 с.

74. Коротун А. В. Формирование правовой компетенции у будущих социальных педагогов в процессе профессиональной подготовки : автореф. дисс. на соиск. науч. степ. канд. пед. наук : спец. 13.00.08 «Теория и методика профессионального образования» / Коротун Анна Валериановна ; Рос. гос. проф.-пед. ун-т. Екатеринбург, 2010. 206 с.

75. Краевский В. В., Бережнова Е. В. Методология педагогики: новый этап : учеб. пособие для студентов высш. учеб. заведений, обучающихся по пед. специальностям. 2-е изд., стер. Москва : Академия, 2008. 393 с.

76. Кузнецов С. А. Формирование социально-правовой компетентности у будущих специалистов по физической культуре и спорту : дисс. на соиск. науч. степ. канд. пед. наук : спец. 13.00.08 «Теория и методика профессионального образования» / Кузнецов Станислав Александрович ; Чуваш. гос. пед. ун-т им. И. Я. Яковлева. Чебоксары, 2011. 268 с.

77. Кузьмина Н. В. Психологическая структура деятельности учителя и формирование его личности. Ленинград : ЛГУ, 1967. 183 с.

78. Кузьмінський А.І. Педагогіка вищої школи. Київ : Знання, 2005. 486 с.

79. Курлянд З. Н. Методика діагностики і формування професійної усталеності майбутніх учителів. Одеса, 1993. 242 с.

80. Кучеренко А. А. Педагогічні основи вдосконалення професійної підготовки прикордонників в умовах службової діяльності : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / А. А. Кучеренко. Хмельницький, 2005. 250 с.

81. Кыверялг А. А. Методы исследования в профессиональной педагогике. Таллинн : Валгус, 1980. 334 с.

82. Ладиченко В., Будас А. Правова компетентність студентів економічних спеціальностей: поняття, компоненти і критерії [Електронний ресурс]. Гуманізація навчально-виховного процесу. Слов'янськ, 2011. Спецвип. 7. С. 198–207. URL : [/http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Gnvp/2011_7_SV1/25.pdf](http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Gnvp/2011_7_SV1/25.pdf) (дата звернення: 12.03.2021).

83. Лосєв І., Кліщевський М. Служба за контрактом: чи гарантує вона безпеку держави? *Камуфляж*. 2011. № 11. 48 с.

84. Лукіна Т. О., Патрикєєва О. О. Моніторинг якості освіти: теорія та практика. Відкрита педагогічна школа. Київ : Плеяди, 2005. 111 с.

85. Лукіна Т. О. Педагогічна діагностика: завдання, методи, інструменти : проект «Рівний доступ до якісної освіти в Україні» : навч.-метод. матеріали до модуля. Київ, 2007. 59 с.

86. Луцький О. Л. Критерії, показники і рівні сформованості управлінської компетентності керівних кадрів Державної прикордонної служби України. *Наукові записки Вінниць. держ. пед. ун-ту ім. Михайла Коцюбинського. Сер. : «Педагогіка та психологія»* / редкол.: В. І. Шахов (голова) та ін. : зб. наук. пр. Вінниця : Планер, 2011. Вип. 36. С. 121–125.

87. Луцький О. Л. Окремі аспекти формування управлінської компетентності керівних кадрів Державної прикордонної служби України. *Молода наука України. Перспективи та пріоритети розвитку* / Всеукр. громад. об'єднання «Нова освіта» : матеріали ІХ Всеукр. наук.-практ. заоч. конф., (Київ, 22-24 груд. 2011 р.). Київ, 2012. С. 61–65.

88. Майборода В., Ярошенко О., Скиба Я. Теоретичні засади науково-дослідницької діяльності суб'єктів освітнього процесу університетів : практик. 223

посіб. / за ред. О. Ярошенко. Київ : Ін-т вищої освіти НАПН України, 2015. 174 с.

89. Марганов А. Г. Развитие социально-правовой компетентности воспитанников детского дома : автореф. дисс. на соиск. науч. степ. канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Общая педагогика, история педагогики и образования» / Марганов Алексей Геннадьевич ; Приволж. федер. ун-т. Казань, 2011. 20 с.

90. Маслак Л. П. Педагогічні умови формування культурологічної компетентності майбутніх офіцерів радіоінженерних спеціальностей : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / Маслак Людмила Петрівна ; Житомир. держ. ун-т ім. І. Франка. Житомир, 2010. 20 с.

91. Махрова М. В., Хузина А. Х. К вопросу об определении критериев правовой компетентности. *Вестн. Оренбург. гос. ун-та*. 2008. № 81. С. 9–13.

92. Мацевко Т. М. Психологічні особливості розвитку управлінської компетентності майбутніх магістрів військового профілю : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.09 «Психологія діяльності в особливих умовах» / Мацевко Тарас Михайлович ; Нац. акад. оборони України. Київ, 2007. 20 с.

93. Методичні рекомендації з питань оцінки основної, управлінської та професійної компетенції кандидата, який проходить відбір у рамках проекту «Нове обличчя кордону». В. Вітровчак, О. Сулова. Представництво Міжнародної організації з міграції. Київ. МОМ, 2019.

94. Методы педагогических исследований: состояние, проблемы, перспективы : материалы Всерос. семинара по методологии / под ред. В. М. Полонского : сб. науч. ст. Москва : ИТИП, 2006. 252 с.

95. Моніторинг якості освіти: світові досягнення та українські перспективи / під заг. ред. О. І. Локшиної. Київ : К.І.С., 2004. 128 с.

96. Мороз О. Моделювання // Філософський енциклопедичний словник / В. І. Шинкарук (голова редколегії) та ін. Київ : Абрис, 2002. С. 392. 742 с.

97. Морозов А. С. Формування правової культури у майбутніх працівників міліції : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / Морозов Анатолій Семенович ; Терноп. держ. пед. ун-т ім. Володимира Гнатюка. Тернопіль, 1999. 18 с.

98. Моторина В.Г. Дидактические и методические основы профессиональной подготовки будущих учителей математики в высших педагогических учебных заведениях : автореф. дисс. на соискание наук. степени д-ра пед. наук : спец. 13.00.04 «Теория и методика профессионального образования» / В. Г. Моторина. Харьков, 2005. 45 с.

99. Навігаційні річкові карти річки Дунай [Електронний ресурс]. URL: http://www.charts.gov.ua/danube_ru.htm (дата звернення: 07.06.2017).

100. Нечаев Н. Н. Одновременное формирование группы понятий, охватывающих данный раздел знаний : дисс. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / Нечаев Н. Н. Москва, 1972. 160 с.

101. Новейший философский словарь / сост. А. А. Грицанов. Минск : Изд. В. М. Скакун, 1998. 896 с.

102. Новий тлумачний словник української мови / укладачі : В. Яременко, О. Сліпушко. Київ : Видавництво «Аконіт», 1999. 927 с.

103. Новиков А. М., Новиков Д. А. Методология научного исследования Москва : Либроком, 2010. 280 с.

104. Образцов П. И. Методы и методология психолого-педагогического исследования : учеб. пособ. Санкт-Петербург : Питер, 2004. 268 с.

105. Общая психология : учеб. для студентов пед. ин-тов / под ред. А. В. Петровского. Москва : Просвещение, 1976. 479 с.

106. Общие стандарты обучения для пограничных служб ЕС [Электронный ресурс]. URL: <http://soderkoping.org.ua/page17616.html> (дата звернення: 12.03.2021).

107. Овчарук О. В. Компетентності як ключ до оновлення змісту освіти *Директор школи*. 2005. № 3-5. С. 12–15.

108. Одарій В. В. Підготовка майбутніх педагогів до правового забезпечення професійної діяльності : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / В. В. Одарій. Одеса, 2005. 170 с.

109. Олійник В. В. Формування правової компетентності керівників навчальних закладів у системі післядипломної педагогічної освіти : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / Олійник В. В. ; Класич. приват. ун-т. Запоріжжя, 2008. 20 с.

110. Оргєєва С. В., Хачатрян В. В., Черниш Л. П. Системний підхід до структури професійної підготовки майбутніх авіафахівців. *Вісник Національного авіаційного університету. Серія: Педагогіка. Психологія* : зб. наук. пр. Київ : НАУ, 2015. Вип. 6. С. 134-139.

111. Осмоловская И. Ключевые компетенции и отбор содержания образования в школе. *Народное образование*. 2006. № 5. С. 77–81.

112. Основные результаты международного исследования образовательных достижений учащихся PISA–2000 (краткий отчет) / Рос. акад. образования, Ин-т общего сред. образования, Центр оценки качества образования [Электронный ресурс]. Москва, 2002. 31 с. URL : http://bspu.ab.ru/Friends/OKO/PISA/REP_RUS.htm (дата звернення: 12.03.2021).

113. Офіційний сайт Державної прикордонної служби України. [Електронний ресурс]. URL: <https://dpsu.gov.ua/ua/vropeyska-agenciya-z-pitan-upravlinnya-operativnim-spivrobitnictwom-na-zovnishnih-kordonah-derzhav-chleniv-vropeyskogo-soyuzu-frontex/> (дата звернення: 12.03.2021).

114. Офіційний сайт Європейської Агенції з прикордонної та берегової охорони Frontex (European border and coast guard agency Frontex). [Електронний ресурс]. URL: <https://frontex.europa.eu/training/principles/> (дата звернення: 12.03.2021).

115. Офіційний сайт прикордонної поліції Республіки Молдова (Poliția de frontieră). [Електронний ресурс]. URL: <http://www.border.gov.md/index.php/ro/colégiul-national-al-politiei-de-frontiera>. (дата звернення: 12.03.2021).

116. Офіційний сайт прикордонної поліції Республіки Румунія (Romanian Border Police) [Електронний ресурс] URL: <https://www.politiadefrontiera.ro/en/main/home.html>. (дата звернення: 12.03.2021).

117. Пад'яс М., Васовський А., Воцатинський М. Тактика дій оглядових груп кораблів (катерів) : навчальний посібник, 2016. 148 с.

118. Панова О. А. Формирование правовой компетентности педагогов современной школы : автореф. дисс. на соиск. науч. степ. канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Общая педагогика, история педагогики и образования» / Панова Ольга Анатольевна ; Акад. повышения квалификации и переподгот. работников образования М-ва образования РФ. Москва , 2002. 22 с.

119. Пастор С., Васовський А., Воцатинський М., Міхальські М., Горбовий Р., Гринюк А., Лисюк Ю., Фігура О., Коцеруба Д. Молодший інспектор прикордонної служби в рамках пілотного проекту «Нове обличчя кордону» : програма підготовки, 2016. 63 с.

120. Педагогика физической культуры и спорта : учеб. по специальности «Физическая культура и спорт» / [С. Д. Неверкович и др.]. Москва : Академия, 2010. 329 с.

121. Педагогическая диагностика [Электронный ресурс]. URL : <http://paidagogos.com/?p=13>. (дата звернення: 12.03.2021).

122. Перегняк І.В. Деякі аспекти моделювання професійної підготовки майбутнього військовослужбовця Державної прикордонної служби України. *Вища школа в контексті євроінтеграційних процесів* : Збірник доповідей і тез Міжнародної науково-практичної конференції. Черкаси: ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2017. 212 с.

123. Перегняк І.В. Деякі аспекти проблеми соціально-правових відносин та етико-релігійної толерантності у вітчизняному прикордонному відомстві. *Проблеми соціальних відносин та етико-релігійної толерантності у поліетнічних екіпажах суден*. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. Ізмаїл : ДІ НУ «ОМА», 2017. 190 с.

124. Перегняк І.В. Деякі аспекти психологічної готовності фахівців соціономічної сфери до роботи в оновленому правовому полі. *Глобальні виклики педагогічної освіти в університетському просторі* : матеріали III Міжнародного Конгресу (м. Одеса, 18-21 травня 2017 року) / Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2017. 678 с.

125. Перегняк І.В. Досвід використання електронного тренажера з адміністративно-юрисдикційної діяльності як педагогічного інструменту підвищення рівня правової компетентності військовослужбовців прикордонного відомства України. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*. 2021. Nov. P. 33-35. IX (101), Issue: 259. Budapest, Hungary.

126. Перегняк І.В. Досвід і перспективи застосування ІКТ для професійної підготовки фахівців прикордонної служби України в навчальному центрі морської охорони. Електронне наукове фахове видання «*Інформаційні технології і засоби навчання*». Том 83. № 3 (2021). [Електронний ресурс]. URL: <https://journal.iitta.gov.ua/index.php/itlt/article/view/4181> (дата звернення: 30.03.2021).

127. Перегняк І.В. Євроінтеграційний вектор оптимізації професійної підготовки військовослужбовців Державної прикордонної служби України : Збірник наукових праць «*Педагогічний альманах*» КЗВО «Херсонська академія неперервної освіти». 2018. Випуск 37. С. 180-185.

128. Перегняк І.В. Критеріальний підхід до формування правової компетентності у військовослужбовців за контрактом. *Щомісячний науково-педагогічний журнал «Молодь і ринок» Дрогобицького державного педагогічного університету*. 2019. Випуск 4 (171). С. 138-144.

129. Перегняк І.В. Методична система формування правової компетентності військовослужбовців за контрактом : *Збірник наукових праць «Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету» Серія «Педагогічні науки»*. 2019. Випуск 42. С. 119-125.

130. Перегняк І.В. Педагогічні умови конструктивного формування правової компетентності військовослужбовців за контрактом : *Збірник наукових*

праць «Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету» Серія «Педагогічні науки». 2019. Випуск 45. С. 116-122.

131. Перегняк І.В. Підготовка військовослужбовців за контрактом вітчизняного прикордонного відомства: деякі традиції та інновації. *Традиції та інновації в сучасній педагогічній діяльності: європейський вимір* : Збірник наукових праць за матеріалами науково-практичної конференції. Ізмаїл: РВВ ІДГУ, 2017. 112 с.

132. Перегняк І.В. Про один із експериментальних підходів до вдосконалення правової компетентності військовослужбовців у навчальних центрах Державної прикордонної служби України. *Стан та перспективи розвитку педагогіки та психології в Україні та світі* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ). Київ: ГО «Київська наукова організація педагогіки та психології», 2019. Ч. 2. 104 с.

133. Перегняк І.В. Розвиток у військовослужбовців Державної прикордонної служби України позитивно-активного ставлення до самовдосконалення правової компетентності : *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія: Педагогічні науки*. 2018. №3 (14). С. 444-455.

134. Перегняк І.В. Формування правової компетентності військовослужбовців за контрактом Державної прикордонної служби України : *Збірник наукових праць «Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету»*. Серія «Педагогічні науки». 2017. Випуск 36. С. 186-190.

135. Петренко Н. В. Критерії, показники та рівні сформованості професійно-етичної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах* : зб. наук. пр. / редкол.: Т. І. Сущенко (голов. ред.) [та ін.]. Запоріжжя, 2010. Вип. 10 (63). С. 340–346.

136. Петренко Н. В. Сутність та особливості професійно-етичної компетентності офіцера-прикордонника : *Зб. наук. пр. Сер. «Педагогічні та*

психологічні науки» / голов. ред. Романишина Л. М. Хмельницький : Вид-во Нац. акад. Держ. прикордон. служби України ім. Б. Хмельницького, 2010. № 54. С. 91–92.

137. Петров А. А. Вооруженные силы зарубежных стран. *Зарубежное военное обозрение*. 2011. № 7. С. 69.

138. Підсумки службової діяльності структурних органів Держприкордонслужби України за напрямом діяльності організаційно-мобілізаційного управління Департаменту охорони державного кордону України Адміністрації Держприкордонслужби України за 1 півріччя 2007 року [Електронний ресурс] : наказ Голови Держприкордонслужби України від 12 лип. 2007 р. № 0.24-16454/0/6-07 // Комп'ютер. інформ.-прав. система «Ліга». URL : www.liga.net. (дата звернення: 12.03.2021).

139. Пірен М. І., Степанченко В. І. Методика-тест вивчення мотиваційної готовності до військової служби воїнів на першому етапі. Етнонаціональний розвиток в Україні та стан української етнічності в діаспорі: сутність, реалії конфліктності, проблеми та прогнози на порозі ХХІ століття. Київ ; Чернівці, 1997. С. 275–277.

140. План дій щодо лібералізації ЄС візового режиму для України. URL: http://www.kmu.gov.ua/control/publish/article?art_id=244813273 (дата звернення: 15.01.2018).

141. Подберезський М. К. Формування правової культури студентів вищих педагогічних навчальних закладів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / Подберезський Микола Кіндратович ; АПН України; Ін-т педагогіки і психології проф. освіти. Київ, 1997. 37 с.

142. Подольский А. И. Планомерное формирование умственной деятельности. *Вопросы психологии*. 1985. № 5. С. 29–36.

143. Полонська Т.К. Елективні курси як невід'ємний компонент іншомовної освіти в середній і вищій школі. *Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький»*. Вип. 31. Том VII(49). Київ : Гнозис, 2014.

144. Полякова М. Е. Формирование правовой компетентности студентов технического вуза : автореф. дисс. на соиск. науч. степ. канд. пед. наук : спец. 13.00.08 «Теория и методика профессионального образования» / Полякова Марина Евгеньевна; Моск. гор. пед. ун-т. Москва , 2007. 20 с.

145. Пометун О. І. Теорія та практика послідовної реалізації компетентнісного підходу в досвіді зарубіжних країн. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи / під заг. ред. О. В. Овчарук. Київ : К.І.С., 2004. С. 16–26.

146. Пономарев Я. А. Психологический механизм творчества. Человек в системе наук. Москва : Наука, 1989. 378 с.

147. Пономаренко Н. О. Особливості впливу професійних факторів та умов життєдіяльності на організм військовослужбовців миротворчих підрозділів: дис. ... канд. мед. наук : 14.02.01 / Пономаренко Ніна Олександрівна ; НДІ пробл. військ. медицини Зброй. Сил України. Ірпінь, 2005. 261 с.

148. Потапчук Є. М. Психологічна діагностика військовослужбовців та військових колективів : зб. тестів для військ. кер. Хмельницький : Вид-во НАПВУ, 2000. 76 с.

149. Поясок Т. Б. Система застосування інформаційних технологій у професійній підготовці майбутніх економістів : монографія / за заг. ред. С. О. Сисоєвої. Кременчук : ПП Щербатих О. В., 2009. 348 с.

150. Правова компетентність суб'єктів соціального партнерства – важлива передумова його конструктивності. *Партнерська взаємодія у системі інститутів соціальної сфери* : Зб. Матеріалів / за заг. ред. О.В. Лісовця. Ніжин, 2016. С.65–67.

151. Про вищу освіту: Закон України від 01.07.2014 № 1556-VII [Електронний ресурс]. Редакція від 21.11.2021. URL : [/http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text](http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text) (дата звернення: 12.03.2021).

152. Про військовий обов'язок і військову службу : Закон України від 25 березня 1992 р. № 2232-XII. *Відом. Верхов. Ради України*. 1992. № 27. Ст. 385. Зі змінами ; ост. ред. 13 жовт. 2012 р.

153. Про Державну прикордонну службу України : Закон України від 03 квіт. 2003 р. № 661-IV. *Відом. Верхов. Ради України*. 2003. № 27. Ст. 208. Зі змінами ; ост. ред. 05 жовт. 2012 р.

154. Про затвердження відомчих стандартів культури прикордонного контролю : наказ Адміністрації Державної прикордонної служби України від 9.07.2010 року №525. *Відом. Верхов. Ради України*. 2003. № 27. Ст. 208. Зі змінами ; ост. ред. 05 жовт. 2012 р.

155. Про затвердження Інструкції з організації оперативно-службової діяльності відділу прикордонної служби Державної прикордонної служби України : наказ Адміністрації Державної прикордонної служби України від 29 груд. 2009 р. № 1040. URL : [http:// www. ligazakon. ua/juritprof](http://www.ligazakon.ua/juritprof) (дата звернення: 12.03.2021).

156. Про затвердження Інструкції з організації службової діяльності дільничних інспекторів прикордонної служби Державної прикордонної служби України : наказ Адмін. Держ. прикордон. служби України від 05 жовт. 2007 р. № 790. URL : [http:// www. ligazakon. ua/juritprof](http://www.ligazakon.ua/juritprof) (дата звернення: 12.03.2021).

157. Про затвердження Інструкції про порядок взаємодії дільничних інспекторів прикордонної служби Державної прикордонної служби України та дільничних інспекторів міліції в системі МВС України : наказ Адмін. Держ. прикордон. служби України, М-ва внутр. справ України від 18 груд. 2003 р. № 380. Зі змінами ; ост. ред. 16 серп. 2010 р. URL : [http:// www. ligazakon. ua/juritprof](http://www.ligazakon.ua/juritprof). (дата звернення: 12.03.2021).

158. Про затвердження плану заходів щодо реалізації Концепції інтегрованого управління кордонами : розпорядження Кабінету Міністрів України від 31.08.2016 р. № 626-р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/626-2016-p> (дата звернення: 20.12.2017).

159. Про затвердження Положення про організацію навчально-виробничого процесу у професійно-технічних навчальних закладах» : наказ Міністерства освіти і науки України від 30.05.2006 року №419. [Електронний ресурс]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0711-06>. (дата звернення: 12.03.2021).

160. Про Міжнародні правила запобігання зіткненню суден на морі 1972 року : конвенція. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_137 (дата звернення: 07.06.2017).

161. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18 лют. 1990 р. № 2135-ХІІ. *Відом. Верхов. Ради України*. 1992. № 22. Ст. 303. Зі змінами; ост. ред. 15.05.2021 р.

162. Про Положення про проходження громадянами України військової служби в Державній прикордонній службі України [Електронний ресурс] : Указ Президента України від 29 груд. 2009 р. №1115/2009. URL: <http://www.ligazakon.ua/juritprof>. (дата звернення: 07.06.2017).

163. Про стан роботи щодо комплектування структурних органів Держприкордонслужби України солдатами (матросами), сержантами та старшинами у 2006 році та завдання на 2007 рік: [Електронний ресурс] : наказ Адміністрації Державної прикордонної служби України від 24 груд. 2006 р. № 1003. URL : <http://www.ligazakon.ua/juritprof> (дата звернення: 07.06.2017).

164. Про схвалення Концепції інтегрованого управління кордонами : розпорядження Кабінету Міністрів України від 28.10.2015 р. № 1149-р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1149-2015-p> (дата звернення: 20.12.2017).

165. Про схвалення Стратегії розвитку Державної прикордонної служби : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2015 р. № 1189-р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1189-2015-p#Text> (дата звернення: 07.06.2017).

166. Професійна педагогічна освіта: компетентнісний підхід : монографія / за ред. О.А. Дубасенюк. Житомир : вид-во ЖДУ ім. І.Франка, 2011. С. 162, 412 с.

167. Психодіагностика. Методики и тесты : учеб. пособие / ред.-сост. Райгородский Д. Я. Самара : Бахрах, 1998. 672 с.

168. Психология личности: тесты, опросники, методики / авт.-сост. : Н. В. Киршева, Н. В. Рябчикова. Москва : Геликон, 1995. 236 с.

169. Равен Д. Компетентность в современном обществе: выявление, развитие и реализация. Москва : Когито-Центр, 2002. 396 с.

170. Райгородский Д. Я. Практическая психодиагностика. Методики и тесты : учеб. пособие. Самара : БАХРАХ–М, 2002. 672 с.

171. Райко В. В. Теоретичні і методичні засади формування правової культури офіцерського складу Державної прикордонної служби України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / Райко Валерій Вікторович ; Терноп. нац. пед. ун-т ім. Володимира Гнатюка. Т., 2009. 40 с.

172. Редько В. Г., Полонська Т.К., Басай Н. П. Лінгводидактичні засади навчання іноземної мови учнів старших класів загальноосвітніх навчальних закладів : навчально-методичний посібник. Київ : Педагогічна думка. 2013, 360 с.

173. Русова Н. Ю. Как стать грамотным : рук. по ускор. овладению навыками правил. письм. речи для учащихся 6-11-х кл. общеобразоват. сред. шк. Москва, 2009. 157 с.

174. Савченко О. Я. Дидактика початкової школи. Київ : Абрис, 1997. 416 с.

175. С'єдін Б. Г. Естетичне виховання у структурі професійної морально-правової культури співробітників органів внутрішніх справ України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня. канд. філос. наук : спец. 12.00.12 «Філософія права» / С'єдін Борис Георгійович ; Нац. акад. внутр. справ України. Київ, 1998. 16 с.

176. Сидоренко Е. В. Методы математической обработки в психологии. Санкт-Петербург : Речь, 2002. 350 с.

177. Симонов П. В. Диагностика личности и профессионального мастерства специалиста : учеб. пособие. Москва : Изд-во Междунар. пед. акад., 1995. 188 с.

178. Сисоєва С. О., Кристопчук Т. Є. Педагогічний експеримент у наукових дослідженнях неперервної професійної освіти : навч.-метод. посіб. Луцьк : Волинська обласна друкарня, 2009. 460 с.

179. Система МАМС. [Електронний ресурс]. URL: <http://seaman-sea.ru/plavanie/5-sistema-mams.html> (дата звернення: 15.06.2017).

180. Система підготовки персоналу прикордонної служби Латвії. *Вісник мережі національних координаторів ОБСЄ у сфері безпеки кордону і прикордонного менеджменту*. 2011. Вип. 9. С. 1-3.

181. Ситянін В. В. Формування правової компетентності науково-педагогічних працівників вищої школи : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / В. В. Ситянін; Ун-т менеджменту освіти НАПН України. Київ, 2010. 21 с.

182. Скакун О. Ф. Юридична деонтологія : підручник. Харків: Еспада, 2008. 400 с.

183. Сластенин В. А. Педагогика - инновационная деятельность. Москва : Магистр, 1997. 224 с.

184. Словник-довідник з української лінгводидактики : навч. посібн. / кол. авторів за ред. М. Пентилюк. Київ : Ленвіт, 2003. 149 с.

185. Статут державного навчального закладу «Кінологічний навчальний центр Державної прикордонної служби України», затверджений наказом Адміністрації Державної прикордонної служби від 10.01.2011 №16, погоджений Міністерством освіти і науки України, 11 с.

186. Статут Навчального центру морської охорони Державної прикордонної служби України, затверджений наказом Адміністрації Державної прикордонної служби від 28.11.2018 року №108, погоджений Міністерством освіти і науки України, 22 с.

187. Стымковский В. И. Формирование правовой компетентности слушателей в условиях интеграции дополнительного образования вуза и предприятий отрасли: на примере МИПК МГТУ им. Н. Э. Баумана : автореферат дисс. на соиск. науч. степ. канд. пед. наук : спец. 13.00.08 «Теория и методика профессионального образования» / Стымковский Владимир Иванович. Москва, 2011. 22 с.

188. Субетто А. И. Онтология и эпистемология компетентностного подхода, классификация и квалиметрия компетенций. Санкт-Петербург, Москва : Исслед. центр пробл. качества подгот. специалистов, 2006. 156 с.

189. Сухоп'яткін О. Г., Гавалюх О. С. Деякі погляди на удосконалення підготовки фахівців ВМС Збройних сил України. *Наука і оборона*. 2003. №3. С. 45–49.
190. Талызина Н. Ф. Методика составления обучающих программ. Москва, 1980. 46 с.
191. Талызина Н. Ф., Габай Т. В. Пути и возможности автоматизации учебного процесса. *Новое в жизни, науке, технике. Сер. «Педагогика и психология»*. 1977. № 11. С. 12.
192. Талызина Н. Ф. Управление процессом усвоения знаний. Москва : МГУ, 1975. 343 с.
193. Ткачук О. В. Соціально-правова компетентність: співвідношення наукових категорій. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді* : зб. наук. пр. Кам'янець-Подільський : Вид. Зволейко Д. Г., 2010. Вип. 14, кн. 2. 604 с.
194. Толковый словарь Ушакова. [Электронный ресурс]. URL: 16.08.2018: https://gufo.me/dict/social_dict/Критерий (дата звернення: 15.06.2017).
195. Трембовецький О. Г. Формування професійної спостережливості у майбутніх офіцерів-прикордонників : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / О. Г. Трембовецький ; Нац. акад. Держ. прикордон. служби України ім. Б. Хмельницького. Хмельницький, 2009. 205 с.
196. Тушко К. Ю. Педагогічні умови формування економічної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників у процесі фахової підготовки : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / Тушко Клавдія Юріївна ; Нац. акад. Держ. прикордон. служби України ім. Богдана Хмельницького. Хмельницький, 2009. 20 с.
197. Тюріна В.О. Сутність і структура професійної компетентності курсантів як майбутніх працівників органів внутрішніх справ [Електронний ресурс]. URL: <http://science.cfuv.ru/wp-content/uploads/2015/10/23.pdf#page=31> (дата звернення: 15.06.2017).

198. Уемов А. И. Аналогия в практике научного исследования. Москва : Наука, 1970. 264 с.

199. Уиддет С., Холлифорд С. Руководство по компетенциям [Электронный ресурс]. URL : <http://www.hrportal.ru/pages/hrm/comp01.php> (дата звернення: 15.06.2017).

200. Улятовская Е. А. Подготовка будущих учителей к работе по активизации самостоятельной познавательной деятельности младших школьников : автореф. дисс. канд. пед. наук : 13.00.01. Измаил, 1998. 21 с.

201. Философский энциклопедический словарь : редкол.: С. С. Аверинцев, Э. А. Араб-Оглы, Л. Ф. Ильичев и др. 2-е изд. Москва : Совет. энцикл., 1989. 576 с.

202. Философский энциклопедический словарь / ред.-сост. Е.Ф. Губский, Г.В. Кораблева, В.А. Лутченко. М., 2005. 576 с. URL: <http://uchebalegko.ru/v7717> (дата звернення: 02.10.2016).

203. Фіцула М. М. Педагогіка: навч. посіб. 2-е вид., випр. і доп. Київ : Академвидав, 2003. 528 с.

204. Хасиятуллин А. М. Развитие профессионально-правовой компетентности офицеров воспитательных колоний : автореф. дисс. на соиск. науч. степ. канд. пед. наук : спец. 13.00.08 «Теория и методика профессионального образования» / Хасиятуллин Амед Муртазаевич ; Саратов. гос. ун-т им. Н. Г. Чернышевского. Саратов, 2006. 20 с.

205. Хозиев Б. И. Психологические основы повышения эффективности усвоения правовых знаний курсантами и слушателями высших военных учебных заведений (экспериментальное исследование) : дисс. ... канд. психол. наук : 19.00.09 / Хозиев Б. И. Москва, 1986. 212 с.

206. Хорев І.О. Методи математичної статистики у педагогіці : навч. посіб. Київ : ВГІНАОУ, 2000. 88 с.

207. Хоружа Л. Л. Теоретичні засади формування етичної компетентності майбутніх учителів початкових класів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня

д-ра пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія та методика професійної освіти» / Л. Л. Хоружа ; Ін-т педагогіки АПН України. Київ, 2004. 45 с.

208. Хуторской А. В. Ключевые компетенции и образовательные стандарты : докл. на отд-нии философии образования и теорет. педагогики РАО 23 апр. 2002 г.; Центр «Эйдос» [Электронный ресурс] / А. В. Хуторской. URL : www.eidos.-ru. (дата звернення: 15.06.2017).

209. Хуторський А. В. Ключові компетенції як компонент особистісно орієнтованої парадигми освіти. *Народна освіта*. 2003. № 2. С. 48–51.

210. Черепанова Л. Формирование лингвистической компетенции школьников в основной общеобразовательной школе: теоретические основы : дисс. ... д-ра пед. наук : 13.00.02 / Л. Черепанова. Москва, 2005. 457 с.

211. Чернов С. А., Миллер А. А. Профессионализм, компетентность выпускника высшего военного учебного заведения. *Военная мысль*. 2009. № 5. С. 68–72.

212. Чукаев О. В. Организация исследовательской работы по педагогике студентов педвузов : учеб.-метод. пособие к спецкурсу / Науч. ред. А.А. Орлов. Тула: Изд-во Тул. гос. пед. ун-та им. Л.Н. Толстого, 2001. 132 с.

213. Шама І. В. Психологічна діагностика професійної придатності управлінських кадрів Державної прикордонної служби України засобами комп'ютерних технологій : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.09 «Психологія діяльності в особливих умовах» / Шама Ігор Володимирович ; Нац. акад. Держ. прикордон. служби України ім. Богдана Хмельницького. Хмельницький, 2009. 20 с.

214. Шарова Л. М. Формирование профессионально-этической культуры будущего учителя в процессе педагогического общения : дисс. ... канд. пед. наук: 13.00.08 / Л. М. Шарова. Брянск, 2003. 154 с.

215. Шишов С., Кальней В. Понятие компетенции в контексте качества образования. *Дайджест педагогічних ідей та технологій* : шк.-парк. 2002. № 3. С. 20–21.

216. Щеглова Е. М. Развитие поликультурной компетентности будущих специалистов : дисс. канд. пед. наук : 13.00.08. Омск, 2005. 164 с.

217. Этнопедагогическая компетентность педагога: критерии, показатели и уровни сформированности / В.К. Кузьмин, Д.А. Крылов, В.А. Комелина, Н.В. Кузьмин. *Современные проблемы науки и образования*. 2014. URL: <http://www.science-education.ru/119-14991>. (дата звернення: 12.08.2018).

218. Юрасюк Н. В. Формирование правовой компетентности будущего менеджера на основе ситуационного подхода : автореф. дисс. на соиск. науч. степ. канд. пед. наук : спец. 13.00.08 «Теория и методика профессионального образования» / Юрасюк Наталья Васильевна ; Рос. гос. ун-т им. Иммануила Канта. Калининград, 2009. 20 с.

219. Ягупов В. В. Загальнодидактичні основи навчання військовослужбовців строкової служби Збройних сил України : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04 / В. В. Ягупов. Київ, 2002. 432 с.

220. Ягупов В.В. Моделирование профессиональной компетентности выпускников профессиональных учебных заведений // В.В. Ягупов // *Нові технології навчання* : [зб. наук. пр. / гол. ред. Гребельник О.П.]. Київ, 2013. Вип. 76. С. 144-152

221. Bloschynskyi I. H. Enhancement of cadets' practical training at the National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine named after Bohdan Khmelnytskyi. *Science and Education*. 2017. Vol. 4. pp. 5–10. DOI: <https://doi.org/10.24195/2414-4665-2017-4-1>.

222. Bloschynskyi I. H. Peculiarities of professional training of the US Border Patrol Special Operations Group`s agents. *Comparative Professional Pedagogy*. 7(3)/2017. pp. 42–48. DOI: 10.1515/rpp-2017-0034

223. Definition and selection of competencies. Theoretical and conceptual foundations : strategy paper on key competencies [Electronic resource] // An overarching frame of reference for an assessment and research program : draft. URL: http://www.oecd.org/document/17/0,3343,en_2649_39263238_2669073_1_1_1,00.html.

224. Eanes G. Does the Code of conduct still apply? *Army*. 2010. № 6. P. 39–48.

225. Jagupow Wasyl, «Zawodowa edukacja techniczna Ukrainy a społeczeństwo informacyjne», *Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie: Seria Edukacja Techniczna i Informatyczna* / pod red. Aliny Gil, Tom V, s. 143-154. 2010, [Online]. Available: http://kernel.bg.ajd.czest.pl/wydawnictwo/eti_tom5.html Accessed on: July, 20, 2020. (in Polis). Accessed on: August 14, 2020.

226. Key competencies for successful life and well-functioning society [Electronic resource] / eds. D. C. Rychen, L. H. Salganik. URL: <http://www.hogrefe.com/program/key-competencies-for-a-successful-life-and-a-well-functioning-society.html>. (дата звернення: 15.06.2017).

227. Knowiton W. Military gualification standarts. *Military review*. 1991. May. P. 5–17.

228. Letta E. The European Border and Coast Guard Addressing migration and asylum challenges in the Mediterranean? Task Force Report. 2017 [Електронний ресурс]. URL: https://www.ceps.eu/system/files/TFR%20EU%20Border%20and%20Coast%20Guard%20with%20cover_0.pdf/. (дата звернення: 15.06.2017).

229. Perehniak I. International law enforcement educational space as a content of parameters of legal training of Ukrainian border guards. *The scientific heritage (Budapest, Hungary)*. №47. (2020). Vol. 3. P. 35-38.

230. Scott M. F., Sheinker A. Issues and consequences for state-level minimum competency testing programs [Electronic resource]. *Wyoming Report*. 1999. № 1. URL: <http://education.umn.edu/NCEO/OnlinePubs>. (дата звернення: 15.06.2017).

231. Spector J. M. Competencies for Online Teaching [Electronic resource]. Peana de la Teja. URL: <http://www.eric.ed.gov/PDFS/ED456841.pdf>. (дата звернення: 15.06.2017).

232. Vazques A. Equal Opportunity. *Psychology*. 1995. № 6. P. 23–32.

233. White R. W. Motivation reconsidered: the concept of competence. *Psychological Review*. 1959. № 66. P. 297–333.

234. White R. W. Quolyty education and competencies for life. *Background Paper*. 2004. P. 6–13.

235. Young L. Right-brained decision support systems [Electronic resource].
URL: [//http://portal.acm.org/citation.cfm?id=1113492&dl=acm&coll=&CFID=15151515&CFTOKEN=6184618](http://portal.acm.org/citation.cfm?id=1113492&dl=acm&coll=&CFID=15151515&CFTOKEN=6184618) (дата звернення: 15.06.2017).

ДОДАТКИ

Додаток А

Анкета

діагностування стану правової компетентності
у курсанта Навчального центру морської охорони

спеціальність _____

спеціалізація _____

вслуга років (стаж) (до 5 років, більше 5 років, більше 10 років)

1. Який зміст ви вкладаєте у поняття «правова культура військовослужбовців ДПСУ» _____

2. Оцініть за 10-бальною шкалою значущість нижчезказаних чинників, які впливають на формування правової компетенції у в/сл за контрактом ДПСУ.

- 1) ступінь підготовленості за фахом – _____ балів;
- 2) ступінь правової культури суспільства – _____ балів;
- 3) власна самоосвітня діяльність – _____ балів;
- 4) ЗМІ – _____ балів;
- 5) інше _____

3. Висловіть свої судження щодо важливості правової компетентності в/сл. ДПСУ як якості (підкресліть те, що збігається з Вашим судженням).

- 1) виключно важлива якість;
- 2) важлива якість поряд з іншими;
- 3) бажано, але не принципово важлива якість.

4. Оцініть, будь ласка, стан своєї готовності до компетентної, з точки зору правового змісту, практичної роботи (підкресліть те, що збігається з Вашим судженням):

- 1) практично готовий;
- 2) більше готовий, ніж не готовий;
- 3) більше не готовий, ніж готовий;
- 4) не готовий;

5. Яким є ступінь сформованості у Вас правової компетентності (підкресліть те, що збігається з Вашим судженням):

- 1) високий;
- 2) вище середнього;
- 3) середній;
- 4) низький

Опитувальник №1 (методика А. Реана)

курсанта (слухача) Навчального центру морської охорони
спеціальність _____

спеціалізація _____

вслуга років(стаж) (до 5 років, більше 5 років, більше 10 років) _____

№ з/п	Твердження	Згоден	Не згоден
1.	Включаючись у роботу, як правило, оптимістично сподіваюсь на успіх		
2.	У діяльності активний		
3.	Схильний до прояву ініціативності		
4.	Під час виконання відповідальних завдань намагаюся у разі можливості знайти причини відмови від них		
5.	Часто обираю крайнощі: або занижено легкі завдання або нереалістично високі за складністю		
6.	У разі перешкод, як правило, не відступаю, а шукаю способи їх подолання		
7.	Якщо успіхи і невдачі чергуються, то я схильний до переоцінки своїх успіхів		
8.	Продуктивність діяльності в основному залежить від моєї власної цілеспрямованості, а не від зовнішнього контролю		
9.	Під час виконання досить складних завдань або в умовах обмеженого часу результативність діяльності погіршується		
10.	Схильний проявляти наполегливість у досягненні мети		
11.	Схильний планувати своє майбутнє на досить далеку перспективу		
12.	Якщо ризикую, то, найімовірніше, з розумом, а не відчайдушно		
13.	Не дуже наполегливий у досягненні мети, особливо якщо немає зовнішнього контролю		
14.	Волю ставити перед собою середні за труднощами чи злегка завищені, але досяжні цілі, ніж нереалістичні, високі		
15.	У разі невдачі під час виконання будь-якого завдання його привабливість, як правило, знижується		
16.	Якщо успіхи і невдачі чергуються, то я схильний до переоцінки своїх невдач		
17.	Віддаю перевагу планувати своє майбутнє лише на недалеке майбутнє		
18.	В умовах обмеженого часу результативність діяльності поліпшується, навіть якщо завдання досить складне		
19.	У разі невдачі під час виконання чого-небудь від поставленої мети, як правило, не відмовляюся		
20.	Якщо завдання вибрав собі сам, то в разі невдачі його привабливість ще більше зростає		

Додаток В

Опитувальник №2 (методика К. Замфір)

курсанта (слухача) Навчального центру Морської охорони

спеціальність _____

спеціалізація _____

вслуга років (стаж) (до 5 років, більше 5 років, більше 10 років) _____

№ з/п	Мотив	Дуже незначною мірою	Незначною мірою	У невеликій, але й не у малій мірі	У великій мірі	У дуже великій мірі
1.	Грошове забезпечення					
2.	Прагнення до просування по службі					
3.	Прагнення уникнути критики з боку керівника або колег					
4.	Прагнення уникнути можливих покарань або неприємностей					
5.	Потреба у досягненні соціального престижу і поваги з боку інших					
6.	Задоволення від самого процесу і результату роботи					
7.	Можливість найбільш повної самореалізації саме в цій діяльності					

**Анкета для визначення впливу рівня правової компетентності
військовослужбовців за контрактом на професійну стабільність, надійність
та ефективність оперативно-службової діяльності**

Шановний колего!

Це опитування проводиться з метою вивчення впливу рівня правової компетентності військовослужбовців ДПСУ на професійну стабільність, надійність та ефективність оперативно-службової діяльності.

Отримані дані нададуть допомогу у формуванні професійно важливих якостей, внесенні відповідних змін у програми підготовки відповідних фахівців, а також у зміст навчальних програм і занять, що визначають правову компетентність військовослужбовця за контрактом ДПСУ.

Правила заповнення цієї анкети – підкресліть, будь ласка, таку відповідь, яка відповідає Вашій думці.

Анкета анонімна, підписувати її не потрібно. Отримані дані будуть використовуватися в наукових цілях і тільки в узагальнених показниках.

1. Вкажіть, будь ласка, загальний стаж Вашої військової служби в ДПСУ:

- від 1 до 3 років;
- від 3 до 5 років;
- від 5 до 10 років;
- понад 10 років.

2. В яких підрозділах і структурах ДПСУ проходите військову службу?

- пункт пропуску;
- відділ прикордонної служби;
- прикордонний загін;
- корабель морської охорони;
- управлінські структури прикордонного загону;
- інше.

3. Розвиток Вашої правової орієнтованості, правових позицій і кругозору можна віднести до періоду:

- формування базової освіти;
- підготовки до первинної посади;
- підготовки до чергової посади;
- підвищення кваліфікації по службі;
- перепідготовки за фахом;
- цілеспрямованої, самостійної підготовки (самовдосконалення).

4. Формування Вашої правової компетентності можна віднести до періоду:

- формування базової освіти;
- підготовки до первинної посади;
- підготовки до чергової посади;
- підвищення кваліфікації по службі;

перепідготовки за фахом;
цілеспрямованої, самостійної підготовки (самовдосконалення).

5. Постійне оновлення правових знань, вдосконалення правових навичок і вмій було викликано необхідністю:

формування базової освіти;
підготовки до первинної посади;
підготовки до чергової посади;
підвищення кваліфікації через особливості служби;
перепідготовки за фахом;
самостійної підготовки (самовдосконалення).

6. Формування навичок цілеспрямованої, самостійної роботи, стійкої мотивації Вашого особистісно-правового розвитку можна віднести до періоду:

формування базової освіти;
підготовки до первинної посади;
підготовки до чергової посади;
підвищення кваліфікації через особливості служби;
перепідготовки за фахом.

7. Основними причинами недоліків у зміцненні законності та правопорядку, на Ваш погляд, є такі:

низький рівень юридичної грамотності та правової некомпетентності;
правовий нігілізм, невміння застосовувати військовослужбовцями ДПСУ у практичній діяльності закони, статuti та інші нормативні акти;
низький рівень організації і цілеспрямованості правової підготовки військовослужбовців;
недостатній рівень правової допомоги вищих юридичних служб;
інше.

8. У профілактиці правопорушень, вирішенні соціальних питань в оперативно-службовій діяльності Ви надаєте перевагу:

заходам виховного характеру;
заходам економічного характеру;
заходам технічного характеру;
заходам організаційного характеру;
заходам правового характеру;
спеціальним заходам;
інше.

9. Чи оцінювався рівень Вашої правової компетентності при призначенні Вас на вищу посаду?

так;
ні;
інше.

10. Яким чином впливає рівень Вашої правової компетентності на надійність, результативність оперативно-службовій діяльності?

не впливає;

Продовження додатку Г

забезпечує успішність, надійність оперативно-службової діяльності;
допомагає вирішувати соціальні питання;
допомагає службовій кар'єрі;
підвищує особистий авторитет;
дає змогу компетентно вирішувати питання зміцнення законності та військової дисципліни.

11. Чи дає можливість рівень Вашої правової компетентності удосконалювати правове регулювання відносин, що постають з приводу охорони Державного кордону України?

у межах функціональних обов'язків, обумовлених займаною посадою;
ні;
так;
інше.

12. Визначте свій рівень правової компетентності:

достатньо компетентний;
потребую незначної додаткової підготовки з питань правової компетентності;
відчуваю брак знань з правових питань;
відчуваю брак умінь і навичок у роботі, пов'язаній з правовими аспектами професійної діяльності;
маю низький рівень правової компетентності з тих або інших причин.

13. Чи відповідає система формування правової компетентності сучасним вимогам до військовослужбовця ДПСУ?

не повною мірою;
так;
ні;
інше.

14. Чи можете Ви назвати своє посадове зростання по службі успішним?

так;
ні;
інше

15. Чи маєте Ви, на Ваш погляд, перспективи посадового зростання?

так;
ні;
інше.

16. Ваш вік:

до 25 років;
від 25 до 30 років;
від 30 до 35 років;
від 35 до 40 років;
понад 40 років.

Дякуємо за відповіді.

Додаток Д

Таблиця лінійного розподілу результатів анкетування для визначення впливу рівня правової компетентності військовослужбовців за контрактом на професійну стабільність, надійність та ефективність оперативно-службової діяльності

№	Запитання анкети	Кількісні параметри	Дані у відсотках
1	Загальний стаж військової служби в ДПСУ: від 1 до 3 років; від 3 до 5 років; від 5 до 10 років; понад 10 років.		
2	В яких підрозділах і структурах ДПСУ проходите військову службу? підрозділи прикордонного контролю; підрозділи прикордонної служби; прикордонний загін; корабель (катер) морської охорони; управлінські структури прикордонного загону.		
3	Розвиток Вашої правової орієнтованості, правових позицій і кругозору можна віднести до періоду: формування базової освіти; підготовки до первинної посади; підготовки до чергової посади; підвищення кваліфікації по службі; перепідготовки за фахом; цілеспрямованої, самостійної підготовки (самовдосконалення).		
4	Формування Вашої правової компетентності можна віднести до періоду: формування базової освіти; підготовки до первинної посади; підготовки до чергової посади; підвищення кваліфікації по службі; перепідготовки за фахом; цілеспрямованої самостійної підготовки (самовдосконалення).		

Продовження додатку Д

5	<p>Постійне оновлення правових знань, вдосконалення правових навичок і вмінь було викликано необхідністю: формування базової освіти; підготовки до первинної посади; підготовки до чергової посади; підвищення кваліфікації за особливостями служби; перепідготовки за фахом; самостійної підготовки (самовдосконалення).</p>		
6	<p>Формування навичок цілеспрямованої самостійної, роботи, стійкої мотивації Вашого особистісно-правового розвитку можна віднести до періоду: формування базової освіти, підготовки до первинної посади, підготовки до чергової посади; підвищення кваліфікації через особливості служби; перепідготовки за фахом.</p>		
7	<p>Основними причинами недоліків у зміцненні законності та правопорядку, на Ваш погляд, є: низький рівень юридичної грамотності та правових некомпетентності; правовий нігілізм, невміння застосовувати військовослужбовцями ДПСУ у практичній діяльності закони, статuti та інші нормативні акти; низький рівень організації і цілеспрямованості правової підготовки військовослужбовців; недостатній рівень правової допомоги вищих юридичних служб.</p>		
8	<p>У профілактиці правопорушень, вирішенні соціальних питань в оперативно-службовій діяльності Ви надаєте перевагу: заходам виховного характеру; заходам економічного характеру; заходам технічного характеру; заходам організаційного характеру; заходам правового характеру; спеціальним заходам.</p>		
9	<p>Чи оцінювався рівень Вашої правової компетентності при призначенні Вас на вищу посаду? так; ні; інше.</p>		

10	<p>Яким чином впливає рівень Вашої правової компетентності на надійність, результативність оперативно-службовій діяльності?</p> <p>не впливає; забезпечує успішність, надійність оперативно-службової діяльності; допомагає вирішувати соціальні питання; допомагає службовій кар'єрі; підвищує особистий авторитет; дає змогу компетентно вирішувати питання зміцнення законності та військової дисципліни</p>		
11	<p>Чи дає можливість рівень Вашої правової компетентності удосконалювати правове регулювання відносин, що постають з приводу охорони Державного кордону України?</p> <p>у межах функціональних обов'язків, обумовлених займаною посадою; ні; так.</p>		
12	<p>Визначте свій рівень правової компетентності:</p> <p>достатньо компетентний; потребую незначної додаткової підготовки з питань правової компетентності; відчуваю брак знань з правових питань; відчуваю брак умінь і навичок у роботі, пов'язаній з правовими аспектами професійної діяльності; маю низький рівень правової компетентності з тих або інших причин.</p>		
13	<p>Чи відповідає система формування правової компетентності сучасним вимогам до військовослужбовця ДПСУ?</p> <p>не повною мірою; так; ні; інше.</p>		
14	<p>14. Чи можете Ви назвати своє посадове зростання по службі успішним?</p> <p>так; ні; інше.</p>		

Продовження додатку Д

15	15. Чи маєте Ви, на Ваш погляд, перспективи посадового зростання? так; ні; інше.		
16	Ваш вік: до 25 років; від 25 до 30 років; від 30 до 35 років; від 35 до 40 років; понад 40 років.		

Анкета 1
для самооцінювання ступеня реалізації потреб військовослужбовців за
контрактом ДПСУ у розвитку та саморозвитку

Відповідаючи на запитання анкети, поставте бали, тотожні вашій думці:

5 – якщо твердження повністю відповідає дійсності;

4 – швидше відповідає, ніж навпаки;

3 – і так, і ні;

2 – швидше не відповідає;

1 – не відповідає.

Запитання:

1. Я прагну вивчити себе.
2. Я залишив би час для розвитку, якби не був завантажений справами.
3. Перешкоди стимулюють мою активність.
4. Я шукаю зворотний зв'язок, оскільки це допомагає мені пізнати й оцінити себе.
5. Я рефлексую свою діяльність, виділяючи для цього спеціальний час.
6. Я аналізую свої почуття й досвід.
7. Я багато читаю.
8. Я широко дискутую з питань, які мене цікавлять.
9. Я вірю у свої можливості.
10. Я прагну бути якомога відкритішою людиною.
11. Я усвідомлюю вплив на мене інших людей.
12. Я керую своїм професійним розвитком і отримую позитивні результати.
13. Я отримую задоволення від засвоєння нового.
14. Зростання відповідальності не лякає мене.
15. Я позитивно ставлюся до просування по службі.

Підрахуйте загальну кількість балів. Якщо ви набрали 55 і більше балів – це означає, що Ви активно реалізуєте свої потреби в саморозвитку; набравши від 36 до 54 балів, вам доведеться визнати, що у вас немає чіткої системи саморозвитку; набравши від 15 до 35 балів, ви маєте зрозуміти, що перебуваєте в стадії призупиненого саморозвитку.

Анкета 2
для самооцінювання ступеня реалізації потреб військовослужбовців за
контрактом ДПСУ у розвитку та саморозвитку

Мета анкетування – виявити чинники, які сприяють або перешкоджають навчанню, розвитку і саморозвитку військовослужбовців за контрактом ДПСУ.

Оцініть перелічені нижче чинники за 5-бальною шкалою:

5 – так (перешкоджають чи стимулюють);

4 – швидше так, ніж ні;

3 – і так, і ні;

2 – швидше ні;

1 – ні.

Перешкоджаючі чинники:

1. Своя інерція.
2. Розчарування через невдачі, які були раніше.
3. Відсутність підтримки і допомоги від керівників.
4. Ворожість оточення, яке погано сприймає Ваші зміни і прагнення до кращого.
5. Неадекватний зворотний зв'язок із членами колективу і керівниками, відсутність об'єктивної інформації про себе.
6. Стан здоров'я.
7. Брак часу.
8. Обмежені ресурси, складні життєві обставини.

Стимулюючі чинники:

1. Курси підвищення кваліфікації.
2. Навчання на курсах молодших фахівців.
3. Приклад і вплив колег.
4. Приклад і вплив керівників.
5. Організація служби в органі охорони кордону.
6. Увага керівників до проблеми реалізації потреб військовослужбовців за контрактом у розвитку та саморозвитку.
7. Довіра.

Продовження додатку Ж

8. Новизна діяльності, умови роботи і можливість експериментування.
9. Заняття самоосвітою.
10. Інтерес до виконуваної діяльності.
11. Зростаюча відповідальність.
12. Можливість отримати визнання в колективі.

Коефіцієнт розвитку K_p обчислюють за формулою:

$$K_p = K_{\text{факт}} : K_{\text{мак}}$$

де $K_{\text{факт}}$ – сума балів, проставлених в анкетах,

$K_{\text{мак}}$ – максимально можлива кількість балів в анкетах.

Анкета 3**для визначення впливу рівня правової компетентності
військовослужбовців за контрактом на професійну стабільність, надійність
та ефективність оперативно-службової діяльності**

Шановний колего!

Це опитування проводиться з метою вивчення впливу рівня правової компетентності військовослужбовців ДПСУ на професійну стабільність, надійність та ефективність оперативно-службової діяльності.

Отримані дані нададуть допомогу у формуванні професійно важливих якостей, внесенні відповідних змін у програми підготовки відповідних фахівців, а також у зміст навчальних програм і занять, що визначають правову компетентність військовослужбовця за контрактом ДПСУ.

Правила заповнення цієї анкети – обведіть кружечком номер тієї відповіді, який відповідає Вашій думці.

Анкета анонімна, підписувати її не потрібно.

Отримані дані будуть використовуватися в наукових цілях і тільки в узагальнених показниках.

1. Вкажіть будь ласка, загальний стаж Вашої військової служби в ДПСУ:

- До 1 року;
- Від 1 до 3 років;
- Від 3 до 5 років;
- Від 5 до 10 років;
- Від 10 до 20 років;
- Понад 20 років.

2. Вкажіть, будь ласка, загальний стаж Вашої військової служби в підрозділах безпосередньої охорони державного кордону України:

- від 1 до 3 років;
- від 3 до 5 років;
- від 5 до 10 років;
- понад 10 років.

3. Чи були у Вас посадові переміщення під час служби у процесі безпосередньої охорони державного кордону України.

- так;
- ні.

4. Вкажіть, будь ласка, стаж Вашої роботи на посаді, яку Ви займаєте в цей час:

- до 1 року;
- від 1 до 3 років;
- від 3 до 5 років;
- понад 5 років.

5. Чи мали Ви необхідну правову підготовку на початку служби в системі ДПСУ:

- так;
- частково;
- ні.

6. Чи мали Ви необхідну правову підготовку при вступі на посаду, яку Ви займаєте зараз?

- так;
- частково;
- ні.

7. Скажіть, будь ласка, яким чином Ви були переміщені по службі (у перший раз) у системі ДПСУ (можна відзначити кілька відповідей)?

- за допомогою товариша по службі, що знає вас особисто;
- за рекомендацією старшого начальника;
- за рекомендацією, отриманою на попередньому місці військової служби;
- за підсумками участі в конкурсному відборі (співбесіді) на заміщення вакантної посади;
- випадково;
- інше.

8. На підставі чого було прийнято рішення про призначення Вас на посаду, яку Ви займаєте зараз (можна відзначити кілька варіантів відповідей)?

- за рекомендацією безпосереднього начальника;
- завдяки особистим зв'язкам і відносинам;
- за вислугою років;
- за результатами атестації;
- за результатами (підсумками) попередньої діяльності;
- за підсумками конкурсного відбору;
- унаслідок реорганізації;
- після виконання особливого відповідального завдання;
- інше.

9. В яких процедурах оцінки Ваших професійно важливих якостей Вам довелося взяти участь у ході переміщення по військовій службі?

- співбесіди;
- тестування;
- анкетування;
- участь у ділових, організаційно-управлінських іграх;
- аналіз біографічних даних;
- аналіз рекомендацій (характеристик);
- виконання спеціальних завдань;
- не брав;
- інше.

10. В яких процедурах оцінки Вашої правової компетентності Вам довелося взяти участь при призначенні на посаду, яку Ви займаєте в цей час?

співбесіди;
тестування;
іспит;
рішення теоретичних завдань (летючок);
не приймав;
інше.

11. В яких процедурах оцінки рівня правової компетентності, на Ваш погляд, має брати участь службовець ДПСУ при призначенні на посаду (при переміщенні)?

співбесіди;
тестування;
аналіз службових характеристик;
конкурсний іспит;
вирішення навчальних правових завдань (летючки);
не повинен;
інше.

12. Скажіть, будь ласка, на Ваш погляд, Ви володієте необхідними юридичними знаннями, що відповідають Вашій посаді?

так;
не повною мірою;
ні;
інше.

13. Скажіть, будь ласка, на Ваш погляд, чи відповідає сучасним вимогам організація і зміст правової підготовки військовослужбовців за контрактом у Вашій частині, підрозділі?

так;
не повною мірою;
ні;
інше.

14. Чи є правова компетентність службовця ДПСУ основоположним компонентом при призначенні (переміщенні) по військовій службі?

так;
не повною мірою;
немає;
інше.

15. Як Ви ставитеся до роботи з навчальною комп'ютерною програмою щодо розвитку і вдосконалення правової компетентності?

позитивно;
негативно;
не доводилося працювати;

інше.

16. Ваша стать:

Чоловіча;

Жіноча.

17. Ваш вік:

до 25 років;

від 25 до 30 років;

від 30 до 35 років;

від 35 до 40 років;

понад 40 років.

18. Ваша освіта:

середня;

початкова професійна;

середня професійна;

вища.

19. Який вид освіти Ви маєте?

технічна;

фінансово-економічна;

соціально-управлінська;

гуманітарна;

юридична;

інша.

20. Яку посаду Ви займаєте?

командна;

штабна;

спеціальна.

Дякуємо за відповіді.

Карта оцінки рівня правової компетентності

	Критерії			
	Знаннєво-регулювальний	Особистісно-іміджевий	Діяльнісно-комунікативний	Рефлексивний
Прізвище військово- службовця	Показники і їх сформованість у балах			
	володіння базовими поняттями: володіння правовими знаннями у необхідному для вирішення відповідних правових проблем володіння законодавством України з прикордонних питань, знаннями правових засад службової діяльності інспекторів-кінологів та фахівців морського профілю володіння обов'язками і правами інспекторів-кінологів та фахівців морського профілю і порядком їх використання під час виконання покладених завдань усвідомлений вибір професії прикордонника (моряка-прикордонника) й інтерес до професійно-правової діяльності сформованість професійно-правових ідеалів усвідомлення необхідності слідувати у своїй поведінці правовим нормам і правилам прийняття професійно-правових цінностей як особистих моральних принципів уміння використовувати професійно-правові знання в різних ситуаціях оперативно-службової діяльності уміння правильно застосовувати норми законодавства про адміністративні правопорушення уміння складати процесуальні документи по справах про адміністративні правопорушення, що віднесені до компетентності ДПСУ уміння проводити заходи щодо встановлення та закріплення факту вчинення порушення законодавства про державний кордон України вміння свідомо контролювати свою службову діяльність повний контроль за саморозвитком високе прагнення до збагачення правових знань самовдосконалення			
Антонов М.С				
Білоконь Б.В.				
	Загальний бал			
	Коефіцієнт готовності			
	Рівень готовності			

Додаток Л

**Методика виявлення ціннісних орієнтацій (спрямованості)
особистості (за методикою М. Рокича)**

Прочитайте запитання й у кожному з них оберіть той варіант відповіді, який найбільше відповідає Вашим поглядам. Підкресліть його.

1. Найбільше у житті задоволення дає: а) визнання Вашої роботи; с) усвідомлення того, що робота виконана добре; в) усвідомлення того, що знаходишся серед друзів.

2. Якби я грав у футбол, то хотів би бути: с) тренером, що розробляє тактику гри; а) відомим гравцем; в) капітаном команди.

3. Кращими начальниками є ті, які: а) мають індивідуальний підхід; с) захоплені службою і викликають у підлеглих інтерес до неї; в) створюють у колективі атмосферу, в якій ніхто не боїться висловлювати свою думку.

4. Підлеглі оцінюють як найгірших тих начальників, які: а) не приховують, що деякі люди їм не симпатичні; в) викликають у всіх дух суперництва; с) роблять враження, що предмети, за якими вони проводять навчання підлеглих, їм не цікавлять.

5. Я радий, коли мої друзі: в) у разі необхідності допомагають іншим; а) завжди вірні і надійні; с) інтелігентні, мають широке коло інтересів.

6. Кращими друзями вважаю тих: в) з ким добре складаються взаємини; с) які можуть більше, ніж я; а) на яких можна покластися.

7. Я хотів би стати відомим, як ті: а) хто досяг життєвого успіху; с) хто може дуже любити свою справу; в) вирізняється дружелюбністю і доброзичливістю.

8. Якби я міг обирати, я хотів би бути: с) науковцем; в) начальником відділу; а) досвідченим пілотом.

9. Коли я був дитиною, я полюбляв: в) ігри з друзями; с) успіхи у справах; а) коли мене хвалять.

10. Понад усе мені не подобається, коли: с) зустрічаю перешкоди при виконанні поставлених завдань; в) коли в колективі погіршуються відносини; а) коли мене критикує мій начальник.

11. Основна роль навчання має полягати: с) у підготовці за фахом; а) у розвитку індивідуальних здібностей і самостійності підлеглих; в) у вихованні якостей, завдяки яким підлеглі могли б знаходити спільну мову з оточуючими людьми.

Продовження додатку Л

12. Мені не подобаються колективи, в яких: в) авторитарне (недемократичне) управління; а) людина втрачає індивідуальність у загальній масі; с) неможливий прояв власної ініціативи.

13. Якби у мене було більше вільного часу, я б використовував його: в) для спілкування з друзями; с) для улюблених справ і самовдосконалення; а) для власного відпочинку.

14. Мені здається, що я здатний максимально проявити себе, коли: в) працюю із симпатичними людьми; с) маю роботу, яка мене задовольняє; а) мої зусилля винагороджуються.

15. Я люблю, коли: а) інші мене цінують; с) відчуваю задоволення від виконаної роботи; в) приємно проводжу час із друзями.

16. Якби про мене писали у газетах, я хотів би, щоб: с) відзначили справу, яку я виконав; а) похвалили мене за мою роботу; в) повідомили про те, що товариші мене шанують.

17. Найкраще я учився б, коли викладач: а) мав до мене індивідуальний підхід; с) стимулював мене на більш інтенсивну працю; в) викликав дискусію за питаннями, що розглядаються.

18. Немає нічого гіршого, ніж: а) приниження особистої гідності; с) невдача при виконанні важливого завдання; в) втрата друзів.

19. Понад усе я ціную: а) особистий успіх; в) спільну роботу; с) практичні результати діяльності.

20. Дуже мало людей: с) дійсно радіють виконаній роботі; в) із задоволенням працюють у колективі; а) насправді виконують роботу добре.

21. Я дратуюся через: в) сварки і суперечки; с) заперечення всього нового; а) людей, що ставлять себе вище за інших.

22. Я хотів би: в) щоб оточуючі вважали мене своїм другом; с) допомагати іншим у спільній справі; а) викликати симпатію в інших.

23. Я люблю, коли начальники: с) вимогливі; а) мають авторитет; в) є доступними і простими.

24. У процесі служби я хотів би: в) щоб рішення приймалися колегіально; с) самостійно працювати над вирішенням проблем; а) щоб начальник визнавав мої досягнення.

25. Я хотів би прочитати книгу: в) про мистецтво добре розумітися з людьми; а) про життя відомої людини; с) типу «Зроби сам».

Продовження додатку Л

26. Якби в мене були музичні здібності, я б хотів бути: в) диригентом; а) солістом; с) композитором.

27. Вільний час із задоволенням проводжу: а) дивлячись детективні фільми; в) у розвагах із друзями; с) займаючись своїм захопленням (хобі).

28. За умови однакової фінансової винагороди я б із задоволенням: с) видумав цікавий конкурс; а) виграв би у конкурсі; в) організував би конкурс і керував ним.

29. Для мене важливіше за все знати: а) що я хочу зробити; с) як досягти мети; в) як залучити інших до досягнення моїх цілей.

30. Людина має поводитися так, щоб: в) інші були задоволені нею; с) досягнути, насамперед, своїх цілей; а) не потрібно було їй докоряти за роботу.

Отримано більшість відповідей:

а – спрямованість на себе;

в – спрямованість на взаємодію з іншими;

с – спрямованість на ділову активність, на виконання завдання.

БЛАНК
експертного оцінювання педагогічних умов формування правової компетентності військовослужбовців за контрактом Державної прикордонної служби України у системі професійної підготовки

Шановний експерте!

Просимо Вас оцінити за п'ятибальною шкалою результативність педагогічних умов, які можуть сприяти формуванню правової компетентності військовослужбовців за контрактом Державної прикордонної служби України у системі професійної підготовки.

Якщо Ви вважаєте вказану нижче педагогічну умову максимально дієвою, то оцініть її у «5 балів»; якщо педагогічна умова може сприяти формуванню правової компетентності, тоді – «4»; немає впевненості, що педагогічна умова буде результативною у процесі формування правової компетентності військовослужбовців – «3»; педагогічна умова буде результативною вкрай рідко або у разі певних обставин – «2»; педагогічна умова недієва – «1».

Правила заповнення опитувальника: обведіть кружечком у крайньому правому стовпці цифру, яка, на Ваш погляд, відображає ступінь вираженості відповідного значення.

Дякуємо Вам за об'єктивні оцінки.

_____ Прізвище, ім'я і по-батькові експерта.

№ з/п	Педагогічні умови	Оцінка
1	інтеграція змістових модулів правових дисциплін і дисциплін за фахом, де системоутворювальною є роль елективних курсів	1 2 3 4 5
2	застосування оптимального алгоритму, відповідних форм і методів навчання для формування правової компетентності	1 2 3 4 5
3	створення науково обґрунтованої моделі формування правової компетентності військовослужбовців за контрактом	1 2 3 4 5
4	методичне забезпечення процесу освіти, практична спрямованість змісту навчання	1 2 3 4 5
5	індивідуалізація професійно-правової підготовки військовослужбовців за контрактом ДПСУ	1 2 3 4 5
6	урахування специфіки правових ситуацій професійної діяльності сучасного фахівця ДПСУ	1 2 3 4 5
7	включення військовослужбовців за контрактом в активну пізнавальну і практичну правову діяльність	1 2 3 4 5
8	сприяння усвідомленню потреби в підвищенні правової компетентності і загальної правової культури військовослужбовців за контрактом	1 2 3 4 5
9	формування ціннісно-сміслового ставлення до права і правових аспектів діяльності фахівця ДПСУ	1 2 3 4 5

Продовження додатку М

10	виявлення і врахування психолого-акмеологічних умов розвитку військовослужбовців за контрактом (зміст, структура, фактори, рівні, критерії, показники)	1 2 3 4 5
11	організаційно-методичне забезпечення курсової і міжкурсової перепідготовки військовослужбовців за контрактом	1 2 3 4 5
12	забезпечення інформаційно-розвивального освітнього середовища через комплексне використання дидактичних ресурсів ІКТ	1 2 3 4 5
13	підвищення мотивації до вдосконалення правової компетентності військовослужбовців за контрактом	1 2 3 4 5
14	усвідомлення військовослужбовцями за контрактом на рівні переконань значущості правової компетентності у конструктивній фаховій діяльності	1 2 3 4 5
15	професійна підготовка на засадах компетентнісного підходу з урахуванням моделі сучасного військовослужбовця за контрактом ДПСУ	1 2 3 4 5
16	стимулювання рефлексивної домінанти процесу взаємодії у період практико-орієнтованого навчання військовослужбовців за контрактом	1 2 3 4 5
17	створення необхідних умов для осмислення цінності права, власних правових дій, установок військовослужбовців за контрактом	1 2 3 4 5
18	врахування рівня сформованості професійно значущих властивостей (якостей), які сприяють творчому вирішенню завдань професійної діяльності військовослужбовців за контрактом	1 2 3 4 5
19	спрямованість на формування правових цінностей, знань, умінь, навичок військовослужбовців за контрактом	1 2 3 4 5
20	особистісно-орієнтована організація навчальних занять у системі методичної роботи ЗВО	1 2 3 4 5
21	регулярний моніторинг якості фахової підготовки військовослужбовців за контрактом відповідно до вимог професійної діяльності	1 2 3 4 5
22	організація позитивного спілкування у підсистемах «викладач – військовослужбовець», «військовослужбовець – професіонал»	1 2 3 4 5
23	застосування у навчанні військовослужбовців за контрактом теорії поетапного формування розумових дій і понять	1 2 3 4 5
24	підвищення загального рівня знання і розуміння нормативно-правової бази освіти військовослужбовців за контрактом	1 2 3 4 5
25	актуалізація правової освіченості майбутніх фахівців ДПСУ	1 2 3 4 5
26	підвищення здатності використання і застосування знань права	1 2 3 4 5
27	активізація професійного самовдосконалення військовослужбовців шляхом педагогічного керівництва цим процесом	1 2 3 4 5

Проект універсальної посадової інструкції інспектора-кінолога

1. Загальні положення

Інспектор-кінолог (далі – Інспектор) – це військовослужбовець за контрактом, якого *призначають* на посаду за наказом посадової особи.

Інспектор *відповідає*:

за підготовку закріпленого за ним службового собаки, правильне його використання для охорони держаного кордону, утримання, годування та збереження;

під час виконання службових обов'язків – за безпосереднє виконання завдань з охорони державного кордону в межах визначеної ділянки відповідальності або у пункті пропуску через державний кордон у визначений час;

під час виконання посадових обов'язків – за розвиток особистих професійних компетенцій на рівні, що забезпечує виконання обов'язків за посадою.

Інспектор *підпорядковується* начальнику відділу прикордонної служби, начальнику відділення інспекторів та його заступникам.

У своїй роботі Інспектор *керується* законодавством України з прикордонних питань.

2. Завдання та обов'язки

Інспектор-кінолог у межах повноважень має знати та керуватися у своїй діяльності Конституцією України, Законами України з прикордонних питань іншими нормативно-правовими актами, що регулюють питання охорони державного кордону;

має знати:

вимоги чинних нормативно-правових актів, які регламентують сферу охорони державного кордону, прикордонної кінології, обігу наркотичних засобів і психотропних речовин та поводження з вибуховими матеріалами;

Продовження додатку Н

кличку, породу, стать, дату народження, окрас та походження закріпленого за ним собаки, його рівень підготовки, індивідуальні особливості поведінки та стан здоров'я;

теоретичні основи анатомії, екстер'єру та конституції, зоопсихології, етології, вищої нервової діяльності собак, профілактики та лікування основних захворювань собак;

конструктивні особливості транспортних засобів, що перетинають державний кордон;

ділянку відповідальності, її основні показники (протяжність лінії державного кордону та тилової межі прикордонної смуги, глибину, площу, кількість населених пунктів та місцевих жителів, щільність заселення, етнічний склад, місцеві звичаї, традиції та культуру, характер виробничої діяльності, місця безпечного несення служби та небезпечні ділянки, маскувальні властивості місцевості) та особливості у різний час доби та різні пори року;

правові процедури, які здійснюються під час охорони державного кордону (порядок процесуального оформлення правопорушення, протидію яким законодавством віднесено до компетенції Держприкордонслужби);

обстановку на ділянці, тенденції її розвитку у межах ділянки відповідальності підрозділу охорони державного кордону;

тактику дій порушників законодавства про державний кордон та особливості їх дій на ділянці відділу прикордонної служби;

форми та способи несення служби з охорони державного кордону;

призначення, основні властивості, правила використання зброї, спеціальних засобів, технічних засобів охорони кордону, що застосовуються ними під час несення служби з охорони державного кордону;

порядок своїх дій під час проведення спеціальних заходів та у разі надзвичайних ситуацій;

має дотримуватися:

професійної етики на службі;

Продовження додатку Н

прийомів та правил застосовування зброї, спеціальних засобів, технічних засобів охорони кордону, що застосовуються ним під час несення служби з охорони державного кордону;

заходів маскуванню, безпеки під час несення служби, дотримуватися слідового режиму.

Має здійснювати:

перевірку ділянки державного кордону України (нести службу у пункті пропуску через державний кордон);

опитування місцевих жителів та осіб, які перебувають у прикордонній смузі та контрольованому прикордонному районі з метою уточнення, одержання відомостей про правопорушників та встановлення правових підстав перебування;

огляд транспортних засобів та вантажів у пунктах пропуску через державний кордон;

виявлення та затримання осіб, які скоїли злочини та адміністративні правопорушення, доставляти їх до прикордонного підрозділу;

контроль за дотриманням режиму кордону, прикордонного режиму та режиму у пункті пропуску;

відвертання і недопущення перетинання державного кордону особами і транспортними засобами незаконними способами;

виявлення правопорушників, постійно вести їх активний пошук чи ознаки правопорушень і бути в готовності до негайного їх переслідування та затримання;

запобігання усіма можливими заходами та засобами злочинам та адміністративним правопорушенням, протидію яким законодавством віднесено до компетенції Держприкордонслужби;

виконання нормативів професійної підготовки.

3. Права

Продовження додатку Н

Індивідуально добирати методику дресирування закріпленого за ним собаки, створювати необхідні умови для самостійної його роботи;

під час використання собаки в службі вибирати доцільні прийоми й способи його використання;

вимагати від громадян і посадових осіб припинення злочину або адміністративного правопорушення, а також дій, які перешкоджають здійсненню його повноважень та повноважень інших представників Державної прикордонної служби України;

перевіряти у громадян, які перебувають, проживають або пересуваються в межах прикордонної смуги чи контрольованого прикордонного району, документи, що засвідчують їх особу, а також у встановленому законодавством порядку зупиняти та оглядати транспортні засоби будь-якої форми власності;

отримувати від громадян і посадових осіб пояснення, відомості, довідки, які необхідні у зв'язку з виконанням службових обов'язків;

складати протоколи у справах про адміністративні правопорушення, передбачені статтями 85, 185-10, 202, 203, 204, 204-1, 205, 206, 206-1 Кодексу України про адміністративні правопорушення;

здійснювати адміністративне затримання осіб на підставах і на строки, визначені законами, у тому числі іноземців та осіб без громадянства, які незаконно перетнули державний кордон України;

на підставах та в порядку, установлених законами, здійснювати особистий огляд затриманих, а також оглядати і в разі потреби вилучати речі, що можуть бути речовими доказами або заподіяти шкоду здоров'ю людей;

доставляти до підрозділу з охорони державного кордону порушників законодавства про державний кордон;

застосовувати заходи фізичного впливу, спеціальні засоби та вогнепальну зброю в порядку, встановленому законодавством України;

використовувати засоби зв'язку підприємств, установ та організацій під час пошуку і затримання порушників законодавства з прикордонних питань;

Продовження додатку Н

використовувати інші права, передбачені Законом України «Про Державну прикордонну службу України».

4. Відповідальність

Інспектор-кінолог несе відповідальність згідно з Дисциплінарним статутом ЗСУ за неякісне або несвоєчасне виконання поставлених завдань та обов'язків, бездіяльність або невикористання наданих йому прав, порушення норм етики поведінки та обмежень, пов'язаних з проходженням військової служби.

5. Компетенції

а. Базові компетенції

Awareness Foundation Practitioner Expert Mastery

I. ЗНАННЯ	☐	☐	☐	☐	☐
II. Надійність і чесність	☐	☐	☐	☐	☐
III. Комунікативність	☐	☐	☐	☐	☐
IV. Технологічні уміння	☐	☐	☐	☐	☐
V. Психологічна стійкість	☐	☐	☐	☐	☐
VI. Фізична придатність	☐	☐	☐	☐	☐
VII. Результативність	☐	☐	☐	☐	☐
VIII. Особистісна і професійна поведінка	☐	☐	☐	☐	☐
IX. Вибудовування відносин	☐	☐	☐	☐	☐
X. Співпраця	☐	☐	☐	☐	☐
XI. Саморозвиток	☐	☐	☐	☐	☐

б. Функціональні компетенції

Awareness Foundation Practitioner Expert Mastery

I. Рефлексія	☐	☐	☐	☐	☐
II. Здатність приймати рішення	☐	☐	☐	☐	☐
III. Аналітичні здібності	☐	☐	☐	☐	☐

6. Кваліфікаційні вимоги (наприклад, освіта тощо)

Додаток П**Проект універсальної посадової інструкції фахівця морського профілю, що входить до складу оглядових груп корабля (катеру) морської охорони****1. Загальні положення**

Фахівець морського профілю (далі – Фахівець) – це військовослужбовець за контрактом, якого *призначають* на посаду за наказом посадової особи на конкретну посаду корабля (катеру) (наприклад, боцмана).

Фахівець відповідає:

за роботу закріпленого за ним озброєння (техніки, обладнання тощо), правильне його використання під час охорони державного кордону, утримання та збереження;

під час виконання службових обов'язків – за безпосереднє виконання завдань з охорони державного кордону в межах визначеного району плавання;

під час виконання посадових обов'язків – за розвиток особистих професійних компетенцій на рівні, що забезпечує виконання обов'язків за посадою.

Фахівець *підпорядковується* командирі корабля (катеру) морської охорони, його помічнику.

У своїй роботі фахівець *керується* законодавством України з прикордонних питань.

2. Завдання та обов'язки

Фахівець у межах повноважень має знати та керуватися у своїй діяльності Конституцією України, Законами України з прикордонних питань, іншими нормативно-правовими актами, що регулюють питання охорони державного кордону;

має знати:

будову та обладнання свого корабля (катеру), його основні тактико-технічні характеристики;

правила утримання свого завідування на кораблі (катері);

вимоги техніки безпеки під час виконання робіт на кораблі (катері);

Продовження додатку П

Під час виконання заходів у складі оглядових груп корабля (катеру) має знати:

вимоги чинних нормативно-правових актів, які регламентують сферу охорони державного кордону та В(М)ЕЗ;

порядок опитування невійськових іноземних та українських суден;

порядок огляду суден та їх конструктивні особливості;

порядок відвідування та огляд штучних островів, установок і споруд, що знаходяться у В(М)ЕЗ, територіальному морі та внутрішніх водах України;

порядок конвоювання судна;

ділянку відповідальності загону морської охорони, райони плавання;

правові процедури, які здійснюються під час охорони державного кордону (порядок процесуального оформлення правопорушення, протидію яким законодавством віднесено до компетенції Держприкордонслужби);

процедуру складання протоколу про зупинку та огляд судна;

обстановку в районі плавання, тенденції її розвитку;

тактику дій порушників законодавства про державний кордон та особливості їх дій у районах відповідальності загону морської охорони;

форми та способи несення служби з охорони державного кордону та В(М)ЕЗ;

призначення, основні властивості, правила використання зброї, спеціальних засобів, технічних засобів охорони кордону, що застосовуються ним під час несення служби з охорони державного кордону;

порядок своїх дій під час проведення спеціальних заходів та у разі надзвичайних ситуацій;

порядок дій оглядача (№1, 2, 3, 4);

має дотримуватися:

професійної етики на службі;

Продовження додатку П

прийомів та правил застосування зброї, спеціальних засобів, технічних засобів охорони кордону, що застосовуються ним під час несення служби з охорони державного кордону;

Має здійснювати:

охорону державного кордону України у складі екіпажу корабля (катеру) на річковій та морській ділянці з метою недопущення незаконної зміни проходження його лінії, забезпечення дотримання режиму державного кордону та прикордонного режиму;

здійснювати охорону суверенних прав України у складі екіпажу в її виключній (морській) економічній зоні та контроль за реалізацією прав і виконанням зобов'язань у цій зоні інших держав, українських та іноземних юридичних і фізичних осіб, міжнародних організацій;

опитування місцевих жителів та осіб, які перебувають у прикордонній смузі та контрольованому прикордонному районі з метою уточнення, одержання відомостей про правопорушників та встановлення правових підстав перебування;

огляд українських та іноземних суден у зоні відповідальності;

виявлення та затримання судна, за допомогою якого було скоєно злочини, адміністративні правопорушення, та конвоювання їх встановленим порядком;

запобігання усіма можливими заходами та засобами злочинам та адміністративним правопорушенням, протидію яким законодавством віднесено до компетенції Держприкордонслужби;

виконання нормативів професійної підготовки.

3. Права

вимагати від громадян і посадових осіб припинення злочину або адміністративного правопорушення, а також дій, які перешкоджають здійсненню його повноважень та повноважень інших представників Державної прикордонної служби України;

Продовження додатку П

має право застосовувати заходи фізичного впливу, а також носити, зберігати та застосовувати спеціальні засоби, зброю в порядку, встановленому законодавством;

перевіряти у громадян, які перебувають, проживають або пересуваються в межах прикордонної смуги чи контрольованого прикордонного району, документи, що засвідчують їх особу, а також у встановленому законодавством порядку зупиняти та оглядати транспортні засоби будь-якої форми власності;

отримувати від громадян і посадових осіб пояснення, відомості, довідки, які необхідні у зв'язку з виконанням службових обов'язків;

складати протоколи у справах про адміністративні правопорушення, передбачені статтями 85, 185-10, 202, 203, 204 Кодексу України про адміністративні правопорушення;

здійснювати адміністративне затримання осіб на підставах і на строки, визначені законами, у тому числі іноземців та осіб без громадянства, які незаконно перетнули державний кордон України;

на підставах та в порядку, установлених законами, здійснювати особистий огляд затриманих, а також оглядати і в разі потреби вилучати речі, що можуть бути речовими доказами або заподіяти шкоду здоров'ю людей;

застосовувати заходи фізичного впливу, спеціальні засоби та вогнепальну зброю в порядку, встановленому законодавством України;

використовувати засоби зв'язку підприємств, установ та організацій під час пошуку і затримання порушників законодавства з прикордонних питань;

використовувати інші права, передбачені Законом України «Про Державну прикордонну службу України».

4. Відповідальність

Фахівець несе відповідальність згідно з Дисциплінарним статутом ЗСУ за неякісне або несвоєчасне виконання поставлених завдань та обов'язків, бездіяльність або невикористання наданих йому прав, порушення норм етики поведінки та обмежень, пов'язаних з проходженням військової служби.

Продовження додатку II

5. Компетенції**а. Базові компетенції**

Awareness Foundation Practitioner Expert Mastery

I. ЗНАННЯ	☐	☐	☐	☐	☐
II. Надійність і чесність	☐	☐	☐	☐	☐
III. Комунікативність	☐	☐	☐	☐	☐
IV. Технологічні уміння	☐	☐	☐	☐	☐
V. Психологічна стійкість	☐	☐	☐	☐	☐
VI. Фізична придатність	☐	☐	☐	☐	☐
VII. Результативність	☐	☐	☐	☐	☐
VIII. Особистісна і професійна поведінка	☐	☐	☐	☐	☐
IX. Вибудовування відносин	☐	☐	☐	☐	☐
X. Співпраця	☐	☐	☐	☐	☐
XI. Саморозвиток	☐	☐	☐	☐	☐

б. Функціональні компетенції

Awareness Foundation Practitioner Expert Mastery

I. Рефлексія	☐	☐	☐	☐	☐
II. Здатність приймати рішення	☐	☐	☐	☐	☐
III. Аналітичні здібності	☐	☐	☐	☐	☐

Описи компетенцій у когнітивній сфері навчальної діяльності

РІВЕНЬ	КОГНИТИВНІ ДІЇ	МЕТА	ДІСЛОВА
Знання	Довідатися і повторити – здатність запам'ятати на пам'ять	Показати знання	Назвати, визначити, розпізнати, згадати, пригадати, відтворити, розрізнити
Розуміння	Зрозуміти зміст і значення знання, описати його власними словами	Показати розуміння	Показати розуміння, описати, пояснити, ідентифікувати, провести відмінність, класифікувати, встановити зв'язок
Застосування	Використовувати знання – застосовувати вивчене в нових ситуаціях	Показати здатність застосовувати вивчене	Застосувати, інтерпретувати, стежити, виконувати, діяти, працювати, займатися, використовувати, реалізувати, допомагати, спілкуватися, створювати, виробляти, співробітничати, радити, ставити запитання, орієнтуватися без карти, відмовити у в'їзді, провести інструктаж і підведення підсумків, створити звіт, реагувати, стежити за рухом, скасувати, анулювати, і скоротити термін дії візи, ініціювати, заповнити документи, видати візу, спілкуватися, запобігти в'їзду
Аналіз	Робити висновки – розділяти інформацію на частини, виявити зв'язок між частинами й відносити до спільного	Показати спроможність знаходити важливі фактори	Оцінювати, контролювати, виявляти, вивчити, вибрати, вирішувати розв'язувати, укласти, аналізувати, профілювати, формувати, очолювати й організовувати діяльність патруля, вирішувати, вибирати
Синтез	Проявляти творчість і індивідуальність - поєднувати фактори по-новому	Показати здатність здібність створювати ідеї і будувати систему	
Оцінка	Визначити критерії для оцінки інформації. Використовувати критерії	Показати здатність оцінювати ідеї, інформацію, процедури рішення	

Описи компетенцій у афективній сфері навчальної діяльності

РІВЕНЬ	АФЕКТИВНІ ДІЇ	ЦІЛЬ	ДІЄСЛОВА
Сприйняття	Сприйняття, бажання почути, вибіркова увага	Показати: бажання й здатність слухати інших з повагою; готовність відчути, бажання почути; сприйняття або увага до чого-небудь в оточенні	Сприймати, ідентифікувати, визначати
Реагування	Активна участь тих, кого навчають. Сприймає і реагує на певне явище. Результати навчання можуть наголошувати на відповідність установкам при реагуванні, бажанні реагувати або почутті задоволення при реагуванні (мотивація).	Показати: бажання і здатність брати активну участь; нові види поведінки, що є результатом отриманого досвіду	Сприймати, бути готовим, повідомляти, мати бажання й мужність, бути в стані готовності, розпізнати, категоризувати
Засвоєння ціннісної орієнтації	Значення або цінність, яку людина приписує певному предмету, явищу або поведінці. Варіюється від простого сприйняття до більш складного стану зацікавленості. Засвоєння ціннісної орієнтації, основане на засвоєнні набору певних цінностей, а ключі до розуміння цих цінностей виражаються у відкритій поведінці того, кого навчають, і часто піддаються визначенню.	Показати: здатність надавати цінність і виражати особисті думки. Бажання й здатність вирішувати проблеми. Здатність продемонструвати залучення або зацікавленість.	Відчувати, ухвалювати, опікуватися, розуміти цінність, пишатися й цінувати

Продовження додатку С

<p>Організація ціннісних орієнтацій</p>	<p>Організує цінності за шкалою пріоритетів шляхом порівняння різних цінностей, розв'язання конфліктів між ними й створення унікальної системи цінностей. Акцент на порівнянні, зіставленні й синтезі цінностей.</p>	<p>Показати: бажання і здатність порівнювати, зіставляти і синтезувати цінності. Інтеграція нових цінностей у загальну систему цінностей, визначення ієрархії загальних пріоритетів. Уміння розв'язувати внутрішні конфлікти; створювати систему цінностей.</p>	<p>Вирішувати</p>
<p>Засвоєння цінностей</p>	<p>Має систему цінностей, які визначають поведінку. Поведінка постійна, послідовна, передбачувана і, що найбільш важливо, характерна для того, кого навчають. Цілі навчання стосуються загальних схем застосування того, кого навчають, (особистого, соціального, емоційного).</p>	<p>Показати: бажання і здатність засвоювати цінності самостійно. Здатність засвоювати систему переконань і філософії. Здатність оцінити власні цінності і спробувати змінити їх у разі потреби. Сприйняття людей такими, які вони є, а не ким здаються. Послідовність своїх дій з новою якістю.</p>	<p>Діяти, виконувати, поводитися, справлятися</p>

Додаток Т

Описи компетенцій у психомоторній сфері навчальної діяльності

РІВЕНЬ	ПСИХОМОТОРНІ ДІЇ	ЦІЛЬ	ДІЄСЛОВА
Сприйняття	Здатність використовувати сенсорні сигнали для керування фізичною активністю.	Показати здатність пов'язувати органи відчуттів (дотик, нюх, ін.) з вибором і застосуванням моторних навичок.	Пізнавати, знаходити, перевіряти, вибирати, виявляти, відрізняти, ідентифікувати, ізолювати, вибирати
Настрій (готовність до дії),	Готовність діяти. Передбачає розумову, фізичну й емоційну готовність. Ці три рівні готовності визначають реакцію людини на різні ситуації (іноді, іменовану менталітетом).	Показати готовність діяти; продемонструвати розумову, фізичну й емоційну готовність до одержання досвіду або виконання завдання, а також знання або розуміння поведінки, яка потрібна, щоб застосувати навичку.	Плавати, реагувати, пояснювати, переходити, переміщатися
Керована реакція	Ранній етап оволодіння складною навичкою; передбачає імітацію; може робити дії, з яких складається навичка, згідно з інструкцією.	Показати здатність шляхом імітації, проб і помилок, вивчити складну моторну навичку й удосконалити її шляхом практики.	Тримати, дотримуватися, співпрацювати, ставити оцінку, відтворювати, регулювати рух
Автоматизм	Здатність до набуття складної моторної навички; проміжна стадія оволодіння складною навичкою.	Показати здатність виконувати моторні завдання з певною впевненістю й умінням.	Збирати, розбирати, заряджати, розряджати, лагодити, звертатися, використовувати, застосовувати, запобігати, видаляти, креслити, готувати звіт
Складна реакція	Здатність застосовувати складну психомоторну навичку правильно.	Показати здатність уміло й без сумнівів виконати моторні дії зі складною послідовністю рухів.	Стріляти, управляти, виконувати технічний відхід, заарештовувати
Адаптація	Може модифікувати моторні навички для використання в новій ситуації.	Показати готовність виконати <u>в новій і несподіваній ситуації</u> вмлі моторні дії зі складною послідовністю рухів без яких-небудь сумнівів.	
Створення	Здатність створювати власну навичку, яка замінить раніше вивчену.	Показати уміння створювати й розвивати нові моторні навички або послідовність рухів для окремої ситуації.	

Зразок опитування для моніторингу якості підготовки інспекторів прикордонної служби

Анкета для курсантів

1. Наскільки системно і логічно викладається навчальний матеріал, чи вдалим є структурування його змісту, послідовність вивчення тем?
2. Чи зацікавили вас матеріали підручників, що пропонуються для підготовки до занять?
3. Чи можете ви самостійно підготуватися до занять за підручниками, якщо ви пропустили попереднє заняття або не почули пояснення викладача?
4. Чи потребуєте ви додаткової консультації викладача, щоб зрозуміти зміст параграфа?
5. Чи достатньо роз'яснено матеріал у параграфах?
6. Чи подобаються вам ілюстрації в підручниках?
7. Чи легко вам розбиратися в малюнках, схемах, таблицях, наведених у підручниках?
8. Чи вважаєте ви цей підручник якісним?
9. Чи відповідає навчальний матеріал, що пропонується викладачами, навчальній програмі?
10. Чи зрозумілою мовою написано підручники?
11. Оцініть доступність навчального матеріалу, відповідність змісту вашим можливостям.
12. Чи здатні ви засвоювати навчальний матеріал на запропонованому рівні?
13. Чи достатньою є наочність викладення навчального матеріалу?
14. Чи забезпечено у навчальному матеріалі засади диференційованого підходу до навчання?
15. Оцініть науковість викладу навчального матеріалу.
16. Відповідність навчального матеріалу (фактів, понять, законів) сучасному їх трактуванню та науковому тлумаченню.
17. Чи достатньо розкрито причинно-наслідкові зв'язки, взаємозв'язок явищ і процесів під час вивчення навчальних дисциплін?
18. Чи забезпечено висвітлення внутрішньопредметних і міжпредметних зв'язків, формування на їх основі інтегративних уявлень про навколишній світ та його закономірності?
19. Чи забезпечують навчальні дисципліни формування правової компетентності і культури, розвиток правосвідомості?

Елективний курс «Правоохоронна діяльність (моряк)»

Мета вивчення елективного курсу:

формування правової компетентності у курсантів Навчального центру морської охорони ДПСУ;

удосконалення практичного досвіду з адміністративно-юрисдикційної діяльності;

вироблення навичок самостійного складання протоколів про адміністративні правопорушення за статтями, що входять до компетенції ДПСУ;

перенесення засвоєних знань на розв'язування нестандартних ситуацій під час служби з охорони державного кордону України або охорони В(М)ЕЗ;

Завдання елективного курсу:

вивчення теоретичних основ законодавства про державний кордон України;

вивчення адміністративного права в рамках компетенції ДПСУ;

створення позитивно-активного ставлення курсантів до виконання завдань за призначенням;

реалізація індивідуалізації навчання;

реалізація компетентнісного підходу до навчання;

забезпечення міжпредметних зав'язків «Правова підготовка», «Основи прикордонної служби морської охорони»);

Після вивчення елективного курсу курсанти мають знати:

законодавство з прикордонних питань;

склад адміністративних правопорушень за статтями КУпАП, віднесених до юрисдикції ДПСУ;

порядок складання процесуальних документів.

практично вміти:

складати матеріали про адміністративні правопорушення;

фіксувати правопорушення на державному кордоні.

Найменування показників
Кількість модулів: 3
Загальна кількість годин: 9
Тижневе навантаження (год.): 1
<i>Модуль 1.</i> «Види правопорушень, що можуть бути виявлені під час несення служби на річковій або морській ділянці державного кордону, порядок складання процесуальних документів».
<i>Модуль 2.</i> «Види правопорушень, що можуть бути виявлені під час несення служби у В(М)ЕЗ, порядок складання процесуальних документів».
<i>Модуль 3.</i> «Порядок фіксації правопорушення або злочину».
<i>Форма підсумкового контролю: тест</i>

Рівень компетенції курсанта визначається:

«високий» – якщо отримані бали з трьох модулів оцінено на відмінно чи один з них на «добре»;

«достатній» – якщо отримані бали за один модуль оцінено на відмінно, а решта на добре;

«базовий» – якщо отримані бали з трьох модулів оцінено на «добре» або один з них на «задовільно»;

«допустимий» – якщо отримані бали з трьох модулів оцінено не нижче «задовільно».

Додаток X**Елективний курс «Правоохоронна діяльність (кінолог)»****Мета вивчення елективного курсу:**

формування правової компетентності у курсантів Кінологічного навчального центру ДПСУ;

удосконалення практичного досвіду з адміністративно-юрисдикційної діяльності;

вироблення навичок самостійного складання протоколів про адміністративні правопорушення за статтями, що входять до компетенції ДПСУ;

перенесення засвоєних знань на розв'язування нестандартних ситуацій під час служби з охорони державного кордону України;

Завдання елективного курсу:

вивчення теоретичних основ законодавства про державний кордон України;

вивчення адміністративного права в рамках компетенції ДПСУ;

створення позитивно-активного ставлення курсантів до виконання завдань за призначенням;

реалізація індивідуалізації навчання;

реалізація компетентнісного підходу до навчання;

забезпечення міжпредметних зав'язків («Тактика прикордонної служби», «Тактика прикордонного контролю», «Використання кінологів із службовими собаками» та «Правова підготовка»);

Після вивчення елективного курсу курсанти мають знати:

законодавство з прикордонних питань;

склад адміністративних правопорушень за статтями КУпАП, віднесених до юрисдикції ДПСУ;

порядок складання процесуальних документів;

порядок фіксації слідів ніг та рук.

Практично вміти:

складати матеріали про адміністративні правопорушення;

фіксувати правопорушення на державному кордоні;

працювати зі слідами ніг та рук, залишених на контрольно-слідовій смужі ДКУ.

Найменування показників
Кількість модулів: 3
Загальна кількість годин: 9
Тижневе навантаження (год.): 1
<i>Модуль 1.</i> «Види правопорушень, що можуть бути виявлені під час несення служби у прикордонних нарядах на «зеленому кордоні», порядок складання процесуальних документів».
<i>Модуль 2.</i> «Види правопорушень, що можуть бути виявлені під час несення служби у пунктах пропуску через державний кордон, порядок складання процесуальних документів».
<i>Модуль 3.</i> «Порядок фіксації правопорушення або злочину».
<i>Форма підсумкового контролю: тест</i>

Рівень компетенції курсанта визначається:

«високий» – якщо отримані бали з трьох модулів оцінено на відмінно чи один з них на «добре»;

«достатній» – якщо отримані бали за один модуль оцінено на відмінно, а решта на добре;

«базовий» – якщо отримані бали з трьох модулів оцінено на «добре» або один з них на «задовільно»;

«допустимий» – якщо отримані бали з трьох модулів оцінено не нижче «задовільно».

Тренажер з адміністративно-юрисдикційної діяльності Стартова сторінка

Тренажер з адміністративно-юрисдикційної діяльності

Курс

Опції зарахування

Тренажер з адміністративно-юрисдикційної діяльності

Викладач: Державна прикордонна служба України

Самореєстрація (Студент)

Кодове слово не потрібне

Зареєструвати мене

Навчальні модулі

Тренажер з адміністративно-юрисдикційної діяльності

Курс

Учасники Журнал оцінок Відзнаки Компетенції

Ви зараховані на курс.

І Нормативно-правова база (НПА)

1. Законодавство, що належить до компетенції ДПСУ

2. Положення НПА за порушення яких передбачена адміністративна відповідальність

3. Прикордонне слідознавство

II Практичні завдання

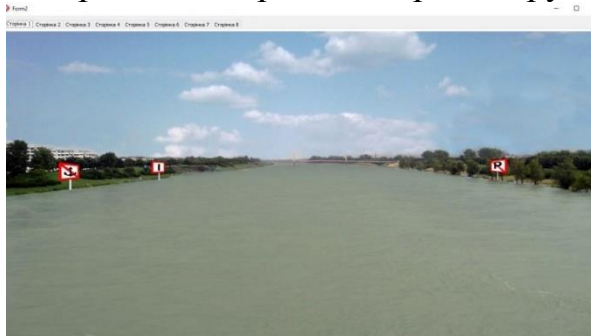
1. Тестування зі знання основних положень НПА

2. Ситуативний блок

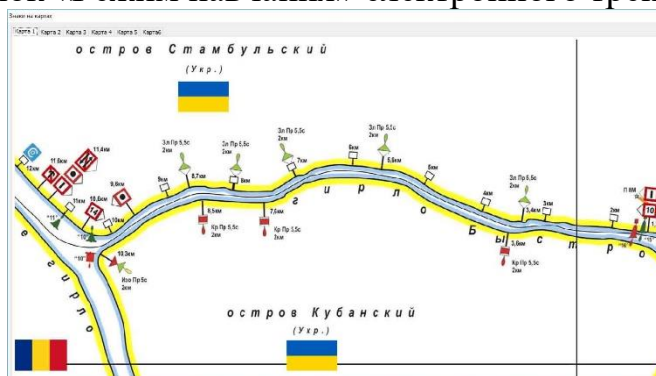
Дидактичні блоки «Тренажеру з навігації»

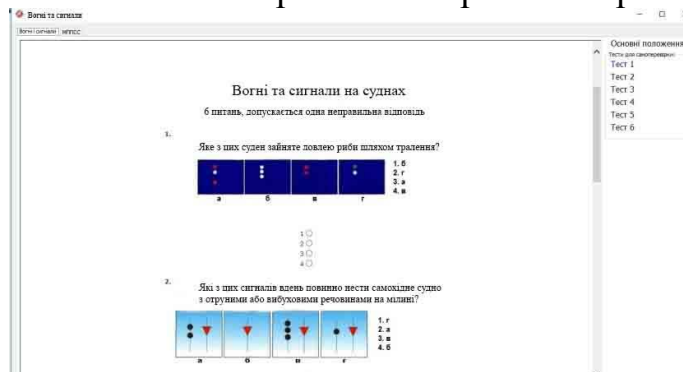
Стартова сторінка електронного тренажеру з навігації

Дидактичний блок «Режим навчання» електронного тренажеру з навігації

Дидактичний блок «Знаки на картах» електронного тренажеру з навігації

Дидактичний блок «Вогні та сигнали» електронного тренажеру з навігації

Акти реалізації

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ ІЗМАЇЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

вул. Рєпіна, 12 м. Ізмаїл,
Ізмаїльський район, Одеська область, 68610
Тел./факс: +38 (04841) 6-30-01, +38 (094) 95-65-001
E-mail: idgu@ukr.net
Веб-сайт: <http://www.idgu.edu.ua/>

Банк ДКСУ м. Київ
МФО 820172
P/rUA728201720343151001200012580
Код ЄДРПО 02125467

№ 1-4/882
І.В. Перегняк

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційного дослідження

Перегняка Ігоря Володимировича

Довідка видана Перегняку Ігорю Володимировичу з підтвердженням про те, що він брав участь у виконанні науково-дослідної теми педагогічних кафедр Ізмаїльського державного гуманітарного університету (державний реєстраційний номер 0119U101082), яка була включена до Плану науково-дослідних робіт Ізмаїльського державного гуманітарного університету до 2023 року.

Особистий внесок Перегняка І. В. полягає у дослідженні формування правової компетентності військовослужбовців за контрактом у навчальних центрах ДПСУ.

Результати дисертаційного дослідження знайшли відображення у наступних публікаціях:

1. Перегняк І.В. Досвід і перспективи застосування ІКТ для професійної підготовки фахівців прикордонної служби України в Навчальному центрі Морської охорони. Електронне наукове фахове видання «Інформаційні технології і засоби навчання» №3 (2021) Том 83.

Продовження додатку Щ

2. Perekhniak I. Internationallawenforcementeducationalspaceas a contentofparametersoflegaltrainingofUkrainianborderguards. *The scientific heritage (Budapest, Hungary) №47 (2020) Vol. 3 P.35-38.*

3. Перегняк І.В. Методична система формування правової компетентності військовослужбовців за контрактом. *Збірник наукових праць «Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету» Серія «Педагогічні науки», Випуск 42 (2019), С. 119-125.*

4. Перегняк І.В. Педагогічні умови конструктивного формування правової компетентності військовослужбовців за контрактом. *Збірник наукових праць «Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету» Серія «Педагогічні науки», Випуск 45 (2019) С. 116-122.*

5. Перегняк І.В. Критеріальний підхід до формування правової компетентності у військовослужбовців за контрактом. *Щомісячний науково-педагогічний журнал «Молодь і ринок» Дрогобицького державного педагогічного університету. Випуск 4 (171) квітень 2019 С.138-144.*

Результати дослідження набули практичного значення для викладачів не лише педагогічних кафедр, а й кафедри права і соціальної роботи та студентів Ізмаїльського державного гуманітарного університету за освітнім ступенем «бакалавр» спеціальності 081 Право.

Довідку видано для подання за місцем захисту.

Перший проректор
Ізмаїльського державного
гуманітарного університету

Handwritten signature in blue ink.

доц. Кольцун Н.М.

**КІНОЛОГІЧНИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЦЕНТР
ДЕРЖАВНОЇ ПРИКОРДОННОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ**

вул. Львівська 166, м. Великі Мости, Червоноградський р-н., Львівська обл., 80074,
тел./факс: (03257) 6-48-57 E-mail: veliki_mosty@dpsu.gov.ua Код ЄДРПОУ 14321498

“ 11 ” 09 2020 року № 31 / дРС

на _____

ЗАТВЕРДЖУЮ

Перший заступник начальника
Кінологічного навчального центру

підполковник *Ростислав САЦУК*

« 11 » 09 2020 року

Акт

**впровадження результатів дисертаційного дослідження Перегняка Ігоря
Володимировича на тему «Формування правової компетентності
військовослужбовців за контрактом у навчальних центрах Державної
прикордонної служби України»
(спеціальність 011 – освітні, педагогічні науки)**

Комісія у складі: голови комісії - начальника навчального відділу підполковника Мостенського Василя Миколайовича та членів комісії: начальника циклу кінологічних дисциплін підполковника Любинецького Сергія Францовича, заступника начальника циклу прикордонних та інших дисциплін майора Захарчука Петра Зеновійовича, склала цей акт про те, що результати дисертаційного дослідження Перегняка Ігоря Володимировича на тему «Формування правової компетентності військовослужбовців за контрактом у навчальних центрах Державної прикордонної служби України» набули практичного застосування у навчальному процесі Кінологічного навчального центру ДПСУ, а саме:

Викладачі активно використовують педагогічні умови, щодо формування правової компетентності військовослужбовців за контрактом під час занять:

Продовження додатку Щ

- у процесі базової підготовки майбутніх фахівців кінологічного напрямку додатково використовується, за бажанням курсантів, елективний курс «Правоохоронна діяльність (кінолог)», що інтегрував у себе предмети: «Правова підготовка», «Використання кінологів із службовими собаками», «Тактика прикордонної служби», «Тактика прикордонного контролю»;

- під час вивчення дисципліни «Правова підготовка» використовується електронний тренажер з адміністративно-юрисдикційної діяльності, дидактичні блоки якого повністю охоплюють курс підготовки;

- курсантами вивчається положення Проекту універсальної посадової інструкції інспектора-кінолога, що сприяє побудові професійної підготовки військовослужбовців на засадах компетентнісного підходу;

- задля регулярного моніторингу якості фахової підготовки військовослужбовців за контрактом до виконання професійної діяльності використовуються анкети та тестові завдання, що запропоновані в дослідженні;

- з метою активізації професійного самовдосконалення військовослужбовців використовуються форми та методи, що зазначені в науковій роботі.

Впроваджені педагогічні умови сприяють підвищенню рівня правової компетентності військовослужбовців Кінологічного навчального центру.

Голова комісії:
підполковник

 В.М. Мостенський

Члени комісії:
підполковник

 С.Ф. Любинецький

майор

 П.З. Захарчук

НАВЧАЛЬНИЙ ЦЕНТР МОРСЬКОЇ ОХОРОНИ ДЕРЖАВНОЇ ПРИКОРДОННОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ

вул. Г. Музиченка 31, м. Ізмаїл, Одеська обл., 68609, тел-факс: (04841) 2-31-58, 2-07-30

<https://dpsu.gov.ua>, e-mail: ncmo@dpsu.gov.ua, код ЄДРПОУ 23311381

від 16. 11. 2020 р. №31/ 784
На № _____ від _____

**впровадження результатів дисертаційного дослідження Перегняка Ігоря
Володимировича на тему «Формування правової компетентності
військовослужбовців за контрактом у навчальних центрах Державної
прикордонної служби України»
(спеціальність 011 – освітні, педагогічні науки)**

Комісія у складі: голови комісії - заступника начальника Навчального центру морської охорони – начальника групи по роботі з персоналом капітана 2 рангу МАРЧЕНКО Романа Миколайовича, членів комісії: начальника відділу підготовки персоналу капітана 3 рангу ДРОЗДОВА Романа Олександровича, заступника начальника циклу підготовки фахівців морської охорони лейтенанта ДЗЮБАРА Олега Володимировича, склала цей акт про те, що результати дисертаційного дослідження Перегняка Ігоря Володимировича на тему «Формування правової компетентності військовослужбовців за контрактом у навчальних центрах Державної прикордонної служби України» впроваджено у навчальному процесі Навчального центру морської охорони ДПСУ, а саме:

в навчальному процесі активно використовуються електронний тренажер з адміністративно-юрисдикційної діяльності та електронний тренажер з навігації для підвищення рівня правової компетентності зі знань морських міжнародних нормативно-правових актів;

на вибір курсантів, під час базової підготовки майбутніх фахівців морського профілю, додатково використовується елективний курс «Правоохоронна діяльність (моряк)», що інтегрував у себе предмети: «Правова

Продовження додатку Щ

2

підготовка» та «Основи прикордонної служби Морської охорони». Він активізує пізнавальний інтерес та сприяє підвищенню рівня правової компетентності військовослужбовців;

курсантами вивчається положення Проекту універсальної посадової інструкції фахівця морського профілю, що входить до складу оглядових груп корабля (катеру) Морської охорони, що сприяє побудові професійної підготовки військовослужбовців на засадах компетентнісного підходу;

в умовах неперервного навчання в НЦМО враховано практичні рекомендації, щодо формування у майбутніх фахівців морського профілю правової компетентності.

Голова комісії:
капітан 2 рангу

Члени комісії:
капітан 3 рангу

лейтенант

Р.М. Марченко

Р.О. Дроздов

О.В. Дзюбар

Продовження додатку Щ

Державна прикордонна служба України
 Головний центр
 підготовки особового складу
 імені генерал-майора Ігоря Момота
 26 10 2021 р. № 31/4406
 на № _____ від * * * 20 ____ р.

ЗАТВЕРДЖУЮ

Начальник Головного центру підготовки особового складу Державної прикордонної служби України імені генерал-майора Ігоря Момота кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник

Співробітник

полковник

Дмитро КОЦЕРУБА

2021 р.

АКТ

**впровадження результатів дисертаційного дослідження
 ПЕРЕГНЯКА Ігоря Володимировича на тему «Формування правової
 компетентності військовослужбовців за контрактом у навчальних центрах
 Державної прикордонної служби України» на здобуття наукового ступеня
 доктор філософії за спеціальністю 011 – освітні, педагогічні науки**

Комісія у складі:

Голови комісії – заступника начальника Головного центру з навчальної роботи, кандидата технічних наук, доцента полковника Олександра ПОДОЛЯНА; членів комісії – заступника начальника Головного центру з тилу, кандидата військових наук полковника Артема ШЕВЧЕНКА, начальника центру підготовки молодших інспекторів підполковника Романа НАУМЕНКА та заступника начальника відділу – голови циклової комісії адміністративного провадження відділу циклових комісій центру підготовки молодших інспекторів підполковника Романа МАРЧЕНКА склала цей акт про те, що наукові ідеї, розроблені Ігорем ПЕРЕГНЯКОМ за темою «Формування правової компетентності військовослужбовців за контрактом у навчальних центрах Державної прикордонної служби України», були застосовані в організації освітнього процесу з метою забезпечення підготовки, перепідготовки та підвищення професійної кваліфікації персоналу Державної прикордонної служби України, що здійснюється Головним центром підготовки особового складу Державної прикордонної служби України імені генерал-майора Ігоря Момота.

Продовження додатку Щ

Особливо цінним виявився розроблений Ігорем ПЕРЕГНЯКОМ електронний тренажер з адміністративно-юрисдикційної діяльності, який впроваджено в освітній процес, а саме під час здійснення підготовки з навчального предмету «Адміністративне провадження» за освітніми програмами «Молодший інспектор прикордонної служби» та «Дільничний інспектор прикордонної служби». Він повністю охоплює як теоретичні поняття з адміністративно-юрисдикційної діяльності, так і вирішення ситуаційних завдань щодо надання кваліфікації правопорушенням, протидію яким віднесено до компетенції ДПСУ.

Результати, отримані в ході використання даного тренажера в освітньому процесі, позитивно вплинули на рівень засвоєння курсантами та слухачами Головного центру положень нормативно-правових документів, удосконалення практичних навичок правильно кваліфікувати правопорушення, протидію яким віднесено до компетенції ДПСУ, і загалом на формування правової компетентності військовослужбовців за контрактом в умовах проходження підготовки в Головному центрі підготовки особового складу ДПСУ.

Голова комісії:

Заступник начальника Головного центру з навчальної роботи
кандидат технічних наук, доцент
полковник

 Олександр ПОДОЛЯН

Члени комісії:

Заступник начальника Головного центру з тилу
кандидат військових наук
полковник

 Артем ШЕВЧЕНКО

Начальник центру підготовки молодших інспекторів
підполковник

 Роман НАУМЕНКО

Заступник начальника відділу – голова циклової комісії адміністративного провадження відділу циклових комісій центру підготовки молодших інспекторів
підполковник

 Роман МАРЧЕНКО

Продовження додатку Щ

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ІЗМАЇЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

вул. Рєпіна, 12 м. Ізмаїл,
Ізмаїльський район, Одеська область, 68610
Тел./факс: +38 (04841) 6-30-01, +38 (094) 95-65-001
E-mail: idgu@ukr.net
Веб-сайт: <http://www.idgu.edu.ua/>

Банк ДКСУ м. Київ
МФО 820172
P/pUA728201720343151001200012580
Код ЄДРПО 02125467

№ 1-7/828
08.11.2021

«ЗАТВЕРДЖУЮ»

Проректор з науково-педагогічної роботи
Ізмаїльського державного
гуманітарного університету

проф. Циганенко Л.Ф.

ДОВІДКА

впровадження результатів дисертаційного дослідження

Перегняка Ігоря Володимировича

на тему «Формування правової компетентності військовослужбовців за контрактом у навчальних центрах Державної прикордонної служби України»,
поданої на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю
011 – освітні, педагогічні науки.

Апробація результатів дослідження Перегняка Ігоря Володимировича з теми «Формування правової компетентності військовослужбовців за контрактом у навчальних центрах Державної прикордонної служби України» здійснювалась упродовж 2016-2020 р.р. у Ізмаїльському державному гуманітарному університеті.

Враховуючи те, що дослідження здійснювалось у навчальних центрах Державної прикордонної служби його результати також набули практичного значення для викладачів кафедри «Права і соціальної роботи» та студентів

Ізмаїльського державного гуманітарного університету за освітнім ступенем «бакалавр» спеціальності 081 Право.

Задля моніторингу якості фахової підготовки та визначення її рівня викладачами кафедри «Права і соціальної роботи» проводяться тестування та анкетування, що запроваджені в дослідженні. Моніторинг дозволив з'ясувати який рівень підготовки мають здобувачі вищої освіти у період з 2018-2020 років за освітнім ступенем «бакалавр» спеціальності 081 Право.

Корисними для викладачів та студентів стали матеріали елективних курсів «Правоохоронна діяльність (кінолог)» в частині правова підготовка, які використовуються під час проведення занять з навчальної дисципліни «Адміністративне право і процес в Україні». Зокрема, на прикладі правоохоронного органу спеціального призначення, яким є Державна прикордонна служба, студенти мали змогу зрозуміти процесуальний аспект вищезазначеної дисципліни.

Неабиякий інтерес у викладачів та здобувачів вищої освіти становив процес активізації професійного самовдосконалення шляхом педагогічного керівництва цим процесом. В рамках якого, студенти під керівництвом викладачів кафедри «Права і соціальної роботи» пройшли чотири етапи - усвідомлення необхідності працювати над собою; вироблення програми (плану) роботи над собою на основі поставлених цілей; реалізацію програми самовдосконалення; оцінка результатів самовдосконалення. Для покращення мотивації був застосований тренінг, під час якого студентів ознайомлювали з методами самовдосконалення та було надано допомогу у складанні плану самовдосконалення задля підтримки курсантів щодо їх у прагненні змінити себе на краще.

Схвальні відгуки отримала методика запровадження в освітньому процесі інформаційно-розвивального освітнього середовища, через комплексне використання дидактичних ресурсів ІКТ. Викладачі використовують під час вивчення дисципліни «Адміністративне право і процес в Україні» практичний блок електронного тренажеру з

Продовження додатку Щ

адміністративно-юрисдикційної діяльності, де студенти вчаться надавати кваліфікацію вчиненим правопорушенням згідно статей Кодексу України про адміністративні правопорушення.

Впровадження результатів та висновків дисертаційної роботи І.В. Перегняка підтвердило її теоретичну та практичну значущість та необхідність при підготовці фахівців права в умовах неперервної університетської освіти.

Завідувачка кафедри права
і соціальної роботи ІДГУ

к.ю.н., доц. Метіль А.С.

Завідувачка кафедри дошкільної
та початкової освіти ІДГУ

к. пед. н., доц. Іванова Д.Г.

**Список публікацій здобувача за темою дисертації
наукові праці, опубліковані в наукових виданнях, що індексуються в
міжнародних наукометричних баз даних *Web of Science* або *Scopus*:**

1. Перегняк І.В. Досвід і перспективи застосування ІКТ для професійної підготовки фахівців прикордонної служби України в Навчальному центрі морської охорони. Електронне наукове фахове видання «Інформаційні технології і засоби навчання». 2021. №3. Том 83. С. 60-78. (Наукометричні бази: Web of Science (ESCI), США; Google Академія, США; Open Ukrainian Citation Index (OUCI), Ukraine).

**наукові праці, опубліковані в зарубіжних періодичних
фахових наукових виданнях**

2. Перегняк І.В. Досвід використання електронного тренажера з адміністративно-юрисдикційної діяльності як педагогічного інструменту підвищення рівня правової компетентності військовослужбовців прикордонного відомства України. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*. 2021. Nov. P. 33-35. IX (101), Issue: 259. Budapest, Hungary. (Наукометричні бази: INDEX COPERNICUS: ICV 2020: 94.89). p-ISSN 2308-5258. e-ISSN 2308-1996.

3. Perehniak I. International law enforcement educational space as a content of parameters of legal training of Ukrainian border guards. *The scientific heritage*. (Budapest, Hungary). 2020. №47. Vol. 3. P. 35-38. (Наукометричні бази: Index Copernicus; Quality Factor; Slideshare; Calameo; ISSUU; ISI; General Impact Factor (GIF), Academic Resource Index; ZENODO; Scientific Journal Impact Factor; Scientific Indexing Services (SIS); Ijifactor Indexing; Cosmos).

**наукові праці, в яких опубліковано основні наукові результати
дисертації:**

4. Перегняк І.В. Євроінтеграційний вектор оптимізації професійної підготовки військовослужбовців Державної прикордонної служби України.

Збірник наукових праць «Педагогічний альманах» КЗВО «Херсонська академія неперервної освіти». 2018. Випуск 37. С. 180-185. (Наукометричні бази: Index Copernicus, Google Scholar, Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського);

5. Перегняк І.В. Критеріальний підхід до формування правової компетентності у військовослужбовців за контрактом. Щомісячний науково-педагогічний журнал «Молодь і ринок» Дрогобицького державного педагогічного університету. 2019. Випуск 4 (171). С. 138-144. (Наукометричні бази: Google Scholar; ERIH PLUS; Index Copernicus (ICV 2017: 69.05; ICV 2018: 80.20; ICV 2019: 85.80), Polissn Scholarly Bibliography (PBN));

6. Перегняк І.В. Методична система формування правової компетентності військовослужбовців за контрактом. Збірник наукових праць «Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету». Серія «Педагогічні науки». 2019. Випуск 42. С. 119-125. (Наукометричні бази: Index Copernicus; Google Scholar; Eurasian Scientific Journal Index (ESJI); Researchbib Journal Index and Archive (ResearchBib); Scientific Indexing Services);

7. Перегняк І.В. Педагогічні умови конструктивного формування правової компетентності військовослужбовців за контрактом. Збірник наукових праць «Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету». Серія «Педагогічні науки». 2019. Випуск 45. С. 116-122. (Наукометричні бази: Index Copernicus; Google Scholar; Eurasian Scientific Journal Index (ESJI); Researchbib Journal Index and Archive (ResearchBib); Scientific Indexing Services);

8. Перегняк І.В. Розвиток у військовослужбовців Державної прикордонної служби України позитивно-активного ставлення до самовдосконалення правової компетентності. Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія: Педагогічні науки. 2018. №3 (14). С. 444-455. (Наукометричні бази: Google Академія, США; Open Ukrainian Citation Index (OUCI), Україна; Index Copernicus, Польща);

9. Перегняк І.В. Формування правової компетентності військовослужбовців за контрактом Державної прикордонної служби України». Збірник наукових праць «Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету». Серія «Педагогічні науки». 2017. Випуск 36. С. 186-190. (Наукометричні бази: Index Copernicus; Google Scholar; Eurasian Scientific Journal Index (ESJI); Researchbib Journal Index and Archive (ResearchBib); Scientific Indexing Services).

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

10. Перегняк І.В. Деякі аспекти моделювання професійної підготовки майбутнього військовослужбовця Державної прикордонної служби України. *Вища школа в контексті євроінтеграційних процесів* : збірник доповідей і тез Міжнародної науково-практичної конференції. (м. Черкаси, 26-27 квітня 2017 року). Черкаси : ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2017. С. 144-147.

11. Перегняк І.В. Деякі аспекти проблеми соціально-правових відносин та етико-релігійної толерантності у вітчизняному прикордонному відомстві. *Проблеми соціальних відносин та етико-релігійної толерантності у поліетнічних екіпажах суден* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції. (м. Ізмаїл, 16 березня 2017 року). Ізмаїл : ДІ НУ «ОМА», 2017. С. 132-136.

12. Перегняк І.В. Деякі аспекти психологічної готовності фахівців соціономічної сфери до роботи в оновленому правовому полі. *Глобальні виклики педагогічної освіти в університетському просторі* : матеріали III міжнародного конгресу (м. Одеса, 18-21 травня 2017 року) / Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2017. С. 481-482.

13. Перегняк І.В. Підготовка військовослужбовців за контрактом вітчизняного прикордонного відомства: деякі традиції та інновації. *Традиції та інновації в сучасній педагогічній діяльності: європейський вимір*. : збірник наукових праць за матеріалами науково-практичної конференції (м. Ізмаїл, 17 лютого 2017 року). Ізмаїл : РВВ ІДГУ, 2017. С. 72-76.

14. Перегняк І.В. Про один із експериментальних підходів до вдосконалення правової компетентності військовослужбовців у навчальних центрах Державної прикордонної служби України. *Стан та перспективи розвитку педагогіки та психології в Україні та світі : матеріали міжнародної науково-практичної конференції* (м. Київ, Україна, 6-7 вересня 2019 року). Київ : ГО «Київська наукова організація педагогіки та психології», 2019. Ч. 2. С. 24-27.

Відомості про апробацію результатів дисертації

«Формування правової компетентності військовослужбовців за контрактом у навчальних центрах Державної прикордонної служби України»

за спеціальністю

Пережняк Ігор Володимирович

1. Науково-практична конференція «Традиції та інновації в сучасній педагогічній діяльності: європейський вимір» (Україна, м. Ізмаїл, 17 лютого 2017 року). Форма участі – виступ на секційному засіданні на тему: «Підготовка військовослужбовців за контрактом вітчизняного прикордонного відомства: деякі традиції та інновації».

2. Міжнародна студентська науково-практична конференція «Проблеми соціальних відносин та етико-релігійної толерантності у поліетнічних екіпажах суден» (Україна, м. Ізмаїл, 16 березня 2017 року). Форма участі – виступ на секційному засіданні на тему: «Деякі аспекти проблеми соціально-правових відносин та етико-релігійної толерантності у вітчизняному прикордонному відомстві».

3. Міжнародна науково-практична конференція «Вища школа в контексті євро інтеграційних процесів» (Україна, м. Черкаси, 26-27 квітня 2017 року). Форма участі – виступ на секційному засіданні на тему: «Деякі аспекти моделювання професійної підготовки майбутнього військовослужбовця Державної прикордонної служби України».

4. III Міжнародний конгрес «Глобальні виклики педагогічної освіти в університетському просторі» (Україна, м. Одеса, 18-21 травня 2017). Форма участі – виступ на секційному засіданні на тему: «Деякі аспекти психологічної готовності фахівців соціономічної сфери до роботи в оновленому правовому полі».

5. Міжнародна науково-практична конференція «Стан та перспективи розвитку педагогіки та психології в Україні та Світі» (Україна, м. Київ, 6-7

Продовження додатку Я

вересня 2019). Форма участі – виступ на секційному засіданні на тему: «Про один із експериментальних підходів до вдосконалення правової компетентності військовослужбовців у навчальних центрах Державної прикордонної служби України».